

ΑΜΕΡΙΚΑΝΙΚΑΙ ΚΑΙ ΑΓΓΛΙΚΑΙ ΠΛΗΡΟΦΟΡΙΑΙ ΠΕΡΙ ΤΗΣ ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΕΩΣ ΤΟΥ 1854 ΕΝ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑ

Ἐφέτος συμπληρώνονται ἔκατὸν ἔτη ἀπὸ τότε ποὺ οἱ προπάτορες μας, βαρέως φέροντες τὸ ἀδίκημα, ποὺ διεπράχθη ὑπὸ τῶν λεγομένων Προστατίδων Δυνάμεων εἰς βάρος τῶν Ἑλλήνων τῆς Ἡπείρου, Θεσσαλίας, Μακεδονίας κλπ., μὴ περιληφθέντων ἐντὸς τῶν ὅρίων τῆς ἐλευθέρας Ἑλλάδος,¹ προέβησαν εἰς τὴν ὁργάνωσιν ἐνὸς ἀπονενοημένου κινήματος πρὸς ἐπανόρθωσιν τοῦ μεγάλου ἐκείνου ἀδικήματος.² Ὅθεν πρέπον εἶναι ὅπως ἐπ³ εὐκαιρίᾳ τῆς πρώτης ἔκατονταετηρίδος κάμωμεν μίαν ἐπισκόπησιν τῶν ἴστορικῶν ἐκείνων γεγονότων, τὰ δποῖα, ἂν καὶ δὲν ἐπέπλωτο ὡς ἐκ τῆς «ἀνιέρου συμμαχίας»,³ ἥ δποῖα ὅλως ἀπροσδοκήτως εἶχε συναφθῆ τότε μεταξὺ

¹ Ἐνήμεροι τῶν πικρῶν ἐπὶ τοῦ προκειμένου παραπόνων τῶν Ἑλλήνων ἐγίνοντο οἱ ἔκαστοτε ἐπισκεπτόμενοι τὴν Ἑλλάδα ξένοι περιηγηταί. Βλ. Η ερμανή Hettner, Athens and the Peloponnese. Edinburgh 1854 (μετάφρ. ἐκ τοῦ γερμανικοῦ) σελ. 227. Πρβλ. ὡσαύτως Nassa W. Senator, A journal kept in Turkey and Greece. London 1859 σελ. 251.—Federika Bremet, Greece and the Greeks. London 1863 (μετάφρ. ἐκ τοῦ σουηδικοῦ ὑπὸ Mary Howitt) τόμ. Α' σελ. 201 καὶ τόμ. Β' σελ. 109, 120, 285.—Charles K. Tuckerman, The Greeks of to-day. New York 1872 σελ. 125.

² Τὴν ἔκρηξιν τῶν γεγονότων τούτων προειδεῖ δέκα περίπου ἔτη ἐνωρίτερον ὁ ἐκ Μακεδονίας ἔλκων τὴν καταγωγήν του πρῶτος γενικὸς πρόξενος τῶν Ἕνωμένων Πολιτειῶν τῆς Ἀμερικῆς ἐν Ἀθήναις Gregory A. Perdicaris, The Greece of the Greeks. New York 1845, τόμ. Β' σελ. 300: «Ἡ ἐλευθερία τῆς Ἑλλάδος—εἴθε νὰ εἶναι πάντοτε μεγάλη—δὲν δύναται νὰ θεωρηθῇ πλήρης, ἐφ' ὅσον οἱ Ἑλληνες τῆς Κρήτης, Σάμου, Θεσσαλίας, Ἡπείρου καὶ Μακεδονίας εὑρίσκονται ὑπὸ ζυγόν, ἐφ' ὅσον ἡ ἐλευθερία τῶν Ἑλλήνων περιορίζεται εἰς μίαν μερίδα τῆς φυλῆς αὐτῶν. Τώρα, ὅπως καὶ κατὰ τὸ παρελθόν, (ἥ Ἑλλάς) εἶναι πρωταθλήτρια τῆς παγκοσμίου ἐλευθερίας· δ' ἀγών της εἶναι μὲ τοὺς δυνάστας τοῦ ἀνθρωπίνου γένους· μιολονότι δὲ περιωρισμένη ἐντὸς στενῶν δρίων, ἔχει κάτι ποὺ διαφένγει τὴν ἀγχίνοιαν τῶν τυράννων καὶ ποὺ συνθῆκαι καὶ πρωτόκολλα δὲν ἡμποροῦν νὰ δεσμεύσουν. Τὸ πῦρ, ποὺ ἔλαβεν ὁ Προμηθεύς της ἀπὸ τὸν οὐρανὸν διὰ τὸ καλὸν τοῦ ἀνθρώπου, δὲν ἐσβέσθη ὀλοκληρωτικῶς· τὸ φῶς τῆς ἐπὶ μακρὸν καπνιζούσης θερμοσποδίας ἀρχίζει νὰ λαμπρύνῃ τὸν δρίζοντα τῶν Ἀθηνῶν καὶ δύναται ἀκόμη νὰ πυρπολήσῃ τὴν Ἀνατολήν παρὰ τὴν ἐναντιότητα τῶν Συμμάχων Δυνάμεων καὶ τῶν Τούρκων». Μὲ τὴν καθόλου σταδιοδομίαν τοῦ λαμπροῦ τούτου Μακεδόνος θὰ ἀσχοληθῶμεν ἴδιαιτέρως.

³ Οὗτως εἶχε χαρακτηρισθῆ ἥ συμμαχία ἐκείνη ὑπὸ συγχρόνου τότε Ἀμερικα-

Αγγλίας, Γαλλίας καὶ Τουρκίας, νὰ φέρουν τὸ ποθούμενον ἀποτέλεσμα, προσέθεσαν ὅμως σελίδας δόξης καὶ τιμῆς εἰς τὰς δέλτους τῆς ἔθνικῆς μας ἴστορίας καὶ ἀπέδειξαν ἄπαξ ἔτι τὴν ἐπίγνωσιν τῆς φυλετικῆς ἀλληλεγγύης, ποὺ ἔχουν οἱ "Ελληνες ἐρωτικές μαρτυρίες" εἰς τὰς καρδίας αὐτῶν, προκειμένου περὶ τῆς τύχης τῶν ὑποδούλων ἀδελφῶν των.¹ Εἰς τὴν μικρὰν ταύτην ἐπισκόπησιν δὲν πρόκειται βεβαίως νὰ παρακολουθήσωμεν τὸ ἔνδοξον ἔκεινο κίνημα εἰς ὅλην τὴν ἔκτασίν του, τοῦθ' ὅπερ ἐγένετο ἥδη κατὰ τὸ μᾶλλον ἡ ἡττοῦ ὑπὸ ἄλλων,² ἀλλὰ θὰ διατρίψωμεν εἰς τὴν ἔξτασίν μερικῶν πτυχῶν αὐτοῦ, αἵτινες σχετίζονται κυρίως μὲ τὸν ρόλον, ποὺ εἶχον διαδραματίσει κατ' αὐτὸν οἱ Μακεδόνες, καὶ αἱ ὅποιαι δὲν ἔτυχον μέχρι σήμερον τῆς δεούσης προσοχῆς ἐκ μέρους τῶν ἐνδιαφερομένων.

Τῶν ἀλλεπαλλήλων προστριβῶν καὶ διενέξεων, αἵτινες εἶχον ἀναφυῆ κατὰ τὸ 1853 μεταξὺ τῆς Τουρκίας καὶ τῆς Ρωσίας³ καὶ αἵτινες, ἐφ' ὅσον δὲ καιρὸς παρήρχετο, ἐπὶ τοσοῦτον ἐχειροτέρευον, ⁴ ἐπωφελούμενοι οἱ "Ελλη-

νοῦ συγγραφέως (βλ. William G. Dix, *The Unholy Alliance—An American View of the War in the East*. New York 1855). 'Ἐκ τῶν ὑστέρων ἀπεδείχθη ὅτι τὸ κίνητρον τῆς συμμαχίας ἔκείνης δὲν ἦτο ἡ ἔξυπηρέτησις ἀνθελληνικῶν ὑπολογισμῶν, ἀλλὰ μᾶλλον ἡ ἀποσύβησις τοῦ κινδύνου τῆς Ρωσίας εἰς τὴν Μεσόγειον, οὗ ἔνεκεν συνήρθη κατὰ τὰς ἡμέρας μας στρατιωτικὴ συμμαχία ἀκόμη καὶ μεταξὺ Ἑλλάδος καὶ Τουρκίας.

¹ Οὐδὲν δικαιότερον τούτου, δεδομένου ὅτι, ὅπως ὀρθότατα παρετηρήθη ἥδη ὑπὸ τοῦ 'Ιωάννου Φιλίππου Μακεδονοκαππαδοκού, Δοκίμιον ἰστορικὸν περὶ τῆς Ἐλληνικῆς ἐπαναστάσεως. 'Αθῆναι 1861, τόμ. Δ', σελ. ιη', «ἡ Ἡπειρος, Θεσσαλία καὶ Μακεδονία ἐγένοντο θυσία λεράν περὶ τοῦ ὄλου» κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς ἐπαναστάσεως τοῦ 21.

² Βλ. 'Ἐπαμεινών τοῦ Κυριακοῦ, Ἰστορία τοῦ συγχρόνου Ἐλληνισμοῦ, ἐν Ἀθήναις 1892, τόμ. Α' σελ. 638 κεξ. 'Η περιγραφὴ τῶν γεγονότων τούτων ὑπὸ Παύλου Καρολίδη οὐ τοῦ, Ἰστορία τῆς Ἑλλάδος 1453 - 1864, ἐν Ἀθήναις 1925 σελ. 775 εἰναι ἐλληπτής. Εἰδίσθεις τινὰς περὶ τοῦ ἔνδοξου ἔκεινου κινήματος διέλαβε καὶ ὁ Νικόλαος Δραγούμης εἰς τὰς Ἰστορικὰς ἀναμήσεις του.

³ Εἰς τὴν ἀνάφλεξιν τῆς πυρκαϊᾶς ἔκείνης εἶχε συντελέσει τὰ μέγιστα ἡ ἐπιμονος ἀπαίτησης τῆς Ρωσίας ὅπως λάβη ὑπὸ τὴν προστασίαν τῆς τὰ προνόμια τῶν Ορθοδόξων, τῶν Καθολικῶν ὄντων ὑπὸ τὴν προστασίαν τῆς Γαλλίας.

⁴ Τῆς ἐπισήμου κηρυξεως τοῦ πολέμου, γνωστοῦ εἰς τὴν Ἰστορίαν ὡς Κρητικοῦ πολέμου, προηγήθησαν ἡ κατάληψις τῆς Μολδοβλαχίας ὑπὸ τῶν Ρώσων «ὅς ἐνεκύρωσ», μετέπειτα δὲ καὶ ἡ ὑπὸ τῶν Ιδίων καταστροφὴ ἐξ ἀπίνης δλοκλήφου μοίρας τουρκικοῦ στόλου ἐν Σινώπῃ τὸν Νοέμβριον τοῦ 1853. Τῶν ἑορτῶν, τὰς ὅποιας εἶχον δραγανώσει οἱ Ρώσοι ἐν Ιασίῳ πρὸς πανηγυρισμὸν τῆς μεγάλης ἔκεινης «νίκης», δὲν συμμετέσχον οἱ ἐπὶ τούτῳ προσκληθέντες πρόξενοι τῆς Αύστριας, Πρωσίας καὶ Ἑλλάδος, τῶν προξένων τῆς Γαλλίας καὶ Ἀγγλίας ἀπελθόντων ἥδη κατὰ διαταγὴν προφανῶς τῶν οἰκείων κυβερνήσεων (βλ. ἐβδομαδιαίαν ἐφημερίδα τῆς Νέας Υόρκης *The Citizen*, φύλλον 14ης Ιανουαρίου 1854, σελ. 19, στήλη β'). 'Η συνολικὴ ζημία, τὴν ὅποιαν ὑπέστησαν οἱ Τούρκοι ἐν Σινώπῃ, ἀνήλθε κατὰ τοὺς ὑπολογισμοὺς αὐτῶν τῶν Ιδίων εἰς 20.000.000 πιάστρων (βλ. New York Morning

νες πατριῶται, μὲ τὴν ἐνίσχυσιν τῶν ἀριμοδίων καὶ τὴν ἔκθυμον συμπαράστασιν (ἐκ τῶν παρασκηνίων, βεβαίως, διὰ λόγους εὐνοήτους) τῆς Ἑλληνικῆς κυβερνήσεως, ἡς ὑπουργὸς ἐπὶ τῶν ἔξωτερικῶν ἥτο τότε ὁ διαπρεπῆς ἐκ Θεσσαλονίκης νομομαθῆς καὶ ἔξοχος πατριώτης Ἀνδρόνικος Πάπικος,¹ ἥρχισαν νὰ κινδυνται πρὸς ὅλας τὰς διευθύνσεις. Πρὸς καλυτέραν ἐπιτευξιν τοῦ ἐπιδιωκομένου σκοποῦ ἐκρίθη τότε σκόπιμον ὅπως ἀφ' ἐνὸς μὲν μυηθοῦν οἱ μέλλοντες νὰ ἡγηθοῦν τῶν μαχίμων ἀνδρῶν δεδοκιμασμένοι ἀρχηγοί, ἀφ' ἐτέρου δὲ ἐπιστρατευθοῦν τὰ βαλάντια τῶν Ἑλλήνων τοῦ ἔξωτερικοῦ καὶ ἵδιᾳ τῶν ἐκ τῶν ὑποδούλων ἐπαρχιῶν προερχομένων. Παραλλήλως πρὸς τὴν ἐργασίαν ταύτην, ἡ ἐκτέλεσις τῆς ὅποιας ἀνετέθη εἰς τοὺς ἔκασταχοῦ Ἑλληνας προξένους² ἡ καὶ εἰς εἰδικοὺς ἀπεσταλμένους,³ ἐκρίθη ὡσαύτως σκόπιμον ὅπως γίνῃ καὶ σχετικὴ προπαρασκευὴ τῆς ἔνης κοινῆς γνώμης. Λίαν συντελεστικὴ πρὸς τὴν κατεύθυνσιν αὐτὴν ἐκρίθη ἡ ἐκδοσις ἐνὸς εἰδικοῦ ὀργάνου εἰς τὴν γαλλικὴν ὑπὸ τὸν τίτλον Spectateur de l' Orient. Τῆς σοβαρᾶς ταύτης ἐκδόσεως, ἡς τὰ δημοσιεύματα τοσαύτην εὑρισκον ἀπήχησιν εἰς τὰς καρδίας τῶν φιλελλήνων καὶ ἵδιᾳ τῶν Ἑλλήνων τοῦ ἔξωτερικοῦ,⁴ ἡγήθη ὁ λαμπρὸς ἐκ Μακεδονίας πατριώτης καὶ δεινὸς τῆς γαλλι-

Express 13ης Ιανουαρίου 1854, σελ. 2, στήλη δ'). Ἀξία σημειώσεως είναι ἡ ἐκ 1.500.000 πιάστρων προσφορὰ ἐνὸς Ἑλληνος ἐμπόρου πρὸς ἀγοράν τῶν ἐν Σινώπῃ ναυαγίων, ἦτο κανονίων κλπ. (βλ. New York Evening Post 13ης Μαρτίου 1854, σελ. 1, στήλη α'). Ταῦτα βεβαίως ἐπισκευαζόμενα θὰ ἡμποροῦσαν νὰ χρησιμοποιηθοῦν ἐναντίον αὐτῶν τούτων τῶν Τούρκων κατὰ τὸ κυνοφορούμενον ἐλληνικὸν κίνημα.

¹ Γόνος παλαιᾶς οἰκογενείας τῆς Θεσσαλονίκης, ἡς κλάδος ἀνευρίσκεται καὶ ἐν Σιατίστῃ ἀπὸ τοῦ 17ου αἰῶνος, ὁ ἀοιδόμος Πάϊκος ἄμα τῇ κηρύξει τῆς Ἐπαναστάσεως τοῦ 21 διέκοψε τὰς σπουδάς του ἐν Εύρωπῃ καὶ κατῆλθεν εἰς τὴν ἀγωνίζομένην Ἑλλάδα, φέρων μετ' αὐτοῦ φορτίον πολεμοφόδιων (πρβλ. Μεγάλην Ἑλληνικὴν Ἐγκυλοπαιδείαν ἐν λ.).

² Βλ. τὸ ὑπὸ ἀριθ. 56 ἔγγραφον τοῦ ἐν Ἀθήναις Ἀγγλου πρεσβευτοῦ Sir Thomas Wyse, ὃπερ ἐδημοσιεύθη εἰς τὴν Ἀγγλικὴν Κυνανὴν Βίβλον τοῦ 1854 (=Correspondence respecting the Relations between Greece and Turkey—Presented to both Houses of Parliament by Command of Her Majesty. London 1854, σελ. 56).

³ ΟἘπαρχίας Κυριακού ιδης της Εύρωπης την συνήθοις κατ' ἐντολὴν τοῦ βασιλέως χρήματα, ὁ δὲ ἀνώτερος ἀξιωματικὸς Β. Νικολαΐδης περιερχόμενος τὴν Θεσσαλίαν, Μακεδονίαν καὶ Ἡπειρον ἐμελέτα τὰς στρατηγικὰς θέσεις. Ή περὶ ἡς θὰ γίνῃ κατωτέρῳ ὁ προσήκων λόγος ἀποστολὴ τοῦ Θεσσαλονικέως Χρ. Εὐαγγελίδου εἰς τὰς Ἡνωμένας Πολιτείας τῆς Ἀμερικῆς διέλαθε τὴν προσοχὴν τοῦ συγγραφέως.

⁴ Κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην ὠργανώθησαν ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων τοῦ Λονδίνου συλλαλητήρια, ἐκυκλοφόρησαν διάφορα φυλλάδια ἀγγλιστί, ἐξεδόθη δὲ καὶ ἐβδομαδιαία ἐφημερίς ὑπὸ τὸν τίτλον Eastern Star μὲ πρωταγωνιστὴν τῆς ὅλης κι-

κῆς γλώσσης χειριστής Νικόλαος Δραγούμης μὲ συνεργάτας τὸν ἔθνικόν μας ἴστορικὸν Κ. Παπαρογόπουλον, τὸν Ἀλέξανδρον Ραγκαβῆν καὶ ἄλλους.¹ Υπὸ τοῦ ἰδίου κύκλου ἔξεπέμποντο ἐκάστοτε εἰς διακεκομένα πρόσωπα καὶ διάφορα φυλλάδια συντεταγμένα εἰς τὴν γαλλικὴν καὶ συνηγοροῦντα λίαν ἐνθέρμως ὑπὲρ τῶν Ἑλληνικῶν δικαίων. Ἐν τοιοῦτον φυλλάδιον ἔδωσεν ἀργότερον, ὅτε τὸ ἔνδοξον ἐκεῖνο κίνημα κατεσυκοφαντεῖτο ὑπὸ τῶν καλοθελητῶν μας ὡς ωσποκίνητον, τὴν δυνατότητα εἰς τὸν Ἰταλὸν πατριώτην J. Mazzini νὰ διακηρύξῃ ὅτι «τὸ Ἑλληνικὸν κίνημα εἶναι ἔθνικόν, ὅχι ωσπικόν. Αἱ ἀληθεῖς τάσεις τοῦ κινήματος ἡμποροῦν νὰ εὑρεθοῦν εἰς ἐν φυλλάδιον, δπερ ἐτυπώθη ἐν 'Αθήναις τῷ 1853 ὑπὸ τὸν τίτλον D' Orient par un Oriental».²

Ο ἀπώτερος σκοπὸς δὲ τῶν πυρετωδῶν τούτων κινήσεων, ἀναρριπτούμενων καὶ ὑπὸ τῶν πατριωτικῶν δημοσιευμάτων τοῦ Ἑλληνικοῦ τύπου, ἄτινα εἰς πολλὰς εἶχον ἐμβάλει τοὺς Τούρκους καὶ τοὺς φίλους αὐτῶν ἀνησυχίας,³ δὲν ἦτο βεβαίως δυνατὸν νὰ μείνῃ μυστικὸς ἐπ' ἀπειρον. Εἰς ἀνταπόκρισιν ἀμερικανικῆς ἐφημερίδος ἐκ Λονδίνου ὑπὸ ἡμερομηνίαν 25ης Δεκεμβρίου 1853/θης Ἱανουαρίου 1854 ἀναγινώσκομεν ἐπὶ λέξει τὰ ἔξῆς.⁴

νήσεως τὸν Λέοντα Μελᾶν, παλαιὸν γνώριμον τῶν συντακτῶν τοῦ Spectateur de l' Orient (βλ. Δημ. Β. ι κέλα, 'Η ζωή μου. Ἐν 'Αθήναις 1908, σελ. 294 κεξ.). Τὴν δῆλην εἰκόνα τῆς δράσεως τῶν Ἑλλήνων τῆς Ἀγγλίας συμπληρώνει ἡ ἐφημερίς New York Herald (φύλλον 2ας Μαΐου 1854, σελ. 1, στήλη ε') διὰ τῶν ἔξης: «Οἱ Ἑλληνικοὶ ἐμπορικοὶ οἰκοι τοῦ Λονδίνου, Λιβερπούλης καὶ Μάντσεστερ ἀγγέλλεται δτὶ προσέφερον χρηματικὰ ποσὰ πρὸς βοήθειαν τῶν ἐπαναστατῶν ἐναγτίον τῆς Τουρκίας. Λέγεται δτὶ οἱ οἰκοι τοῦ Μάντσεστερ ἐνεγράφησαν διὰ 10.000 λίρας στερλίνας».

¹ Βλ. 'Α λεξάνδρος Ραγκαβῆς, 'Απομνημονεύματα. 'Αθῆναι 1895, τόμ. Β' σελ. 291.

² Τὸ ἄρθρον, ἐκ τοῦ ὁποίου ἐλήφθη τὸ χωρίον τοῦτο, ἐδημοσιεύθη ἀρχικῶς εἰς τὸ ἐπίσημον δργανον The Monthly Record of the Friends of Italy, ἐκεῖθεν δὲ ἀνεδημοσιεύθη καὶ ὑπὸ τῆς ἐφημερίδος New York Daily Tribune, 10ης Απριλίου 1854, σελ. 5, στήλη δ'-ε'.

³ Εἰς τὴν ἐφημερίδα New York Morning Express (φύλλον 13ης Ιανουαρίου 1854, σελ. 2, στήλη δ') ἀναγινώσκομεν τὰ ἔξης: «Οἱ Εὐρωπαῖοι κάτοικοι τῆς Σμύρνης συνέλεξαν 300.000 φράγκα δπως τὰ στείλουν εἰς τὸν τῷ τουρκικῷ στρατῷ ὑπηρετοῦντας Γάλλους ἐθελοντάς. Ο διοικητὴς Σμύρνης καὶ ὁ γενικὸς πρόξενος τῆς Γαλλίας ἔδωσαν διαταγάς δπως κατάσχωνται ὅλαι αἱ ἀμπρηστικαὶ ἐκδόσεις, ποὺ ἔρχονται ἀπὸ τὴν Ἑλλάδα». Πρβλ. καὶ New York Journal of Commerce, 19ης Ιανουαρίου 1854, σελ. 2, στήλη β'.

⁴ Βλ. New York Daily Tribune 27ης Ιανουαρίου 1854, σελ. 6, στήλη α'. Καὶ εἰς ωσπικὰς δηλώσεις τῆς ἐποχῆς, αἵτινες ἐδημοσιεύθησαν καὶ εἰς τὰς ἀμερικανικὰς ἐφημερίδας (βλ. New York Morning Express, 24ης Ιανουαρίου 1854, σελ. 3, στήλη ε') γίνεται ἀναφανδὸν λόγος περὶ ἐπικειμένων «ἐπαναστάσεων ἐν Ἰνδίαις καὶ Ἀλγερίῳ, ὡς καὶ μιᾶς Ἑλληνικῆς ἀπανταχοῦ τῆς Τουρκικῆς ἐπικρατείας, ὅλαι αἱ δποιαι εἶναι ἡδη ὡργανωμέναι ὑπὸ πρακτόρων τοῦ Τσάρου».

«Εύθυς ώς δικαιοδότης επιτρέψει εἰς μεγάλην κλίμακα, πληροφορούμεθα ότι πρόκειται νὰ ἐκραγῇ Ἑλληνικὴ ἐπανάστασις ἐν Μακεδονίᾳ, διτὶ ή Σερβία καὶ τὸ Μαυροβούνιον θὰ ἐγερθοῦν, θὰ ἐπαναστατήσουν¹ τὴν Βουλγαρίαν καὶ θὰ καταστείλουν τὴν Βοσνίαν, ητις πηγαίνει πιστῶς μὲ τὸ μέρος τῆς Πύλης. Οὐδεμίᾳ ὑπάρχει ἀμφιβολία, διτὶ οἱ Ἐλληνες τοῦ Βασιλείου καὶ τῆς Ἐπανάστασις διάκεινται ἐνθουσιωδῶς πρὸς τοὺς Ρώσους. Οὗτως ἀποδεικνύουν διτὶ εἶναι γνήσιοι ἀπόγονοι τῶν Βυζαντινῶν καὶ ὅχι τῶν Ἐλλήνων τῶν Ἀθηνῶν καὶ τῆς Σπάρτης.² Οἱ ὑλικοὶ πόροι των ἐν τούτοις δὲν εἶναι ἐπαρκεῖς διὰ μίαν ἐπιτυχῆ εἰσβολὴν εἰς τὰς τουρκικὰς ἐπαρχίας, ἀκόμη καὶ ἐὰν ήταν Ἡγγαλία καὶ ή Γαλλία παρέμενον οὐδέτεραι εἰς τὸν ἄγῶνα».³

Εἶναι νὰ θαυμάζῃ κανεὶς ἀληθῶς τὰ μεγαλεπήβολα σχέδια, ἀλλὰ καὶ τὰς ἀπεγνωσμένας προσπαθείας τῶν δργανωτῶν τοῦ κινήματος, μὴ διδαχθέντων τίποτε ἀπὸ τὴν στάσιν τῶν Σέρβων καὶ τῶν Βουλγάρων κατὰ τὴν Ἐλληνικὴν ἐπανάστασιν τοῦ 1821, δλιγωρησάντων νὰ συμπράξουν, καίπερ μυηθέντων καὶ τότε ἐπὶ τούτῳ. ‘Ως ὥρα τῆς ἐκρήξεως τοῦ ἐπαναστατικοῦ ἔκείνου κινήματος εἶχεν δρισθῆ ή 25η Μαρτίου, ἐπέτειος τῆς ἀνεξαρτησίας τῆς Ἐλλάδος. Ἄλλ’ αἱ ὁμότιτες καὶ οἱ ἐκβιασμοί, ποὺ εἶχον διαπράξει οἱ Τούρκοι εἰς βάρος τῶν κατοίκων τοῦ Ραδοβιτσίου καὶ τῆς Λάκκας ἐν νοτίῳ Ἡπείρου, ἐπέσπευσαν τὴν ἐκρήξιν αὐτοῦ, ὡς θὰ ἰδωμεν κατωτέρω. Ἐν ἀρχῇ ἐγένετο κᾶποια σατανικὴ προσπάθεια ἐκ μέρους διαφόρων ἀπολογητῶν τῶν Τούρκων ὅπως διαφεύσουν τὰς ὡς ἀνωτέρω φρικαλεότητας ή τούλαχιστον ὅπως μειώσουν κατά τι τὴν χειρίστην ἐντύπωσιν ἐκ τῆς ἀναγραφῆς αὐτῶν. Ἡ ἀλήθεια δύμως δὲν ἥργησε νὰ ἴδῃ τὸ φῶς τῆς δημοσιότητος ἐν ὅλῃ τῇ γυμνότητί της ἀπὸ τῶν στηλῶν καὶ αὐτῶν τούτων τῶν φύλα διακειμένων τότε πρὸς τοὺς Τούρκους ἀγγλικῶν καὶ γαλλικῶν ἐφημερίδων, σφόδρα δὲ ἀντιμαχομένων πρὸς τὸ ἐθνικὸν ἔκεινο κίνημα τῶν Ἐλλήνων. Ἐκεῖθεν τὸ κείμενον ἀνεδημοσιεύθη καὶ εἰς τὸν ἀμερικανικὸν τύπον. Ιδοὺ τὸ σχετικὸν χωρίον.⁴

«Τῇ ὑποδείξει τοῦ Γάλλου προξένου ἐγένετο ἐν Ἰωαννίνοις συνέλευ-

¹ Παρατηρητέον ὅτι ἐνταῦθα χρησιμοποιεῖται ή φράσις «θὰ ἐπαναστατήσουν τὴν Βουλγαρίαν». Ἐν ἄλλαις λέξεσιν ἄλλοι ἔπειτε νὰ σηκώσουν τοὺς Βουλγάρους εἰς ἐπανάστασιν καὶ ὅχι οἱ ἴδιοι νὰ ἐγκαταλείψουν οἰκειοθελῶς τὸν ὑπνὸν τῆς δουλοπρεπείας των!

² Οἱ ἀγαθὸς ἀνταποκριτῆς ἥθελε τοὺς Ἐλληνας χωρισμένους εἰς κρατίδια καὶ κατατριβομένους εἰς ἐμφυλίους σπαραγμοὺς μᾶλλον παρὰ ἀνήκοντας εἰς καὶ τὸ αὐτὸ συμπαγές κράτος!

³ Αἱ διαστάσεις, τὰς ὁποίας εἶχε λάβει ή ἐπανάστασις ἔκεινη, μαρτυρεῖ ὅτι ἀνευ τῆς ἐνόπλου ἐπεμβάσεως τῶν Ἀγγλογάλλων, ἀλλοία θὰ ἦτο ή ἐκβασίς της, καὶ ἂς λέγῃ δὲ ἀγαθὸς ἀνταποκριτῆς διτὶ θέλει η διτὶ τοῦ ἀρέσει νὰ λέγῃ!

⁴ B.L. New York Daily Tribune, 24ης Μαρτίου 1854, σελ. 6, στήλη γ'.

σις ἐκ τῶν τὰ πρώτα φερόντων μωαμεθανῶν καὶ χριστιανῶν, διὰ νὰ σκεψθοῦν περὶ τοῦ τρόπου, καθ' ὃν αἱ παροῦσαι ἐπαναστατικαὶ δυσκολίαι δύνανται τὸ καλύτερον νὰ θεραπευθοῦν. Αἱ ἀκόλουθοι ἀποφάσεις, αἵτινες ἐλήφθησαν διμοφώνως, δεικνύουν τὴν ἀκτῖνα τῶν περιαγμένων: 1) ὅπως οἱ κάτοικοι τοῦ Ραδοβιτσίου καὶ τῆς Λάκκας προσκληθοῦν νὰ στείλουν πρέσβεις εἰς τὰ Ἰωαννινα, διὰ νὰ συζητήσουν τὰ παρόπονα τῶν συμπατριωτῶν των· 2) ὅπως τὸ Συμβούλιον καὶ ὁ Γάλλος πρόξενος ἐγγυηθοῦν τὴν ἀσφάλειαν τῶν πρέσβεων τούτων· 3) ὅπως ὁ Σουλεϊμάν μπέης¹ παυθῇ ἢ ὑποχρεωθῇ νὰ περιορισθῇ ἐντὸς τοῦ γράμματος τῶν καθηκόντων του. Οὐδεμίαν ἐπιδέχεται ἀμφιβολίαν τὸ γεγονός, ὅτι αἱ ὑπερβασίαι μερικῶν ἐκ τῶν ἐν τοῖς παραμεθοδίοις Τούρκων ἀρχηγῶν ἔδωσαν χροιάν δικαιοσύνης εἰς τὴν ἐπανάστασιν».

Λόγον περὶ τῶν ὑπερβασιῶν τούτων ἐποίησατο εἰς ἀλλεπαλλήλους ἐκ-
θέσεις του πρὸς τὸ ὑπουργεῖον τῶν ἔξωτερικῶν τῆς Ἀγγλίας καὶ ὁ ἐν
Πρεβέζῃ Ἀγγλος πρόξενος Sidney Smith Saunders, τὸ κείμενον τῶν δ-
ποίων κατεχωρίσθη ἀργότερον καὶ εἰς τὴν Ἀγγλικὴν Κυανῆν Βίβλον τοῦ
1854. Βάσει μιᾶς τοιαύτης ἐκθέσεως τοῦ Saunders ὑπὸ ἡμερομηνίαν 6ης
Φεβρουαρίου 1854, τὸ κείμενον τῆς δροίας δλῶς παραδόξως δὲν ἔδημοσιεύ-
θη αὐτόθι, ὁ ἐπὶ τῶν ἔξωτερικῶν ὑπουργὸς τῆς Ἀγγλίας Clarendon δι'
ἐπισήμου ἐγγράφου του ὑπὸ ἡμερομηνίαν 3ης Μαρτίου 1854 ἔδωσεν ἐντο-
λὴν εἰς τὸν ἐν Κωνσταντινούπολει Ἀγγλον πρεσβευτὴν «ὅπως παρατηρή-
σῃ εἰς τὸν Ρεσίτ πασᾶν ὅτι εἶναι ἀνωφελές νὰ ζητηθῇ ἀπὸ τὴν Ἑλλάδα
νὰ μὴ προαγάγῃ ἐπανάστασιν ἐν Τουρκίᾳ, ἐὰν ἡ ἐπανάστασις αὕτη δημιουρ-
γηται ὑπὸ τῆς διαφθορᾶς καὶ τῆς ἀδρανείας τῶν τουρκικῶν ἀρχῶν».²

Δοιάντος πλέον τοῦ συνθήματος (περὶ τὰ μέσα Ἰανουαρίου 1854)
ὑπὸ τῶν γενναίων Ἡπειρωτῶν, δὲν ἥργησε τὸ κίνημα νὰ ἐπεκταθῇ εἰς τὴν
νότιον Ἡπειρον, ἔτι δὲ εἰς δλόκληρον τὴν Θεσσαλίαν καὶ μέρη τῆς νοτίου
Μακεδονίας. ³ Εθελονταὶ προσέτρεχον ἀπὸ παντοῦ, ἐκ τε τῶν ὑποδούλων ἐ-
παρχιῶν καὶ τῆς ἐλευθέρας Ἑλλάδος, μὲ ἐπὶ κεφαλῆς τοὺς ἀριστεῖς τοῦ ἐλ-
ληνικοῦ στρατοῦ.⁴ Ταντοχρόνως σχεδὸν μὲ τὴν ἔκρηξιν τῶν γεγονότων τού-
των ἀνεκαλύφθη ἐν Βιδινίῳ τῆς Βουλγαρίας ἐλληνικὴ συνωμοσία, περὶ
τῆς δροίας ἔβδομαδιαία ἐφημερὶς τῆς Νέας Υόρκης ἔγραψε τὰς ἀκολούθους
λεπτομερείας.⁴

¹ Φρούραρχος τῆς Ἀρτης.

² Bl. Correspondence, σελ. 80 (ἀριθ. ἐγγράφου 74).

³ Εἰς ἐνίσχυσιν τῶν Ἡπειρωτῶν ἔσπευσε μεταξὺ τῶν πρώτων ὁ Δ. Καραϊσκά-
κης, πρωτότοκος υἱὸς τοῦ στρατάρχου τῆς Ἐπαναστάσεως τοῦ 21. Τὸ παράδειγμά
του ἡκολούθησαν ὁ Θ. Ἱ. Κολοκοτρώνης, Θ. Γρίβας, Τζαβέλλας, Μπότσαρης, Πλα-
πούτας, Ζέρβας κλτ.

⁴ Bl. The Citizen, 4ης Μαρτίου 1854, σελ. 131, στήλη β'.

«'Η σύλληψις ἐν Βιδινίφ ἐνὸς Ἑλληνος Ἱερέως, δνόματι Ἀθανασίου, ὠδήγησεν εἰς τὴν ἀνακάλυψιν συνωμοσίας, δργανωθείσης ὑπό τινος μυστικῆς ἔταιρίας ἐν συνδυασμῷ μὲ τὴν Ρωσίαν. 'Η σύλληψις τοῦ περὶ οὗ δὲ λόγος ἀπεσταλμένου τῶν Μοσχοβιτῶν ὠδήγησεν εἰς τὴν σύλληψιν τοῦ βαρώνου Oelsner, Ρώσου ἀξιωματικοῦ, τοῦ Ἐμμανουὴλ Μπολλάνου, τοῦ Κυριακοῦ καὶ Δημητρίου Κωνσταντίνου, πατρὸς καὶ υἱοῦ (τοῦ Κυριακοῦ Κωνσταντίνου, "Ἐλληνος ἀξιωματικοῦ, διατελέσαντος ὑπασπιστοῦ τοῦ Μάρκου Μπότσαρη), ὃς καὶ τῶν Καραϊσκάκη καὶ Μετανᾶ.¹ 'Ο τελευταῖος ἐπεσκέπτετο μετὰ τοῦ βαρώνου Oelsner συχνάκις κάποιον Ἑλληνα, δνόματι Μανάκη. 'Η τουρκικὴ ἀστυνομία (Κωνσταντινουπόλεως), διευθυνομένη ὑπὸ τοῦ Ἀαρίφ πασᾶ, ἀνεκάλυψε τοὺς ἐνεχομένους εἰς τὴν συνωμοσίαν ταύτην, ἥτις ἔξετείνετο εἰς Βουλγαρίαν, Ἰωάννινα, Θεσσαλονίκην,² Σμύρνην καὶ τὰς κυριωτέρας νήσους ἐν τῷ Ἀρχιπελάγει. Σπουδαῖα γράμματα κατεσχέθησαν, ἀποδεικνύοντα τὴν σοβαρὰν ἀνάμιξιν τεσσαράκοντα καὶ τεσσάρων προσώπων, ἐκ τῶν δύοιων τὰ τέσσαρα ἥσαν Ρῶσοι ἀξιωματικοί, εἰς ἓξ αὐτῶν Γενικὸς διευθυντής τῶν ταχυδρομείων τῆς Ρωσίας εἰς τὸ Λεβάντε».

Εἰς μεταγενέστερον φύλλον τῆς ἢ αὐτῆς ἐφημερίς ἔγραψε συμπληρωματικῶς.³

¹ 'Υπολαμβάνω ὅτι ἐνταῦθα πρόκειται περὶ τοῦ ἐκ Κεφαλληνίας ἥρωος τῆς Ἐπαναστάσεως τοῦ 21 Ἀνδρέου Μεταξᾶ, πρεσβευτοῦ τότε (1853 - 4) τῆς Ἑλλάδος ἐν Κωνσταντινουπόλει. 'Υπολαμβάνω ὡσαύτως ὅτι ἐνταῦθα ἡ φράσις είναι πλημμελής, τῆς παρενθέσεως δέον νὰ μετατεθῇ κατωτέρῳ, εἰς τρόπον ὡστε νὰ ἔξαγηται τὸ νόημα, ὅτι ὁ περὶ οὗ δὲ λόγος Κυριακὸς Κωνσταντίνου, ἐκτὸς τοῦ Μάρκου Μπότσαρη, είχε διατελέσει ὑπασπιστής αὐτοῦ τούτου τοῦ Μεταξᾶ καὶ τοῦ Καραϊσκάκη.

² Τοῦτο ἔξηγεται κάλλιον παντὸς ἄλλου τὴν ἀποτυχίαν τῆς ἐν αὐτῇ ταύτῃ τῇ Θεσσαλονίκῃ ἐκφαγείσης μετ' οὐ πολὺ ἐπαναστάσεως, περὶ τῆς δύοις θὰ γίνη λόγος ἐν τοῖς ἐπομένοις. Κατὰ τὴν ἐφημερίδα New York Evening Post 6ης Μαρτίου 1854, σελίς 1, στήλη α', ἅμα τῇ ἀνακαλύψει τῆς ἐλληνικῆς ἐκείνης συνωμοσίας «ἡ Γαλλικὴ κυβέρνησις ἀπηνθύνειν εἰς τὴν Κυβέρνησιν τοῦ Ὀθωνος διακοίνωσιν, συντεταγμένην εἰς ἰσχυρὰν καὶ δραστικὴν γῆλοσσαν». "Οταν πλέον οἱ ἐν Ἀθήναις πρεσβευταὶ τῆς Γαλλίας καὶ Ἀγγλίας εἶδον ὅτι αἱ ἀλλεπάλληλοι διακοινώσεις των δὲν ἔφερον τὸ ἐπιδιωκόμενον ἀποτέλεσμα, ἐπεστράτευσαν πρὸς τὸν σκοπὸν αὐτὸν καὶ τοὺς πρεσβευτάς τῆς Αὐστρίας καὶ Πρωσίας, ἀποστεῖλαντες ἀπὸ κοινοῦ τὴν 8ην/20ην Μαρτίου 1854 μίαν ἄλλην ἔντονον διακοίνωσιν, τὸ περιεχόμενον τῆς δύοις βλ. ὁ ἀναγνώστης εἰς τὴν ἐφημερίδα New York Commercial Advertiser 5ης Μαΐου 1854, σελ. 2, στήλη δ'. Εἰς ἀπάντησιν ὅλων τούτων ὁ ὑπουργὸς τῶν ἔξωτερικῶν Ἀνδρόνικος Πάϊκος ἐπέφραψε τὴν εὐθύνην τῶν γεγονότων τούτων εἰς αὐτοὺς τούτους τοὺς Τούρκους, ἐπιπροσθέτως δὲ ἐδήλωσεν εἰς τὸν πρεσβευτάς φητῶς καὶ ἀπεριφράστως ὅτι οἱ σπεύδοντες πρὸς βοήθειαν τῶν ἐπαναστατῶν ἐθελονταὶ ἥσαν γεννημένοι εἰς τὰ μέρη ἔκεινα καὶ ἐπομένως ἡ Ἑλληνικὴ κυβέρνησις οὐδεμίαν δύναται νὰ ἐνασκῆσῃ ἐπ' αὐτῶν ἀναστατικὴν ἔξουσίαν.

³ Βλ. The Citizen 20ης Μαΐου 1854, σελ. 323, στήλη γ'. Παρατηρητέον ὅτι τὸ ἐν τῷ φωτίῳ τούτῳ περὶ τοῦ βαρώνου Oelsner ὃς δύναται ταυτοχρόνως

«Ἡ προσφάτως ἀνακαλυφθεῖσα ἑλληνικὴ συνωμοσία, τῆς δποίας ὁ Ρῶσος ἀπόστολος βαρδώνος Oelsner ἥτο τοῖς ἐκ τῶν κυρίων ὁργανωτῶν, ὑπῆρξε φοβερὰ ὑπόθεσις. Τὸ σχέδιον ἥτο νὰ ἐπιστρατεύσουν ἔνα πλῆθος ἀπὸ κάπου 60.000 συνωμότας εἰς διάφορα μέρη τῆς Τουρκίας. Οὗτοι ἐν διδομένῃ στιγμῇ θὰ διεπέρων τοὺς Τούρκους γείτονάς των ἐν στόματι φομφαίας. Τὸ κύριον κτύπημα ἐπρόκειτο νὰ καταφερθῇ ἐν Κωνσταντινούπολει, ἢ δὲ περαιτέρω διεύθυνσις τῆς ἐπαναστάσεως θὰ ἀνετίθετο εἰς ἔνα Ἀγγλον τυχοδιώκτην, ὀνόματι Plantagenet Harrison. Οὗτος, πιστεύομεν, ὑπηρέτησεν εἰς τινα τῶν κεντρικῶν χωρῶν τῆς Ἀμερικῆς. Ὁ Oelsner, δστις, διαρκούσης αὐτῆς ταύτης τῆς ἐποχῆς, καθ' ἥν ὠργάνωντε τὴν συνωμοσίαν, ἐλάμβανε 1.000 πιάστρα τὸν μῆνα ὡς Τούρκος κατάσκοπος, εἰχεν ἀρκετὴν ἀδυναμίαν, ὥστε νὰ ἐμπιστευθῇ τὴν γνῶσιν τῶν σχεδίων του εἰς ἔνα ἰατρὸν ὀνόματι Aska, δστις ἀμέσως κατέδωσεν αὐτὸν εἰς τὰς τουρκικὰς ἀρχαίς. Εἰς ἐκ τῶν συνενόχων τοῦ Oelsner ἥτο ὁ Κωνσταντίνου, ἵδιοκτήτης ἐνὸς ἑλληνικοῦ πλοίου, δστις ἀλληλογραφοῦσε μετὰ τοῦ κ. Μεταξᾶ (γρ. Μεταξᾶ :). Ὁ Κωνσταντίνου εἰχεν ἀναλάβει νὰ εῦρῃ τεσσαράκοντα Ἐλληνας καπετάνους, οἵτινες θὰ ἐνησχολοῦντο εἰς τὴν μεταφορὰν ὅπλων καὶ πολεμοφοδίων εἰς Κωνσταντινούπολιν καὶ εἰς τὴν ὑποβοήθησιν τοῦ θανάτου..».

Ἐξ ἀλλων πηγῶν¹ πληροφορούμεθα δτι ὡς κύριον ὁργανωτὴν τῆς συνωμοσίας ἔκείνης αὶ φῆμαι ἔφερον αὐτὴν ταύτην τὴν Αὐλὴν τῶν Ἀθηνῶν. Ὄτι δ βασιλεὺς Ὅθων καὶ ἴδιως ἡ βασίλισσα Ἀμαλία ἦσαν ἡ ψυχὴ τοῦ ὅλου κινήματος οὐδεμίᾳ χωρεῖ ἀμφιβολία. Ἐάν καὶ κατὰ πόσον ὅμως οὗτοι ἐνείχοντο εἰς τὴν ἀνωτέρῳ συνωμοσίαν, εἴναι ἄλλο ζήτημα, τοῦ δποίου ἡ ἔξαρσις δὲν ἐγένετο ἀπὸ καμμίαν σοβαρὰν πηγήν. Ἀσχετος δὲν εἴναι ἵσως πρὸς τὰ ἀνωτέρῳ γεγονότα μία εἴδησις, καθ' ἥν δ Ὁμέο πασᾶς, ἀρχιστράτηγος τῶν Τούρκων εἰς τὸν Δούναβιν ἐναντίον τῶν Ρώσων, «ἐκρέμασε τελευταίως δύο Ἐλληνας κατασκόπους».² Πλέον τραγικὴ ὑπῆρξεν ἡ τύχη τριῶν ἀλλων διμογενῶν μας, ἀνασκολοπισθέντων ἐν Καβάγιᾳ τῆς Ἀλβανίας ἐπὶ τῇ κατηγορίᾳ, δτι ἐκήρυττον ἐπανάστασιν μεταξὺ τῶν χριστιανῶν ἀφ' ἐνὸς καὶ ἀφ' ἑτέρου προσεπάθουν νὰ πείσουν τὰ τουρκικὰ στρατεύματα τοῦ Μοναστηρίου, Ἐλβασάν καὶ Καβάγιας ὅπως μὴ πηγαίνουν εἰς ἐνί-

μισθάργουν κατασκόπου τῆς Τουρκίας καὶ ὡς προδοθέντος ὑπό τινος ἰατροῦ Aska ἔρχεται εἰς ποιάν τινα ἀντίφασιν μὲ τὸ προηγούμενον χωρίον, συμφώνως πρὸς τὸ ὅποιον ἡ σύλληψις αὐτοῦ ὡφείλετο εἰς τὸν ἐν Βιδινίῳ Ἐλληνα ἱερέα Ἀθανάσιον. Ἐλληνες κληρικοὶ ἐν πάσῃ περιπτώσει ἐχρησιμοποιήθησαν ἀνέκαθεν δι' ἐθνικούς σκοπούς. Ἐκτὸς τοῦ ἱερέως τούτου ἔγγραφα, σχετιζόμενα μὲ τὴν προκειμένην ἐπανάστασιν, ἀνευρέθησαν εἰς τὴν κατοχὴν Ἐλληνός τινος Μητροπολίτου, διερχομένου ἀργότερον ἐκ Πέστης (πρβλ. ἐφημερίδα Morning Courier and New Enquirer 8ης Ιουνίου 1854, σελ. 2, στήλη ε').

¹ Βλ. New York Daily Tribune 27ης Φεβρουαρίου 1854, σελ. 6, στήλη γ'.

² Αὐτόθι φύλλον 8ης Μαρτίου 1854, σελ. 5, στήλη β'.

σχυσιν τῶν ἐν Ἡπείρῳ μαχομένων ἐναντίον τῶν Ἑλλήνων ἐπαναστατῶν διμοθρήσκων των.¹ Ἐν ὅψει ὅλων τούτων φαντάζεται κανεὶς τὴν τύχην, τὴν δοπίαν ὑπέστησαν οἱ ἀρχηγοὶ τῆς ἐν Θεσσαλονίκῃ ἐκραγέστης «κατὰ τὴν 27ην καὶ 28ην Ἰανουαρίου/8ην καὶ 9ην Φεβρουαρίου 1854 ἐπαναστάσεως», τοὺς δοπίους οἱ Τούφροι κατώρθωσαν νὰ συλλάβουν «ἐπιτεθέντες ἐναντίον τῶν ἐπαναστατῶν διὰ τῆς ξιφολόγχης».²

Καθ'³ δν χρόνον χάρις εἰς τὴν κεραυνοβόλον ἐπέμβασιν τῶν Τούφρων τὸ ἐπαναστατικὸν ἔκεινο κίνημα τῆς Θεσσαλονίκης³ κατεστέλλετο τοσοῦτον ἀποτόμιως ἐντὸς δύο ἥ τριῶν ἡμερῶν, σῶμα, συγκείμενον κατ' ἄλλους μὲν ἐκ 200, κατ' ἄλλους δὲ ἐκ 300 ἐπιλέκτων Μακεδόνων, μὲ ἐπὶ κεφαλῆς τὸν περιώνυμον ἐκ τῆς ἐπαρχίας Γρεβενῶν ἀρματωλὸν Θεόδωρον Ζιάκαν⁴ ἔξεκίνησεν ἐκ Λαμίας, διέσχισε τὴν τουρκικὴν γραμμὴν καὶ εἰσῆλθε πρῶτον αὐτὸ⁵ ἐξ ὅλων τῶν ἄλλων ἐλληνικῶν σωμάτων εἰς ἐνίσχυσιν τῶν ἐπανα-

¹ Η εἰδησις ἀνεγράφη ἀρχικῶς ὑπὸ τῆς Agram Zeitung, ἔκειθεν δὲ ἀνεδημοσιεύθη καὶ εἰς τὴν ἐφημερίδα New York Journal of Commerce τῆς 8ης Ἰουνίου 1854, σελ. 2, στήλη γ'. Η ὅλη παράγραφος κλείει διὰ τῆς ἐπιπροσθέτου πληροφορίας, διτι «οἱ δύο ἐκ τῶν κακομοιόρθων τούτων ἀπέθανον ἀμέσως, ἀλλ' ὁ τρίτος (Παλικάρδος) ἔζησεν ὀλόκληρον τὴν ἡμέραν».

² Βλ. New York Evening Post (φύλλον 11ης Μαρτίου 1854, σελ. 1, στήλη α'). Προβλ. καὶ New York Daily Tribune τῆς 1δίας ἡμερομηνίας, σελ. 5, στήλη δ'. "Ἄξιον πολλῆς περιεργείας εἶναι τὸ γεγονός, ὅτι ἡ περὶ ἣς ὁ λόγος ἐπανάστασις τῆς Θεσσαλονίκης ἡγονοήθη παντάπαιν ὑπὸ τῶν ἡμετέρων. Τὴν μνημονεύει ὅμως ὁ Ἀγγλος συγγραφεὺς G e o r g e F o w l e r, History of the War. London 1855, σελ. 89, διτις ἔγραψεν ἐπὶ τῇ βίσει «δημιοσίων ἐγγράφων καὶ ἄλλων αὐθεντικῶν πηγῶν» (ὅ πρόλογός του φέρει χρονολογίαν Φεβρουαρίου 1855).

³ Η ἀναταραχὴ, τὴν δοπίαν είχε προξενήσει εἰς τὴν Πύλην ἡ ἀναγγελθεῖσα ἐπανάστασις τῆς Θεσσαλονίκης, δείκνυται καὶ ἐκ τοῦ ἔξης χωρίου, ὅπερ παραλαμβάνοιτεν ἐκ τοῦ New York Morning Express τῆς 29ης Μαρτίου 1854, σελ. 1, στήλη η': «Ο Ζαμίτ πασᾶς ἐπόκειτο ν' ἀναχωρήσῃ ἐκ Κωνσταντινουπόλεως τὴν 13ην/25ην Φεβρουαρίου μὲ 4.000 ἄνδρας διὰ Θεσσαλονίκην».

⁴ Εἰς τὴν ὑπὸ αὐτοῦ ἀρχαμένην τότε διὰ τὸν σκοπὸν αὐτὸν στρατολογίαν ἐπιλέκτων Μακεδόνων ἀναφέρεται πιθανότατα τὸ ἔξης δημιῶδες ἄσμα, ὅπερ ἐδημιοσίευσεν ὁ Γεράσιμος Καψάλης εἰς τὴν Λαογραφίαν, 1917 (τόμ. βος) σελ. 522:

Νέσεις πουλιά πιτούμενα, ποὺ πάτι στοὺν ἀέρᾳ,
ἔρ μήν εἰδατι τὸν Θόδουρο τὸν Θόδουρο τὸν Ζιάκα;
ἔρ. Νήμεις ἴψες τοὺν εἰδαμι μέο' στ' "Ασπρα τὰ γιοφύργια,
παλληκαράκια μάζουνι, πιδιά τὸν εἰκοσιένα.
ἔρ. Νά λάχῃ μέρα τοῦ Βαϊοῦ, κί μέρα νά 'ναι Πάσχα,
ποὺ πᾶν ἀρχόντοι στὴ κλησιά, ποῦ πᾶν νὰ προσκυνήσουν.

⁵ Υπαρχηγὸς τοῦ σώματος Ζιάκα ὑπῆρξεν δοπίας Κοζανίτης Μᾶρκος Σιακαβάρδας, ὑπὸ τὰς διαταγὰς τοῦ δοπίου ἐπολέμησαν τότε καὶ ἄλλοι Κοζανῖται, ὃν τὰ ὄνόματα βλ. ὁ ἀναγνώστης εἰς Παναγ. Ν. Λιούφη, 'Ιστορία τῆς Κοζάνης. Αθῆναι 1924, σελ. 104, σημ. 1.

⁶ Βλ. 'Ε π α μ. Κ υ ρ ι α κ ί δ η ν, ἐνθ' ἀν. τόμ. Α', σελ. 650.

στατῶν τῆς Θεσσαλίας. Τὴν πρᾶξιν ταύτην ἔσπευσε ν' ἀναγγείλῃ εἰς τὸ ὑπουργεῖον τῶν ἔξωτερικῶν τῆς Ἀγγλίας δὲ ἐν Ἀθήναις Ἀγγλος πρεσβευτὴς Thomas Wyse δι' ἐγγράφου του ὑπὸ ἡμερομηνίαν 17ης Φεβρουαρίου 1854, ἔχοντος ἐπὶ μέρους ὃς ἔξης.¹

«Μεταδίδεται διτὶ 300 ἄνδρες διέβησαν ἐξ Ἑλλάδος εἰς Τουρκίαν παρὰ τὰ Ἀγραφα καὶ δῆτι δὲ πασᾶς ἀμέσως ἀπήτησε τὴν ἀποστολὴν στρατευμάτων ἐκ Μοναστηρίου, ἔστειλε δὲ ὁσιάτως ἀγγελιαφόρον καὶ εἰς Κωνσταντινούπολιν... Διὰ τοῦ τελευταίου αὐστριακοῦ ἀτμοπλοίου ἔφυγον ἐντεῦθεν διὰ τὴν Βόρειον Ἑλλάδα 150, οἱ πλειστοὶ τῶν ὅποιων, πιστεύεται, διὰ τὴν Ἀρταν. Μεταξὺ αὐτῶν εἶναι δὲ Τυπάλδος, φροντιστὴς τοῦ βασιλέως, δὲ Τισσαμενός, τέως διευθυντὴς τῆς χωροφυλακῆς, καὶ δὲ κ. Βέλλιος, διακεκριμένος δικηγόρος ἐνταῦθα (δηλ. ἐν Ἀθήναις), καὶ ἄλλοι ἀρκετῆς περιωπῆς. Λέγεται διτὶ σχηματίζουν ἥ πρόκειται νὰ σχηματίσουν τὴν νέαν προσωρινὴν κυβέρνησιν τῆς Ἡπείρου καὶ νὰ ἐγκαθιδρυθοῦν εἰς τὴν πρώτην πόλιν, ποὺ θὰ ἀποσπάσουν ἀπὸ τοὺς Τούρκους. Τὸ σχέδιόν των εἶναι ἐπὶ τοῦ παρόντος νὰ ἴδρυσουν εἰς χωριστὰ κράτη τὰς ἐπαρχίας, ποὺ ἥθελον κατακτήσει, καὶ μετέπειτα νὰ ψηφίσουν τὴν προσάρτησίν των εἰς τὸ Βασίλειον τῆς Ἑλλάδος, οὕτως ὥστε ν' ἀποφύγουν τὴν ἀναφανδὸν ἐνοχοποιήσιν τῆς Ἑλληνικῆς κυβερνήσεως εἰς τὴν ἐπανάστασιν...».

‘Η ἀνησυχία, εἰς τὴν ὅποιαν εἴχον ἐμβάλει τὸν περὶ οὗ δὲ λόγος Ἀγγλον πρεσβευτὴν αἵ κινήσεις τῶν ἀνωτέρω σημαντικῶν προσώπων, μεταξὺ τῶν ὅποιων καὶ δὲ ἐπιφανῆς Μακεδών Γεώργιος Βέλλιος, ἐμφαίνεται ἐκ τοῦ γεγονότος, διτὶ ἐπὶ τοῦ ἴδιου θέματος ἐπανῆλθε συμπληρωματικῶς καὶ εἰς ἄλλην ἀνακοίνωσίν του ὑπὸ ἀριθ. 103.²

«Ο σκοπὸς τῶν ἐπαναστατῶν ὅπως σχηματίσουν προσωρινὴν Κυβέρνησιν τῆς Ἡπείρου, εὐθὺς ὃς δυνηθοῦν νὰ καταλάβουν ἀξιόλογόν τινα πόλιν, ἐμνημονεύθη ἥδη εἰς προηγούμενην διακοίνωσίν μας πρὸς τὴν Εὐγένειάν Σας. Τοῦτο θὰ εἶναι τὸ πρῶτον βῆμα, ἐν ᾧ περιπτώσει ἥθελον περιέλθει εἰς χειράς των τὰ Ἰωάννινα.³ Ο πρώην διευθυντὴς τῆς χωροφυλακῆς Τισσαμενός, διτὶς ἀνηγγέλθη ἥδη ὃς δὲ μέλλων ὑπουργὸς τῶν οἰκονομικῶν, δὲ Νέγρης καὶ ἄλλοι, περιμένοντες νῦν εἰς Βραχῶρι, θὰ διέλθουν βεβαίως εἰς τὸ τουρκικὸν ἔδαφος πρὸς τὸν σκοπὸν αὐτόν. Ο Βέλλιος, ποὺ τοὺς συνώδευσεν ἀπὸ τὰς Ἀθήνας μὲ τὸν ἔδιον σκοπόν, διατρίβει ἀπό τινος ὑπὸ τὸ

¹ BL. Correspondence, σελ. 75 (ἀριθ. Ἐγγ. 70).

² Αὐτόθι σελ. 104.

³ Κατὰ τὰς πρώτας ἐβδομάδας οἱ ἐπαναστάται εἴχον φθάσει πράγματι εἰς ἀπόστασιν δλίγων μιλίων ἀπὸ τὰ Ἰωάννινα. Εἰς ἀντιστάθμισμα τῆς ἀποτυχίας νὰ καταλάβουν τὴν πόλιν ταύτην οἱ ἐπαναστάται μὲ ἐπὶ κεφαλῆς τὸν περιώνυμον Ρουμελιώτην ἀρχηγὸν Γρίβαν εἴχον τὴν καλὴν τύχην νὰ κυριεύσουν τὸ Μέτσοβον.

πρόσχημα οίκογενειακῶν του ὑποθέσεων εἰς Κέρκυραν, ἀλλ' ἀναμφιβόλως μὲ τὸν σκοπὸν ὅπως συνδυάσῃ αὐτόθι μέτρα μὲ τὸν συμπαθοῦντας ἐκ τῶν Ἰονίων νήσων, ἵνα βοηθήσουν τοὺς ἐθελοντὰς ἐν Ἡπείρῳ. Ἐπειδὴ ἥρονήθη νὰ δώσῃ λόγον τιμῆς, ὅτι θὰ ἀπόσχῃ ἀπὸ τὰς σκευωρίας αὐτάς, δι Sir Henry Ward ἀπήτησεν ὅπως ἔγκαταλείψῃ τὴν νῆσον, καὶ εὑρίσκεται ἐπὶ τοῦ παρόντος ἐν Ἀθήναις, ἐτοιμαζόμενος νὰ ἐνωθῇ μετὰ τῶν συντρόφων του εἰς τὴν παραμεθύριον. Εἶναι γεννημένος ἐν Ἀλβανίᾳ,¹ ἀνθρωπος μὲ τάλαντον καὶ κυρος καὶ χαρακτῆρα, ἀπολαμβάνει δὲ μεγάλην ἐκτίμησιν εἰς τὸν νομικοὺς καὶ ὄλους τὸν πολιτικοὺς κύκλους ἐνταῦθα καὶ εἶναι ἔνας ἐπιτήδειος ὥστος καὶ ἐνθουσιώδης ὑποστηρικτὴς τῆς Ἑλλασικῆς ἐπεκτάσεως τῆς Ἑλλάδος καὶ τῆς ἰδρύσεως Ἑλληνικῆς αὐτοκρατορίας...».

Τοῦ εὐτυχοῦς τούτου ἔγχειρήματος, τῆς διαβάσεως δηλονότι τοῦ σώματος Ζιάκα ἐκ Λαμίας εἰς Θεσσαλίαν, ἐπηκολούθησεν ἡ συγκρότησις καὶ ἀλλού πολυαριθμοτέρου μακεδονικοῦ σώματος, τὸ δποῖον ὀνομάσθη «Σῶμα τῶν Ὀλυμπίων» καὶ τὸ δποῖον ἐτέθη ὑπὸ τὴν ἀρχηγίαν ἐμπειροπολέμων ἀνδρῶν, πολλοὶ τῶν δποίων εἶχον διαπρέψει καὶ κατὰ τὴν Ἑλληνικὴν ἐπανάστασιν τοῦ 1821.² Εἶς ἐκ τῶν τὰ μάλα διαπρεψάντων κατὰ τὴν Ἑπανάστασιν ἐκείνην Μακεδόνων, δι θυλικὸς Τσάμης Καρατάσος, μετὰ πολλοῦ ἐπεδόθη ζήλου εἰς τὴν συγκρότησιν ἐτέρου σώματος ἐξ ἐμπειροπολέμων συμπατριωτῶν του, ἵνα διισθῇ καὶ αὐτὸς ἀκράτητος εἰς τὸν ἀγῶνα. Αἱ πατριωτικώταται αὗται ἐνέργειαι τοῦ Καρατάσου δὲν διέφυγον τὴν προσοχὴν τοῦ ἐν Ἀθήναις Ἀγγλου πρεσβευτοῦ, σπεύσαντος ν' ἀναγγεῖλη τὸ πρᾶγμα εἰς τὴν Κυβέρνησίν του δι' ἐπισήμου ἐγγράφου του ὑπὸ ἡμ. 17ης Μαρτίου 1854.³

«Σχέδιον δράσεως πρὸς ἔξεγερσιν τῆς Θεσσαλίας καὶ τῆς Μακεδονίας εὑρίσκεται ἐπὶ τάπητος. Ὁ Στράτος καὶ δι Ράγκος πρόκειται νὰ μεταβοῦν εἰς τὰ Τρίκαλα καὶ τὴν Λάρισσαν, μόλις δυνηθοῦν νὰ συνάξουν ἀρκετὸν ἀριθμὸν δπαδῶν ἐν Ἑλλάδι, καὶ δι Καρατάσος, πρῶην ὑπασπιστῆς τοῦ βασιλέως, θὰ προχωρήσῃ εἰς τὴν Κασσάνδραν, ἔνθα θὰ ἐνωθῇ μαζί του πολυάριθμον σῶμα ἐκ πεπειραμένων στρατιωτῶν (Μακεδόνων), οἵτινες λέγεται ὅτι ἐπὶ ἀρκετὸν διάστημα συνηθροίζοντο ἐπὶ τούτῳ εἰς τὰς μονὰς τοῦ Ἀθω...».

Τὴν δληνην εἰκόνα συμπληρώνει διὰ μεταγενεστέρας (ὑπὸ ἡμ. 31ης Μαρ-

¹ Ο Γεώργιος Βέλλιος ἐγεννήθη ἐν Μακεδονίᾳ καὶ συγκεχριμένως εἰς τὴν κωμόπολιν Βλάστην (βλ. Ἐγκυροποιητικὸν Λεξικὸν Ἐλευθερουδάκη ἐν λ.).

² Ο Ἐπαμ. Κυριακίδης (ἐνθ' ἀν. Α', σελ. 650) γράφει ἐν ὑποσημειώσει: «Οἱ ὀπλαρχηγοὶ τοῦ σώματος τῶν Ὀλυμπίων ἦσαν οἱ Γ. Τζαχείλας, Δ. Ψαροδῆμος, Ἰωάννης Διαμαντῆς, Λαζαῖοι, Πζωταῖοι, Εὐάγγελος Κοροβάγγος, Καραγιώργης, Ζήσης Σωτηρίου κτλ.». Κατὰ τὸν Λιούφην (ἐνθ' ἀν. σελ. 104, σημ 2) ὑπὸ τὰς διαταγὰς τοῦ τελευταίου ὑπηρέτησαν καὶ οἱ Κοζανῆται «Ν. Δ. Τσοκάρας, Χαρίτων Τσιάρας καὶ ἄλλοι».

³ Βλ. Correspondence, σελ. 120 (ἀριθ. ἐγγρ. 120).

τίου 1854) πρὸς τὸ αὐτὸν ὑπουργεῖον ἐκθέσεώς του, ἔχούσης ἐπὶ μέρους ὡς ἔξῆς.¹

«...Εἰς τὸν Ἀθων ὑπάρχουν μοναὶ ἀπ' εἰνθείας ἀνήκουσαι καὶ ἔξαρτοι μεναι ἀπὸ τὴν Ρωσίαν, κατάμεστοι δὲ ἀπὸ Ρώσους ὑπηκόους. Μακεδόνες Ἐταιρισταὶ ἔξι Ἀθηνῶν καὶ ἄλλων μερῶν γίνονται αὐτόθι δεκτοὶ ἀδιακρίτως καὶ αἱ ἐμπιστευτικαὶ σινομιλίαι, τὰς δποίας εἶχεν δι βασιλεὺς πρότινων μηνῶν μὲ τὸν ἀρχιεπίσκοπον Μυτιλήνης, ἐν σχέσει μὲ τὴν δποίαν ἀνέμενον ἐκεῖθεν βοήθειαν δποτεδίποτε τὸ καλέσῃ ἢ κρίσις, πολὺ δλίγην ἀμφιβολίαν ἀφήνουν ὡς πρὸς τὴν γνώμην αὐτοῦ (τοῦ βασιλέως) ἐπὶ τοῦ προκειμένου...».

* *

Καιρὸς τώρα νὰ παρακολουθήσωμεν τὴν δρᾶσιν τῶν εἰς Θεσσαλίαν εἰσβαλόντων ἐκ τῆς ἐλευθέρας Ἑλλάδος μακεδονικῶν σωμάτων. Σχετικαὶ μὲ τὴν δρᾶσιν τοῦ σώματος Ζιάκα πληροφορίαι ὑπάρχουν εἰς δύο ἐκθέσεις τοῦ ἐν Θεσσαλονίκῃ Ἀγγλου προξένου Charles Blunt, τὰς δποίας εἶχε συντάξει ἐν Λαρίσῃ, ἔνθα εἴχε μεταβῆ μεσοῦντος τοῦ Μαρτίου 1854 πρὸς ἐπιτόπιον μελέτην τῆς καταστάσεως κατόπιν σχετικῆς ἐντολῆς τοῦ ἐν Κωνσταντινούπολει Ἀγγλου πρεσβευτοῦ Lord Stratford de Recliffe.² Εἰς τὴν ὑπὸ ἡμ. 18ης Μαρτίου 1854 πρώτην ἐκθεσιν ἀπαντᾷ τὸ ἔξῆς χωρίον.³

«Εἰς τὴν πρόσφατον ἥτταν τῶν ἐπαναστατῶν ἐν Ἀγίῳ Γεωργίῳ εἰς τοὺς πρόποδας τῶν Ἀγράφων δι Καπετάν Lacca ἐπληγώθη ἐπικινδύνως καὶ μετήχθη ὑπὸ τῶν ἀνδρῶν του, ἀλλ' ὅλη ἢ ἀποσκευὴ καὶ τὰ ἔγγραφά του συνελήφθησαν, ὡς καὶ δεκατέσσαρα κιβώτια μὲ φυσίγγια, πολλὰ τῶν δποίων δι Βασίφρ πασᾶς λέγει ὅτι ἔχουν δηλητηριώδεις σφαίρας. Τοῦτο ὑπωψιάζετο ἐπὶ μακρὸν λόγῳ τῶν μοιραίων ἀποτελεσμάτων ἔξι ἐλαφρῶν τραυμάτων—ώμοτάτη πρᾶξις, διὰ τὴν δποίαν δὲν ἐνόμιζεν ὅτι ἔνας Ἑλλην κλεφτης ἦτο ἵκανός. Ἡ Ἐξοχότης του δι πασᾶς δράττεται τῆς παρούσης εὐκαιρίας νὰ σᾶς στείλῃ ἐκθεσιν τῆς μάχης μὲ ὅλα τὰ ἔγγραφα, ἀτινα ἐλήφθησαν ἀπὸ τὸν Καπετάν Lacca...».

Ἐκ τοῦ τρόπου, καθ' ὃν ἐγράφη ἐνταῦθα δἰς τὸ ὄνομα τοῦ ἐν λόγῳ καπετάνου, θὰ ἐνόμιζε κανεὶς ὅτι τοῦτο ἀναφέρεται εἰς τινα Καπετάν Λάκκαν. Καὶ δμως ἔξι δσων συμπληρωματικῶν γράφονται περὶ τοῦ ἵδιου ἐπεισοδίου εἰς τὴν ὑπὸ ἡμ. 21ης Μαρτίου 1854 δευτέραν ἐκθεσιν τοῦ Blunt οὐδεμία χωρεῖ ἀμφιβολία ὅτι ἐνταῦθα πρόκειται περὶ τοῦ Θεοδώρου Ζιάκα, τοῦ ἐπωνύμου του κακῶς γραφέντος ἢ κακῶς ἀναγνωσθέντος ἢ καὶ κακῶς

¹ Αὐτόθι σελ. 155 (ἀριθ. ἑγγρ. 142).

² Αὐτόθι σελ. 162.

³ Αὐτόθι σελ. 163.

τυπωθέντος τὴν πρώτην φοράν εἰς τὴν Ἀγγλικὴν Κυανῆν Βίβλον. Ἰδού τὸ σχετικὸν χωρίον.¹

«... 'Υπάρχει μέγας φόβος αἴ δίοδοι τῶν Γρεβενῶν καὶ τοῦ Μπαμπᾶ (χοιλάδος τῶν Τεμπῶν) νὰ καταληφθοῦν συντόμως ὑπὸ τῶν ἐπαναστατῶν. 'Εὰν τοῦτο ἐπιτευχθῇ, ἡ Θεσσαλία θὰ εἶναι εἰς χεῖρας τῶν ἐπαναστατῶν μέχρι τοιούτου βαθμοῦ, ὥστε ὅλαι αἱ συγκοινωνίαι θὰ κοποῦν, ἐκτὸς τῆς μέσον τοῦ Βόλου... 'Η Ἐξοχότης του στέλλει εἰς Κωνσταντινούπολιν ἐν ὅπλον καὶ μίαν λόγχην μὲ φωσικὴν σφραγῖδα, ὡς καὶ ἄλλα ἀρματα μαζὶ μὲ τὰ ἔγγραφα, ποὺ ἐλήφθησαν ἀπὸ τὴν τσάνταν τοῦ Καπετάν Jacco ἐν Ἀγίῳ Γεωργίῳ...».

Δοθέντος ἦδη ὅτι ἐνταῦθα πρόκειται περὶ τοῦ ἡμετέρου Ζιάκα, δέον νὰ παρατηρηθῇ ὅτι τὰ περὶ ἡττης τοῦ σώματος αὐτοῦ καὶ ἰδίᾳ τὰ περὶ ἐπικινδύνου τραυματισμοῦ αὐτοῦ τοῦ ἵδιου γραφόμενα δὲν εἶναι ἀπολύτως ἀκριβῆ,² τοσοῦτον μᾶλλον, καθόσον κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην δὲ Ζιάκας ἐν συνεργασίᾳ καὶ μετὰ τοῦ γενναίου Θεσσαλοῦ καπετάνου Χρόνη Μπασδέκη ἔκαμνε κυριολεκτικῶς θραῦσιν εἰς τὴν ὕπαιθρον τῆς Θεσσαλίας, ὡς τοῦτο προκύπτει ἀλλανθάστως ἐκ τοῦ ἀκολούθου δημοσιεύματος τοῦ ἀμερικανικοῦ τύπου.³

«Καν⁴» ἀς ἐδημοσιεύμησαν εἰς τὰς αὐστριακὰς καὶ γερμανικὰς ἐφημερίδας εἰδήσεις, ἡ ἐπανάστασις ἔξαπλουται... Ἐπιστολαὶ ὑπὸ ἡμ. 9ης Μαρτίου ἀναφέρουν τὴν κατάληψιν τῆς Ἀρτης ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων ἐπαναστατῶν καὶ ὅτι ἀριθμοὶ ἀνδρῶν ἡνώθησαν μὲ τοὺς καπεταναίους Kronia (=Χρόνη) καὶ Jako (=Ζιάκαν), οἱ δοποῖοι κατέχουν τὰς περιφερείας τοῦ Armonopoe (=Άλμυροῦ), Demeko (=Δομοκοῦ) καὶ Karditza (=Καρδίτσης) ἐντὸς δώδεκα μιλίων ἀπὸ τοῦ Βόλου...».

Ἡ ἀκόλουθος περικοπὴ ἐκ τίνος ἐπιστολῆς, γραφείσης ἐν Macrikeni (=Μακρυνίτσῃ;) τῇ 25ῃ Μαρτίου 1854 καὶ δημοσιευθείσης εἰς τὴν Ἀγγλικὴν Κυανῆν Βίβλον,⁵ δίδει ὀλοζώντανον εἰκόνα τῆς εἰς τὰ μέρη ἐκεῖνα δράσεως καὶ ἄλλου μακεδονικοῦ σώματος ὑπὸ τὴν ἀρχηγίαν τοῦ ἐκ Χαλκιδικῆς

¹ Αὐτόθι σελ. 165.

² «Ολος ἀνυπόστατον εἶναι τὸ γραφὲν ὑπὸ τοῦ ἀειμνήστου Τάκη Κανδηλώρου (ἐν τῷ Ἐγκυλοπαιδικῷ Λεξικῷ Ἐλευθερουδάκη, 1929, τόμ. 6ος σελ. 211, στήλη α') καὶ ἐπαναληφθὲν ὑπὸ τοῦ Γ. Δ. Κορομηλᾶ (ἐν Μεγάλῃ Ἐλληνικῇ Ἐγκυλοπαιδείᾳ, τόμ. 12ος, 1930, σελ. 47, στήλη β' - γ') ὅτι δῆθεν δὲ Θεόδωρος Ζιάκας «ἔφονεύθη εἰς τὸ Σπήλιο τῶν Γρεβενῶν τῷ 1854». Περισσότερα περὶ τούτου, ὡς καὶ περὶ τοῦ ἀκριβοῦς ἔτους τοῦ θανάτου τοῦ Θεόδωρου Ζιάκα, θὰ διαλάβωμεν εἰς ἄλλην ὑποσημεώσιν μας.

³ Βλ. New York Morning Express (φύλλον 10ης Ἀπριλίου 1854, σελ. 1, στήλη η'). Πρεβλ. καὶ Morning Courier and New York Enquirer (φύλλον ίδιας ἡμερομ. σελ. 2, στήλη γ').

⁴ Βλ. Correspondence, σελ. 185 - 6 (τρίτον ἐσώκλειστον εἰς τὸ ὑπ' ἀριθ. 161 ἔγγραφον).

γενναίου καπετάν Γιάννη Δουμπιώτη, δύπερ πιθανῶς ἵτο παραφυάς τοῦ σώματος τῶν Ὀλυμπίων.

«Οἱ Ἑλληνες, τὸν ἀριθμὸν 600 περίπου, ἥρχισαν τὴν δρᾶσιν των ἐντὸς πέντε ὠρῶν ἀπὸ τοῦ Βόλου τὴν Πέμπτην, 23ην τρέχοντος. Ἡ Ἀμαλιόπολις, θὺ γνωρίζετε, εἶναι τὸ σύνορον τοῦ ἔλληνικοῦ ἑδάφους. Τέσσαρας ὥρας μακρὰν τοῦ μέρους τούτου εἴναι ἐν χωρίον ὀνομαζόμενον Πλάτανος,¹ τὸ διοῖον κατέλαβον, τῶν κατόκων του ὑποταχθέντων ἡσύχως. Ἀπὸ τοῦ μέρους τούτου ἐβάδισαν ἐπάνω εἰς τὸν Αρτοία (=Ἀλμυρόν), ἐπιτεθέντες ἐναντίον τῆς πόλεως. Ἡγέται τῶν Ἑλλήνων ἦσαν οἱ καπεταναῖοι Κρονία (=Χρόνης Μπασδέκης), Akeleft (=ῆνας Κλέφτης, δύπερ κακῶς ὑπελήφθη ὡς ὄνομα καπετάνου), Valencia (=Γιάννης Βελέντσας)² καὶ Dubiot (=Γιάννης Δουμπιώτης). Τῶν Τούρκων καὶ τῶν Ἀλβανῶν, ἀπαρτιζομένων ἐκ 2.000 περίπου, ἀρχηγὸς ἦσαν ὁ Ζεῦνελ πασᾶς καὶ ὁ Ἰσμαήλ μπέης. Ὁ πρῶτος εἶχεν δύτῳ κανόνια, ὁ δεύτερος δώδεκα.

Ἡ μάχη ἥρχισε τὴν δεκάτην ὥραν. Ἐπολέμησαν ἐρρωμένως μὲ τὰ τουφέκια ἐπὶ τρεῖς ὥρας, μετέπειτα μὲ τὰ ξίφη ἐπὶ μίαν καὶ ἡμίσειαν ὥραν, δόπτε εὐρέθη ὅτι οἱ Τούρκοι εἶχον χάσει 1.600 ἄνδρας καὶ οἱ Ἑλληνες 80. Τότε ἐθεσαν πῦρ εἰς τὴν πόλιν, ἥτις ἀποτελεῖται ἀπὸ 2.000 σπίτια. Οἱ ὑπόλοιποι Τούρκοι ἐτράπησαν εἰς φυγήν, ἀφήσαντες τὰ ἐρείπια εἰς τὴν κατοχὴν τῶν Ἑλλήνων. Ὁ Ἀλμυρὸς εἶναι πόλις κειμένη περὶ τὰς τέσσαρας ὥρας ἀπὸ τὸν Βόλον, χρησιμοποιούμενον ὡς ἐπίνειον ἡ μέρος ἀποβιβάσεως διὰ τὸ μέρος τοῦτο τοῦ σαντσακίου.

Γενικὴ εἶναι ἡ γνώμη ὅτι, ἐκτὸς ἀν σταλῆ γρήγορα βοήθεια εἰς τὸν Τούρκους τῶν μερῶν τούτων, οὗτοι θὰ ὑποχρεωθοῦν νὰ εἴπουν τὸ τελικὸν χαῖρε εἰς τὴν Ρουμελίαν. Οἱ ἀποσταλέντες 2.000 στρατιῶται εἶναι ἄνθρωποι χωρὶς πειθαρχίαν καὶ οἱ Ἀλβανοὶ δύοις. Οἱ τελευταῖοι εἶναι οἱ καλύτεροι λησταί. Καθ' ἑκάστην ἀκούομεν περὶ τῆς διαπράξεως ληστειῶν παρ'

¹ Τῆς ἀλώσεως τοῦ Πλατάνου προηγήθη αἵματηρά μάχη μὲ τοὺς Τούρκους, καθ' ἣν ἐπολέμησαν ὁ ἐν Κοζάνῃ ἔγκατασταθεὶς Σιατιστεὺς Διαμαντῆς Γκιούρκας, ὃς καὶ οἱ Κοζανίται Ιωάννης Π. Λιούφης, πληγωθεὶς, καὶ ὁ Δημ. Σιακαβάρας (συγγενῆς προφανῶς τοῦ ὑπαρχηγοῦ τοῦ σώματος Σιάκα Μάρκου Σιακαβάρα) φονευθείς. (Πρβλ. Λιούφης, ἔνθ' ἀν. σελ. 104, σημ. 2). Ἐντεῦθεν ἵσως προέκυψεν ἡ διάδοσις περὶ δῆθεν ἐπικινδύνου τραυματισμοῦ τοῦ Σιάκα.

² Οὗτος ὑπῆρξε παλαιὸς γνώριμος καὶ συνεργάτης πολύτιμος τοῦ Μακεδόνος στρατάρχου τῆς Ἑλληνικῆς ἐπαναστάσεως τοῦ 21 Καρατάσου. Ἐπ' εὐκαιρίᾳ τῆς δραγανώσεως τοῦ κινήματος τοῦ 1840, περὶ τοῦ διοίου θὰ γίνη λόγος κατωτέρω, ὁ Γιάννης Βελέντσας διηλθε τὴν Μακεδονίαν ἐνδεδυμένος ὡς καλόγηρος (πρβλ. Ιωάννης Μαργαρίτης, Ἀπομνημονεύματα. Ἀθῆναι 1907, σελ. 122, 134, 346). Ο ρόλος, τὸν διοίον εἶχε παίξει κατὰ τὴν ἐπανάστασιν ἐκείνην ὁ Τσάμης Καρατάσος, ἔδωσεν ἀργότερον ἀφορμὴν νὰ δημιουργηθῇ τὸ γνωστὸν ἐπεισόδιον Μουσούρου.

αὗτῶν εἰς βάρος τῶν πτωχῶν. Αὗτοὶ είναι οἱ ἄνθρωποι, ποὺ ἔδει νὰ προστατεύουν. Τοῦτο εἶναι μία τῶν αἰτιῶν τοῦ μίσους ἐναντίον τῶν Τούρκων.

‘Ο κ. Blunt δὲν ἐπέστρεψεν ἀκόμη ἐκ Λαρίσσης. “Αν δυνηθῶ νὰ μεταβῶ (ιαύτοσε) τὴν Δευτέραν, θὰ τὸ πρᾶξω καὶ θὰ σᾶς μεταδώσω ὅσας πληροφορίας δυνηθῶ νὰ λάβω. ‘Ο ἐπιδότης τῆς παρούσης εἶδεν ἀπὸ Melcos (=Μηλεῶν;) τὰς φλόγας καὶ ἤκουσε τοὺς πυροβολισμούς, τοῦτο δέ περ μὲ πείθει ὅτι ἡ δήλωσις εἶναι δῷμή.

Μεταξὺ τῶν δρακοντίων μέτρων, τὰ δποῖα ἡναγκάσθησαν τότε νὰ λάβουν οἱ Τούρκοι, θορυβηθέντες τὰ μέγιστα ἐκ τῆς ἀπροσδοκήτου ταύτης τροπῆς τῶν πραγμάτων, ἵσαν ἀπὸ ξηρᾶς μὲν ἡ ἐνίσχυσις τῶν θέσεών των δι’ ἐπιπροσθέτων στρατιωτικῶν δυνάμεων, ἀπὸ θαλάσσης δὲ στενὸς ἀποκλεισμὸς τῶν παραλίων τῆς Μακεδονίας καὶ τῆς ἐλευθέρας Ελλάδος. ‘Ο ἀποκλεισμὸς τῶν παραλίων τῆς Μακεδονίας ἀνετέθη τότε εἰς «τέσσαρα τουρκικὰ καὶ δύο αἰγυπτιακὰ πολεμικὰ βαρέως ἔξωπλισμένα εἰς τὸν κόλπον τῆς Κοντέσσας (’Ορφανοῦ) καὶ πέντε ἄλλα πολεμικά, ἐν τῶν δποίων ἀγγλικόν, εἰς τὸν κόλπον τῆς Θεσσαλονίκης».¹ Τὸν ἀποκλεισμὸν τῶν παραλίων τῆς ἐλευθέρας Ελλάδος ἀνέλαβον μοῖραι ἐκ γαλλικῶν καὶ ἀγγλικῶν πολεμικῶν, τῶν δύο τούτων Δυνάμεων ἔξελθουσῶν πλέον ἐπισήμιως εἰς τὸν πόλεμον παρὰ τὸ πλευρὸν τῶν Τούρκων ἐναντίον τῶν Ρώσων περὶ τὰ μέσα Μαρτίου 1854.

Στοιχεία περὶ τῆς περαιτέρω δράσεως τῶν Μακεδόνων ἀνεύρομεν εἰς μίαν ἀνταπόκρισιν ἀμερικανικῆς ἐφημερίδος ἐκ Κωνσταντινουπόλεως ὑπὸ ἡμ. 30ῆς Απριλίου/12ης Μαΐου 1854.²

«Ἡ ἐπανάστασις ἐν Ἑλλάδι δὲν εὐρίσκει παρὰ ὀλίγην συμπάθειαν ἐνταῦθα, ἀκόμη καὶ μεταξὺ τῶν φίλα διακειμένων πρὸς τοὺς Ἑλληνας. Πολὺ ὀλίγα πρόσωπα ἐν Εὐρώπῃ ἐγκρίνουν τὰς ἐπιθετικὰς διαθέσεις τοῦ Τσάρου τῆς Ρωσίας, ἐφ’ ὅσον δὲ ἡ ἐπανάστασις αὕτη ἐγένετο ἐξ δλοκλήρου, ἵνα προαγάγῃ τὰς μεγαλομανεῖς ἀπόψεις του καὶ τὴν ἐπέκτασιν τῶν ἀρχῶν τοῦ δεσποτικοῦ ἀπολυταρχισμοῦ, τὰ δύο πηγαίνουν χέρι μὲ χέρι εἰς τὴν λαϊκὴν ἐκτίμησιν... Ἀμερόληπτα πρόσωπα, τὰ δποῖα θὰ ἵσαν πολὺ εὔτυχη νὰ ἴδουν τὴν Ἑλλάδα ἐκτεινομένην καὶ ἀνθοῦσαν καὶ πεπροικισμένην μὲ μίαν δλιγώτερον ἀργυρώνητον καὶ διεφθαρμένην κυβέρνησιν,³ θεωροῦν τὴν συμπεριφοράν των ὡς ἀδιάκριτον, ἀωρον καὶ παράγωγον ἀσυνήθους ταλαιπωρίας καὶ ἀναστατώσεως εἰς τὸν πτωχὸν λαόν, ὅστις ἐξηπατήθη ἀπὸ τὰς φιλικὰς διαβεβαιώσεις τῆς Ἀγγλίας καὶ Γαλλίας⁴ καὶ ὅστις ἐπίστευσεν

¹ Bλ. New York Daily Tribune τῆς 24ης Μαρτίου 1854, σελ. 6, στήλη γ’.

² Bλ. New York Evening Post τῆς 9ης Ιουνίου 1854, σελ. 2, στήλη β’.

³ Ἐνταῦθα ὁ ἀγαθὸς ἀνταποκριτὴς παρασύρεται ἀπὸ ἀδίκους καὶ ἀβασίμους διαδόσεις.

⁴ Ἀρχικῶς ἀφήνετο νὰ ὑπονοηθῇ ὅτι αἱ δύο αὗται Δυνάμεις δὲν θὰ ἡνατιοῦντο εἰς ἐν τοιούτον κίνημα.

ἀκόμη ὅτι είχε τὴν συμπάθειαν τοῦ λαοῦ τῶν Ἡνωμένων Πολιτειῶν...¹ Δὲν εἶναι ἀπίθανον ἡ Ἀγγλία καὶ ἡ Γαλλία νὰ στείλουν πρὸ τῆς παρελεύσεως πολλοῦ χρόνου εἰς τὸν Μωρέαν² στρατιωτικήν δύναμιν ἀρχετὰ ἴσχυράν, οὕτως ὥστε νὰ πείσουν τοὺς πλανηθέντας κατοίκους, ὅτι αἱ δύο αὐται Δυνάμεις δὲν σκοπεύουν νὰ ἐπιτρέψουν εἰς τοὺς Ἑλληνας νὰ τοὺς σύρουν ἀπὸ τὴν μύτην καὶ δὲν δύνανται νὰ ἔγκαταλεύψουν τὴν πολιτικήν των σπεύδουσαι πρὸς σωτηρίαν καὶ ὑποστήριξίν των, διὰ νὰ διευκολύνουν τὰς ἀώδους καὶ φιλοδόξους ἀπόψεις των.

Ο προξενικὸς πράκτωρ τῆς Ἀμερικῆς ἐν Σύρφῳ, ὀνόματι Εὐαγγελίδης, ἔχων τὸν διορισμὸν του ἀπὸ τὸν πρόξενον - ιεραπόστολον ἐν Ἀθήναις,³ ἀνεχώρησεν ἐκεῖθεν διὰ τὰς Ἡνωμένας Πολιτείας, ἵνα ἔξεύρῃ ὑλικὴν βοήθειαν ἀπὸ τὸν λαὸν ἢ τὴν κυβέρνησιν ὑπὲρ τῶν Ἑλλήνων. "Ας ἐλπίζωμεν ὅτι δὲν ἔπραξε τοῦτο περιβεβλημένος δι'" οἶσυδήποτε ἐπισήμου χαφατῆρος ἐκ μέρους τῶν Ἡνωμένων Πολιτειῶν... Οἱ Ἑλληνες τοῦ Λονδίνου, Μασσαλίας, Τεργέστης, Βιέννης, Κωνσταντινουπόλεως, Σμύρνης, ἀκόμη καὶ τῆς Σύρου, ἔστειλαν χοήματα εἰς τοὺς ἐπαναστάτας... Τὰ πράγματα εἰς τὴν Θεσσαλίαν εἶναι πλέον συγκεχυμένα, τοῦ ἀριθμοῦ τῶν αὐτόθι περὶ τὰς 12.000 ἐνόπλων. Οἱ κυριώτεροι ὁρχηγοὶ εἶναι ὁ Στράτος καὶ ὁ Ράγκος εἰς τὰ περίχωρα τῶν Τοικάλων, ὁ Χατζῆ Πέτρος εἰς Καλαμπάκαν, ὁ Ζιάκας (Zaka) εἰς τὸν Δομοκόν. Ο Παπακώστας μετὰ τὴν πυροπόλησιν τοῦ Πλατάνου ἐβάδισε πρὸς τὸ Βελεστίνον (Pebstino), ἔνθα ἀπεκρούσθη ὑπὸ τῶν κατοίκων καὶ τοῦ τουρκικοῦ στρατοῦ.⁴ Ο Γριζάνος καὶ Βαϊδάκης εἶναι ἐστρατοπεδευμένοι εἰς τὸ χωρίον Valo, ἐνῷ ὁ Χουρμούζης καὶ Πανουργιᾶς, οἵτινες ἦσαν ὡσαύτως εἰς τὸν Πλάτανον, περιφέρονται τώρα εἰς τὴν χώραν ὡς μικρολησταί.⁵ Ο Τσάμης Καρατάσος, κατορθώσας νὰ διαφύγῃ τὰ ἀγγλικὰ

¹ Αναφέρεται εἰς τὸν λόγον, τὸν δόπονον ἔξεφωνησεν ὁ ἐντιμ. Hugh Maxwell ἐκ Νέας Υόρκης ἐν τῷ ἐν Ἀθήναις προξενείῳ τῶν Ἡνωμένων Πολιτειῶν τῇ 22ῃ Φεβρουαρίου 1854, ἐπετείῳ τῶν γενεθλίων τοῦ Βάσιγκτων, ἐπὶ παρουσίᾳ καὶ πολλῶν Ἑλλήνων ἐπισήμων. Τὸ κείμενον ἐδημοσιεύθη ἐν Ἑλληνικῇ μεταφράσει μετ' ἐπινετικῶν διὰ τὴν Ἀμερικὴν σχολίων ὑπὸ τῆς ἐφημερίδος «Πανελλήνιον» τῆς 3ης Μαρτίου 1854, ἐκεῖθεν δὲ ἀνεδημοσιεύθη καὶ ὑπὸ τῆς ἐφημερίδος New York Evening Post τῆς 4ης Ἀπριλίου 1854, σελ. 1, στήλη α' - β'. Ἐπικριτικὴ ὅλων τούτων ἀνταπόκρισις ἐκ Κωνσταντινουπόλεως ὑπὸ ἡμερ. 12 Μαρτίου 1854 ἐδημοσιεύθη εἰς New York Herald, 17ης Μαΐου 1854, σελ. 2, στήλη β'.

² Ἐνταῦθα ὁ γεωγραφικὸς ὄρος Μωρέας χρησιμοποιεῖται μὲ τὴν εὐρυτέραν ἔννοιαν τῆς Ἐλλάδος.

³ Πρόκειται περὶ τοῦ αἰδ. Jonas King.

⁴ Οἱ πατριῶται τοῦ Ρήγα νὰ πολεμήσουν ἐναντίον τῶν Ἑλλήνων; Μᾶλλον ὡς ἀστεῖον δύνανται νὰ ἐκληφθῇ!

⁵ Καὶ ἐνταῦθα ὁ ἀγαθὸς ἀνταποκριτής ἀπηγεῖ τὰς συνήθεις εἰς τοιαύτας περιστάσεις μωρολογίας τῶν Τούρκων.

καὶ γαλλικὰ καταδρομικά, ἀφησε τὴν νῆσον Σκόπελον καὶ ἀπεβιβάσθη εἰς τὴν Συκιάν τῆς Μακεδονίας...

Τὰ αὐτηρὰ μέτρα, ποὺ ἔλαβον ἡδη αἱ κυβερνήσεις τῆς Ἀγγλίας καὶ τῆς Γαλλίας, διὰ νὰ καταστείλουν τὴν ἐπανάστασιν, ἐκλόνισαν ἡδη κατά τι τὸν βασιλέα Ὁθωνα. Ἡ κατάταξις τῶν Ἐλλήνων ἐσταμάτησε πρὸς στιγμήν, ἀλλ’ ἡδη ἐπανήχοισε... Ὁ βασιλεὺς καὶ ἡ βασίλισσα διμιοῦν περὶ ἀποχωρήσεώς των ἐξ Ἐλλάδος εἰς Βαναρίαν, ἐν ᾧ περιπτώσει ἡ Ἀγγλία καὶ ἡ Γαλλία ἥθελον θεσπίσει ἔνοπλα μέτρα πρὸς καταστολὴν τῆς ἀώρου ἐπαναστάσεως. Ἐν τοιαύῃ περιπτώσει τὸ Βασίλειον τῆς Ἐλλάδος θὰ παύσῃ καὶ πάλιν νὰ ὑφίσταται. Προτείνεται ἀκόμη δπως ἀναπροσαρτηθῇ εἰς τὴν Αὐτοκρατορίαν τοῦ σουλτάνου. Τὸ ρωσόφιλον κόμμα ἐν Ἀθήναις φαίνεται τόσον προσηγωμένον εἰς τὴν προαγωγὴν τῆς ἐπαναστάσεως, ὥστε μένει κωφὸν εἰς τὰ ἡδη μεγάλα δεινοπαθήματα τῶν πτωχῶν Ἐλλήνων. Τὰ παρόλια των εἰναι ἀποκεκλεισμένα ὑπὸ ἀγγλικῶν καὶ γαλλικῶν καταδρομικῶν. Ἀρκετὰ ἔλληνικὰ πλοῖα συνελήφθησαν καὶ ἥχθησαν εἰς Μάλταν καὶ Μασσαλίαν καὶ οἱ πτωχοὶ Ἐλληνες εὑρίσκονται καὶ πάλιν εἰς τὴν ἀνάγκην νὰ προβαίνουν εἰς πειρατικὰς πρᾶξεις, δπως καὶ κατὰ τὴν τελευταίαν ἐπανάστασίν των...

Κάπου 1.500 Ἐλληνες ἀπεβιβάσθησαν εἰς Συκιάν, πλησίον τοῦ Ὅρους Ἀθω, τὸ δποῖον, ὃς θὰ ἐνθυμῆσθε, είναι ἐν ἐκ τῶν ιερωτέρων ὁρέων εἰς τοὺς Ἐλληνας. Ἡ ἀπόβασις αὕτη ἐγένετο ὑπὸ τὴν ἀρχηγίαν τοῦ Τσάμη Καρατάσου. Ὁ γενναῖος οὗτος ἀνήρ, εὐθὺς ἀμέσως ἀπηύθυνεν ἐπιστολὴν πρὸς τοὺς Ἐλληνας κατοίκους τοῦ Πολυγύρου, διὰ τῆς δποίας καθιστῷ εἰς αὐτοὺς γνωστὸν ὅτι θὰ κατάσχῃ τὰς περιουσίας των, ἐν ᾧ περιπτώσει δὲν ἐγερθοῦν ἐναντίον τῆς Τουρκικῆς αὐτοκρατορίας.

Οἱ Ἐλληνες¹ ὅλων τῶν μερῶν τῆς Τουρκικῆς αὐτοκρατορίας διετάχθησαν νὰ φύγουν ἐντὸς τῆς ὑπὸ τῆς Πύλης δοθείσης προθεσμίας δεκαπέντε ἡμερῶν. Τὸ μέτρον τούτο θεωρεῖται γενικῶς ὡς πολὺ ἀπερίσκεπτον καὶ μὴ προοριζόμενον νὰ φέρῃ εἰς τὴν Πύλην οἰονδήποτε καλόν. Ἔστειλε μόνον χιλιάδας κλεπτῶν καὶ πειρατῶν, ὡς καὶ στρατιωτῶν, δπως διαπράξουν σκληρότητας ἐπὶ ἀθώων μουσουλμάνων εἰς ἀνυπεράσπιστα μέρη, ποὺ συνορεύουν μὲ τὴν Ἐλλάδα. Ἡ αὐτηρότης τοῦ μέτρου τούτου ἀποδίδεται ἐξ ὀλοκλήρου εἰς τὴν κακοβουλίαν τοῦ Ἀγγλου πρεσβευτοῦ παφὰ τῇ Πύλῃ, ὅστις τοιουτορόπως εὑρίσκει τὴν ἀντιρωσικὴν πολιτικὴν του προσβαλλομένην εἰς τὸ πλέον τρωτὸν μέρος. Τὸ ἀληθὲς είναι ὅτι ἡ ἀγγλικὴ προστασία είναι συχνάκις ὀλέθριον δῶρον,² τῆς ἀγγλικῆς διπλωματίας διαπρατούσης συχνάκις χονδροειδῆ σφάλματα.

¹ Υπονοοῦνται βεβαίως ἐνταῦθα οἱ ἔχοντες τὴν ίθαγένειαν τοῦ Ἐλληνος πολίτου. Ἐξηρέθησαν μόνον οἱ τοῦ καθολικοῦ δόγματος.

² Ἡ λέξις *baueftu gift*, ποὺ χρησιμοποιεῖται ἐνταῦθα, ἔχει καὶ τὴν σημασίαν τοῦ δηλητηριώδους δώρου.

Οἱ Ἀμερικανοὶ θεωροῦνται γενικῶς ὡς συμπαθοῦντες πρὸς τοὺς Ἑλληνας, εἶναι δὲ ἀντιληπτὸν ὅτι ὁ Ἀμερικανὸς πρεσβευτὴς παρὰ τῇ Πύλῃ, ὃς καὶ ὁ γενικὸς πρόξενος ἐν Ἀλεξανδρείᾳ τῆς Αἰγύπτου, ἐπενέβησαν, ἵνα ἐλαττώσωσι κατὰ τὸ δυνατὸν τὴν ἀκαμψίαν καὶ τὴν αὐστηρότητα τῶν προμημονευθέντων μέτρων...».¹

**

Λόγου γινομένου ἥδη περὶ τῆς δι’ Ἡνωμένας Πολιτείας ἀναχωρήσεως τοῦ ἐν Σύρῳ Ἀμερικανοῦ ὑποπροξένου Χρήστου Εὐαγγελίδου, σκόπιμον θεωροῦμεν ὅπως ἀφῆσωμεν ἐπὶ τοῦ παρόντος τὸ θέατρον τῶν πολεμικῶν ἐπιχειρήσεων καὶ παρακολουθήσωμεν τὰς κινήσεις τοῦ λαμπροῦ τούτου Μακεδόνος, μὲ τὴν προσωπικότητα τοῦ δποίου ἡσχολήθημεν καὶ ἄλλοτε.² Ἐπιστρατευθεὶς πρὸς τὸν σκοπὸν αὐτὸν ὑπὸ αὐτῆς ταύτης τῆς Ἑλληνικῆς κυβερνήσεως,³ ὁ Εὐαγγελίδης, ἀφ’ οὗ διεξεπεράιώσεν ἐν Γερμανίᾳ κλπ. ὑπόθεσεις τινάς, ἀμεσον ἔχούσας σχέσιν μὲ τὸ ἔνδοξον ἐκεῖνο κίνημα τῶν Ἑλλήνων,⁴ διέβη εἰς Λονδίνον. Τὴν 8ην/20ην Μαΐου 1854 ἐπέβη ἐν Λιβερπούλῃ τοῦ ἀτμοπλοίου Asia καὶ ἔφθασεν εἰς Νέαν Υόρκην τὴν 21ην Μαΐου/2αν Ιουνίου 1854.⁵ Τὸ ἔδαφος, ἐπὶ τοῦ δποίου ἐπάτησε τὴν φοράν ταύτην, δὲν ἦτο τόσον πρόσφορον, ὃσον ἦτο κατὰ τὸ ἔτος 1827, δπότε εἴχε θέσει πόρδα διὰ πρώτην φοράν ἐπὶ τοῦ αὐτοῦ ἀμερικανικοῦ ἔδαφους.⁶ Ὡς ἐκ τῶν

¹ Δύο σχετικαὶ ἐπιστολαὶ ἐδημοσιεύθησαν εἰς New York Morning Express, 16ης Ιουνίου 1854, σελ. 1, στήλη η'. 'Ο Α.Ρ., ἀπόστολεὺς τῆς πρώτης, ἡτις ἔγραψη ἐν Σύρῳ τῇ 17ῃ Μαΐου 1854, ἐκφράζει τὴν χαράν του ἐπὶ τῇ ἐπιδειχθείσῃ ἐν προκειμένῳ ἀνθρωπίνῃ διαγωγῇ ἐκ μέρους τῶν ὡς ἀνωτέρω Ἀμερικανῶν ἀντιπροσώπων, τονίζει τὸ αἰσθητα τῆς ἐνθαρρύνσεως, ὅπερ ἐδημιούργησεν ἡ ἀναγγελία τῆς ἀφίξεως μοίρας ἀμερικανικοῦ στόλου ἐν Ἑλλάδι, ὡς καὶ τὸν ἐνθουσιασμόν, ὃν διηγειραν οἱ ἐν Μεσολογγίῳ διμιλῆσαντες Ἀμερικανοὶ οἵτορες, ἐν τέλει δὲ περιγράφει τὴν ἐλεεινὴν κατάστασιν τῶν ἀπελαυνομένων. Ἡ δευτέρᾳ ὑπὸ ἡμεροῦ. 20ης Μαρτίου 1854 εἶναι ἀποχαιρετιστήριος ἐπιστολὴ τοῦ Ἀμερικανοῦ Henry D. Gilpin πρὸς τινα Ἑλληνικὴν προσωπικότητα, ἐλήφθη δὲ ἐκ τοῦ Spectateur de l' Orient. 'Ἐν αὐτῇ δὲ οὐδὲν ὁ λόγος Ἀμερικανὸς περιγράφει τὰς ἐντυπώσεις του ἐξ Ἑλλάδος, ἐπανεῖ τὰς ἐπιτελεσθείσας προδόσεως «εἰς πολιτικὰ καὶ κοινωνικὰ ἰδρυματα» καὶ δὴ εἰς διάστημα 20 μόλις ἐτῶν, βεβαιοῦ ὅτι ἡ Ἀμερικὴ θὰ χαρῇ νὰ ἴδῃ ὅλους τοὺς ὑποδούλους Ἑλληνας ἀπολαμβάνοντας τὰ ἀγαθὰ τῆς ἐλευθερίας, ἐν τέλει δὲ ἀναμιμήσκεται καὶ τὸν πνεύματος τοῦ Μπότσαρη, Μιαούλη καὶ Κουντουριώτου, ὅπερ καθοδηγεῖ τοὺς μαχομένους ἐν Θεσσαλίᾳ καὶ Ἡπείρῳ.

² Βλ. Μακεδονικὸν Ἡμερολόγιον. Θεσσαλονίκη 1934, σελ. 161 κέξ.

³ Τῇ ὑπόδειξει αὐτοῦ τούτου τοῦ ὑπουργοῦ τῶν ἐξωτερικῶν Ἀνδρονίκου Πάϊκου, συμπατριώτου τοῦ Εὐαγγελίδου.

⁴ Ἀφεώρων αὗται κυρίως εἰς προκηθειαν ὅπλων καὶ πολεμοφοδίων, ὡς θὰ ἴδωμεν κατωτέρω.

⁵ Βλ. New York Times 2ας Ιουνίου 1854, σελ.8, στήλη στ'. Πρεβλ. καὶ New York Herald ίδ. ήμ. σελ. 4, στήλη στ'.

⁶ 'Ο ἴδιος θὰ δώσῃ ἐξήγησιν τοῦ πράγματος ὀλίγον κατωτέρω.

διεστρεβλωμένων ἀφ' ἐνὸς δημοσιευμάτων τῶν ἀγγλικῶν καὶ γαλλικῶν ἐφημερίδων, τὰ δποῖα αἱ περισσότεραι ἀμερικανικαὶ ἐφημερίδες ἀνεδημοσίευνον σχεδὸν ὅλως ἀβασανίστως, καὶ ἀφ' ἐτέρου ἐκ τοῦ γεγονότος, ὅτι λόγῳ τῆς ἐνόπλου πλέον ἐπεμβάσεως τῶν Ἀγγλογάλλων τὸ ὅλον κίνημα εὑρίσκετο εἰς τὴν τελευταίαν φάσιν του, οἱ Ἀμερικανοὶ ἥτο ἐπόμενον νὰ εἴναι ἐν προκειμένῳ κάπως ἐπιφυλακτικοί!¹ Δὲν παρέλειψεν ἐν τούτοις ὁ Εὐαγγελίδης νὰ ἔξαποστείῃ ἀπὸ τῶν στηλῶν ἐγκρίτων ἀμερικανικῶν ἐφημερίδων τῆς Νέας Ὑόρκης τὰ ἀκόλουθα δημοσιεύματα.

1. ΕΛΛΑΣ ΚΑΙ ΑΜΕΡΙΚΗ²

Μία ἔκκλησις πρὸς τὸν λαὸν τῶν Ἡνωμένων Πολιτειῶν. Τρομερὰὶ ἔξελίξεις τῆς καταστάσεως τῶν Ἑλλήνων. Δημοσιότης τῶν Ἀγγλῶν, Γάλλων κλπ., κλπ., κλπ.

Ἐλεύθεροι πολῖται τῶν Ἡνωμένων Πολιτειῶν.

Δὲν ὑπάρχει λαός, πρὸς τὸν δόποῖον οἱ Μακεδόνες, Θεσσαλοί, Ἡπειρῶται, Θρᾷκες, Κοῆτες, Σουλιῶται, Ρόδιοι, Κύπριοι καὶ οἱ κάτοικοι τῶν ἀκτῶν τῆς Μικρᾶς Ἀσίας, οἱ τοιοῦτοι τῆς Συρίας καὶ τῶν ἄλλων ἐπαρχιῶν, αἵτινες διατελοῦν ὑπὸ τὸν ζυγὸν τῶν Μωαμεθανῶν, νὰ δύνανται ν' ἀποβλέψουν διὰ βοήθειαν, παρὰ μόνον σεῖς. Ἐπὶ τετρακόσια ἔτη ὁ λαὸς οὗτος στενά-

¹ Ὡς ἐκ τοῦ θρησκευτικοῦ χαρακτῆρος, τὸν δόποῖον μοιραίως εἶχε προσλάβει ὁ πόλεμος ἐκείνος, δὲν ἔλειψαν ἀκόμη καὶ κύρια ἄρχοντα γεγραμμένα εἰς ἀκρως ἀνθελληνικὸν τόνον. Ἐν τῇ ἐπιθυμίᾳ της νὰ κτυπήσῃ καὶ αὐτὴν ταύτην τὴν Ἑλληνικὴν ἐκκλησίαν ἡ ἐφημερὶς New York Daily Tribune (φύλλον 29ης Μαρτίου 1854 σελ. 4, στήλη δ' - ε') δὲν ἐδίστασε νὰ ἐπικαλεσθῇ ἓνα διάλογον, ὅστις διημείφθη μεταξὺ τοῦ διαβοήτου Φαλλιμεράνερ (Orientalische Briefe) καὶ ἐνὸς Ἑλληνος ἴερέως, ἐκπλαγέντος δῆθεν ἐπὶ τῇ πληροφορίᾳ, ὅτι οἱ Λατίνοι ἴερεῖς δὲν εἶχον κοινωνικὴν ἔξουσίαν καὶ δὲν ἡσαν ἡναγκασμένοι νὰ μετέρχωνται δυσσεβεῖς ἐργασίας, καὶ ἐρωτήσαντος: «Πῶς τότε οἱ Λατίνοι ἀδελφοί μας σκοτώνουν τὸν καιρὸν των;»!

² Ἐδημοσιεύθη ἀπὸ τῶν στηλῶν τῆς ἐφημερίδος New York Herald (φύλλον 8ης Ιουνίου 1854, σελ. 8, στήλη α'), ἡτις προσέταξε καὶ ἰδιον ἀρθρόδιον, διὰ τοῦ δόποίου συνίστα τὴν ἀνάγνωσιν τῆς «ἐκκλήσεως ἐνὸς Ἑλληνος πατριώτου», οὗ ἔπλεκε καὶ τὸ ἐγκώμιον. Ὁλίγας ήμέρας ἀργότερον ἡ ἐφημερὶς New York Morning Express (φύλλον 13ης Ιουνίου 1854, σελ. 2, στήλη β') ἐδημοσίευσεν ἐκτενές φιλελληνικὸν ἄρθρον, ἐν τῷ δόποιῷ ἐχρησιμοποίησεν διάλογονα ἀποσπάσματα ἐκ τῆς ὡς ἀνωτέρω «ἐκκλήσεως» τοῦ Εὐαγγελίδου. Αὕτη εἴναι δι' ήμιᾶς λίαν ἐνδιαιφέρουσα καὶ κατὰ τοῦτο, ὅτι δὲ συγγραφεύς της κάμνει συχνάς ἀναδρομὰς εἰς γεγονότα τῆς Ἑλληνικῆς ἐπαναστάσεως τοῦ 21 ἐν Θεσσαλονίκῃ, ὃν ὑπῆρχεν αὐτόπτης μάρτυς. Ἐξ αὐτῆς μανθάνομεν ὑσπάτως διὰ πρώτην φοράν ἐν πλήρει ἀκριβείᾳ τὰ ὀνόματα τῶν Ἀμερικανῶν, οἱ δποῖοι τὸν ἔσωσαν ἀπὸ τὰς σφραγάς τῆς Θεσσαλονίκης, τὸ ἔτος τῆς ἀφίξεώς του ἐν Νέᾳ Υόρκῃ, τὰ τῶν σπουδῶν του ἐν Ἀμερικῇ, τὰ πρῶτα βίματα τῆς σταδιοδρομίας του ἐν Ἐλλάδι κλπ.

ζει γοερῶς ὑπὸ τὸν τυραννικὸν ζυγὸν τῶν Τούρκων. ‘Υπέφερον ὅσα κανεὶς ἄλλος λαὸς δὲν ὑπέφερεν. ’Οκτὼ γενεὰὶ ἐσαρώθησαν, ἀφ’ ὅτου οἱ πρῶτοι δυνάσται των, οἱ Τούρκοι, ἐπέδραμον εἰς τὴν χώραν των, κατέστρεψαν τοὺς ναούς των ἢ τοὺς μετέτρεψαν εἰς τζαμία, ἔκοψαν τὰς γλώσσας πλείστων ὅσων παιδιῶν των, οὕτως ὥστε νὰ λησμονήσουν τὴν ἐλληνικὴν γλῶσσαν καὶ τὴν χριστιανικὴν θρησκείαν των, τοὺς ἀπεστέρησαν ὅλων τῶν δικαιωμάτων τοῦ πολίτου καὶ τῶν ἀνθρωπίνων ὅντων, ἐραγιαδοπόίησαν τὸν λαὸν τῆς χώρας καὶ μετέβαλον εἰς ἐρημίαν ὅ,τι ἦτο πάλαι ποτὲ ὀφραῖον καὶ πλούσιον.

Πολίται τῶν Ἡνωμένων Πολιτειῶν.

Εἰρηνικαὶ κατοικίαι καὶ ἀνθοῦντα χωρία ἐσαρώθησαν ἀπὸ τοῦ προσώπου τῆς γῆς ὑπὸ τῶν Τούρκων, πλούσιαι καὶ μεγάλαι πόλεις μετεβλήθησαν εἰς ἐρείπια καὶ κατέστησαν ἄσημοι. Οἱ Τούρκοι, ἀφ’ ὅτου ἐκυρίευσαν τὰς χώρας ταύτας, καταστρέφουν πᾶν ὅ,τι εὗρον καὶ δὲν ἐδημιούργησαν τίποτε. Τὸ πᾶν μαραίνεται ἐνώπιόν των. Σχολεῖα, ἐκπαίδευσις, τέχναι καὶ ἐπιστῆμαι, ἐμπόριον καὶ πολιτικὰ δικαιώματα παρακμάζουν ἐνώπιόν των. ‘Η χώρα μας εἶναι ἔρημος καὶ ἐκεῖ, δύον κάποτε ἥκούντο ἡ φωνὴ τῆς προσευχῆς καὶ τῶν εὐχαριστιῶν, τώρα δὲν ἀκούμεν εἰμὴ μόνον τὸν κρωγμὸν τῆς γλαυκὸς καὶ τοῦ θωός. Τὰ γεγονότα ταῦτα εἶναι γνωστὰ εἰς δλοὺς μας. ’Επισκεφθῆτε τὴν Νάουσαν, τὴν Βέροιαν καὶ τὴν Κασσάνδραν εἰς τὴν Μακεδονίαν καὶ θὰ ἔδητε τοὺς λίθους καὶ τὰ ἐρείπια κηλιδωμένα καί, ἐὰν ἐρωτήσητε τὸν λαὸν πῶς ἐκηλιδώθησαν, θὰ λάβητε τὴν ἀπάντησιν, ὅτι ταῦτα ἐκηλιδώθησαν μὲ τὸ αἷμα μυριάδων παιδίων, γυναικῶν καὶ γερόντων, ποὺ κατεκρεούσαργήθησαν ὑπὸ τοῦ Ἀμπουλομπούτ - Πασᾶ τῆς πόλεως Θεσσαλονίκης. Μάλιστα, ἀγαπητοὶ Ἀμερικανοί, εἴδον μὲ τοὺς ἰδίους ὁφθαλμούς μου τὰ δτα χιλιάδων Ἐλλήνων νὰ κοποῦν καὶ νὰ μεταφερθοῦν ἐντὸς καλαθίων εἰς τὴν πόλιν τῆς Θεσσαλονίκης, εἰς τὸν οἴκον τοῦ Πασᾶ. Καὶ μὲ τοὺς ἰδίους ὁφθαλμούς μου εἴδον φορτώματα ἀνδρικῶν κεφαλῶν νὰ μεταφερθοῦν καὶ νὰ ἐναποτεθοῦν εἰς σωροὺς ἐνώπιον τοῦ Πασᾶ καὶ τοῦ λαοῦ του. ’Επισκεφθῆτε τὰ Ψαρὰ καὶ τὴν Χίον καὶ θὰ ἔδητε τὰ ἐρείπια βαμμένα μὲ αἷμα καὶ θὰ ἔδητε τὰ μαρμάρινα πατώματα τῶν Ἐκκλησιῶν μέχρι σήμερον κηλιδωμένα μὲ τὰ αἷματηρὰ ἀποτυπώματα τῶν σφαγέντων ἐπὶ τόπου.

‘Αμερικανοί! Εὐτυχισμένε λαέ! Υἱοὶ τοῦ Washington καὶ τοῦ Franklin! Δεκατρία ἑκατομμύρια ἀθανάτων ψυχῶν μὲ ἔστειλαν ἐνταῦθα νὰ ἐπικαλεσθῶ τὴν συμπάθειαν καὶ τὴν βοήθειάν σας. Θέλουν τὴν ἐνίσχυσίν σας. Χρειάζονται τὴν βοήθειάν σας. Φθάνει πλέον, ἀνακράζουν. Τετρακόσια ἔτη δουλείας εἶναι ἀρκετὰ νὰ ὑποφέρωμεν καὶ δὲν ἡμποροῦμεν νὰ ὑποφέρωμεν περισσότερον. Σᾶς καλοῦν, ὁ Ἀμερικανός, νὰ στρέψητε τοὺς συμπαθητικοὺς ὁφθαλμούς σας πρὸς αὐτούς. Σεῖς ἔχετε βοηθήσει τοὺς ἐλευθέρους ἀδελφούς μας ‘Ἐλληνας’ βοηθήσατε τώρα καὶ ἡμᾶς. ‘Ημεῖς εἴμεθα ποὺ ἐπολεμήσαμεν εἰς τὰς μάχας τῆς ἐπαναστάσεως τοῦ 1821. Οἱ πατέρες μας ἔχου-

σαν τὸ αἷμα τῶν, οἵ γέροντές μας ἐσφάγησαν, αἱ μητέρες, οἱ ἀδελφοί μας ἥχθησαν εἰς αἰχμαλωσίαν.

Ἄμερικανοί! Τὸ πρόσωπον, ποὺ σᾶς προσαγορεύει τώρα ἐν δύναμι δεκατριῶν ἑκατομμυρίων Ἑλλήνων Χριστιανῶν,¹ εἶναι τὸ μόνον ποὺ ἐπέζησεν ἀπὸ μίαν πολυμελῆ οἰκογένειαν ἐν Μακεδονίᾳ, σωθὲν ἀπὸ τοὺς Τούρκους ὅπο τὸ Ἀμερικανῶν πολιτῶν. Μάλιστα, Ἀμερικανοί, εὐγενεῖς υἱοὶ τῆς Ἀμερικῆς ἡσαν ἔκεινοι, ποὺ μὲ ἀφήρασαν ἀπὸ κάτι χειρότερον καὶ ἀπὸ αὐτὸν τὸν θάνατον καὶ μὲ ἔφεραν εἰς Νέαν Ὑόρκην, μὲ εξεπαίδευσαν καὶ μὲ ἐδίδαξαν περὶ ἀληθείας καὶ περὶ ἐλευθερίας. Οἱ κ.κ. R. H. Vandervoort, R. E. Glover, G. Whiting καὶ Daniel Jeptson εἶναι ἔκεινοι, ποὺ μὲ ἔφεραν εἰς τὴν χώραν τῶν ἐλευθέρων.

Σεῖς δλοι μὲ ἐδέχθητε τότε καὶ δλοι μὲ ἔμακαρίσατε καὶ προσεπαθήσατε νὰ μὲ φωτίσητε καὶ νὰ μὲ κάμετε εὔτυχη. Δι’ ἐν πτωχὸν ὁρφανὸν Ἑλληνόπουλον ἥσθιανθητε εὐσπλαγχνίαν. Ἐπράξατε δι’ αὐτὸν περισσότερον ἀπὸ δ, τι θὰ ἔπραττεν ἔνας πατέρας. Καὶ τώρα, δτε ἔρχεται ἐνώπιόν σας ὡς ἀντιπρόσωπος δεκατριῶν ἑκατομμυρίων δεινοπαθούντων συμπατριωτῶν του, οἱ δποῖοι διψοῦν διὰ τὰς εὐλογίας, τὰς δποίας σεῖς ἀπολαμβάνετε καὶ τὰς δποίας ἐδιδάχθησαν παρ’ ἔκεινου, δστις ἐδιδάχθη καὶ τὴν εὐλογήν παρ’ ὑμῶν, καὶ τὸν δποῖον σεῖς οἱ ἔδιοι ἐπεφορτίσατε νὰ πράξῃ διὰ τοὺς συμπατριώτας δ, τι σεῖς ἐπράξατε δι’ αὐτόν, δὲν θὰ δώσητε εὐήκοον οὗς εἰς τὴν ταπεινὴν φωνήν μου; Τί; Νὰ αἰσθανθῆτε τοσαύτην εὐσπλαγχνίαν δι’ ἐν πτωχὸν Ἑλληνόπουλον καὶ δχι διὰ μίαν δλόκληρον φυλήν; Γνωρίζω δτι οἱ Ἀμερικανοί εἶναι πολὺ εὐγενεῖς. Γνωρίζω δτι δὲν θὰ ἐγκαταλείψητε ἔνα γενναῖον λαόν. Ω! εἰσθε πολὺ εὐγενεῖς. Θὰ πράξητε καλὸν εἰς τὴν πατρίδα μου. Εἶναι θεσπέσιον νὰ κάμνῃ κανεὶς καλόν. Εἶναι καθῆκον μας νὰ κάμνωμεν καλόν.

“Οταν ἄνδρες τῆς Μακεδονίας ἐκάλεσαν νύκτωρ τὸν Ἀπόστολον Παῦλον, οὗτος ὑπῆγε καὶ ἐδίδαξεν εἰς αὐτοὺς τὸ Εὐαγγέλιον. Τώρα ἄνδρες τῆς Μακεδονίας μὲ ἔστειλαν νὰ σᾶς ἐκλιπαρήσω ἐν δύναμι παντός, δ, τι εἶναι ἀγαπητὸν καὶ ἱερόν, νὰ τοὺς βοηθήσητε πρὸς ὑπεράσπισιν τῶν ἀγνῶν δογμάτων, ποὺ ἐδίδαξεν δ Ἀπόστολος Παῦλος. Οἱ ἔδιοι Μακεδόνες σᾶς καλοῦν νὰ ἔλθητε καὶ νὰ τοὺς βοηθήσητε. Ἐκαλέσαμεν τοὺς Χριστιανοὺς τῆς Ἐνδροπης, ἀλλὰ δὲν εἰσηκούσθημεν. Οὗτοι ἥνωθησαν μετὰ τῶν δυναστῶν τῆς φυλῆς μας. Η Ἀγγλία καὶ ἡ Γαλλία πολεμοῦν ἐναντίον μας. Ἀγγλοι καὶ Γάλλοι ἀξιωματικοὶ ἐνδεδυμένοι μὲ τουρκικὰς στολὰς ἥγονται τῶν στρατιῶν τῶν Τούρκων ἐναντίον μας. Ἀγγλικὰ καὶ γαλλικὰ πολεμικὰ μεταφέρουν ἐφόδια εἰς τοὺς ἔχθρούς μας καὶ συνοδεύουν τὸν στόλον των ἐναντίον

¹ Εἰς τὸ ὑπ’ ἀριθ. 3 κατωτέρω δημοσίευμά του ὀνομάζει μίαν πρὸς μίαν τὰς χώρας, εἰς τὰς δποίας κατοικοῦσαν τὰ ὡς ἀνωτέρω 13.000.000 Ἑλλήνων χριστιανῶν.

μας.¹ Γαλλικὰ καὶ ἀγγλικὰ πολεμικὰ ἐπισκέπτονται τοὺς λιμένας μας ἀπειλοῦντα ὅτι θὰ μᾶς κρεμάσουν ἀπὸ τὰ κατάρτια, ἐὰν πολεμήσωμεν ἐναντίον τῶν Τούρκων. Κατέστρεψαν δεκαεπτά χωρία εἰς τὴν Παραμυθιὰν² καὶ ἐφόνευσαν δλα τὰ παιδία, τοὺς γέροντας καὶ τοὺς ἀδυνάτους. "Ενας" Αγγλος πράκτωρ ὑπὸ τὸ πρόσχημα Ἀμερικανοῦ ἡ Χριστιανοῦ φιλανθρώπου ὑπῆγεν εἰς τὸ μέσον τοῦ λαοῦ μας, ἐκφράζων τὴν πρὸς αὐτοὺς εὐσπλαγχνίαν του καὶ (εὐχόμενος) διὰ τὴν ἐπιτυχίαν τῆς ἐλευθερίας. Ἐσημείωσε τὰ ὄντα παταράδλων, δοσοὶ ἐκ συμπαθείας ἥνοιξαν πρὸς αὐτὸν τὰ αἰσθήματά των, καὶ ἔδωσε τὸν κατάλογον εἰς τὸν Πασᾶν, δστις ἐτιμώρησε δλον τὸν λαὸν τοῦτον.

"Αμερικανοῖ! Τὰ παθήματά μας εἶναι μεγάλα, περισσότερον ἀπὸ ὅ, τι ἡ σὰρξ καὶ τὸ αἷμα ἡμποροῦν νὰ ἀνθέξουν. "Εξητήσαμεν βοήθειαν ἀπὸ τοὺς ἐλευθέρους Ἑλληνας. Εἰσφοραὶ ἔγιναν, βοήθεια ἐστάλη, ἀλλὰ ποὺν φθάσῃ εἰς τοὺς ἀδελφούς μας εἰς τὸ πεδίον (τῶν μαχῶν), οἱ Χριστιανοὶ τῆς Γαλλίας συνέλαβον τὸ πλοῖον καὶ, ὡς οὐρανέ!, αἱ προσφοραὶ τῶν πτωχῶν διὰ τοὺς ταλαιπωρούμενους ἐρρίφθησαν εἰς τὴν θάλασσαν.³ Μάλιστα, Ἀμερικανοί, εἶναι ἀληθές! Τοῦτο ἐγένετο ὑπ' αὐτῶν. Καὶ ὅταν ἡ εἰδησις ἐφθασεν εἰς τὰ ὕτα τοῦ λαοῦ, ἔκλαυσαν.⁴ Καὶ δύμας οἱ "Αγγλοι, οἱ Γάλλοι καὶ οἱ Τούρκοι ἐγελοῦσαν χλευαστικῶς!

¹ Ἀγγλογαλλικὰ πολεμικὰ προέβαινον ἀκόμη καὶ εἰς ἔχθρικὰς ἐναντίον τῶν Ἑλλήνων πράξεις. Εἰς ἀνταπόχρισιν ἔξι Ἀθηνῶν ὑπὸ ἡμ. 16ης/28ης Απριλίου 1854, ἡ ὁποία ἐδημοσιεύθη εἰς τὴν ἐβδομαδιαίαν ἐφημερίδα τῆς Νέας "Υόρκης The Citizen (φύλλον 20ης Μαΐου 1854, σελ. 323, στήλη γ'), τοῦ λόγου ὅντος περὶ τῶν ἐπιχειρήσεων εἰς τὸν τομέα τῆς "Αρτης, ἀναγράφονται τὰ ἔξης: «Πολλοὶ "Ελληνες, προσπαθοῦντες νὰ ἔνωθοῦν μὲ τοὺς ἐπαναστάτας, συνελήφθησαν ὑπὸ γαλλικῶν πλοίων καὶ παρεδόθησαν εἰς τὸν Φουάτ "Ἐφέντην». Καὶ εἰς τὴν ἐφημερίδα Morning Courier and New York Enquirer (φύλλον 23ης Μαΐου 1854, σελ. 2, στήλη ε') ἀναγνώσκομεν: «Κωνσταντινούπολις 18η/30η Απριλίου. Γαλλικὸν ἀτμόπλοιον μὲ μίαν τουρκικὴν μεραρχίαν ἔστειλεν εἰς τὸν πυθμένα τῆς θαλάσσης, πλησίον τῆς Θεσσαλονίκης, τρία σκάφη κατάμεστα ἀπὸ "Ελληνας ἐθελοντάς».

² Βλ. George Fowler, ἔνθ' ἀν. σελ. 162. Διαπίστωσις τῶν ὡμοτήτων τούτων ἐγένετο καὶ ὑπὸ τοῦ ἀνταποκριτοῦ τῶν Καιρῶν τοῦ Λονδίνου (βλ. φύλλον 31ης Μαΐου 1854, σελ. 9, στήλη ε'), λέγοντος ὅτι ἐλήφθησαν ἥδη μέτρα ὑπὸ τοῦ Φουάτ "Ἐφένη, δπως οἱ ἔνοχοι πεμφθοῦν εἰς "Ιωάννινα διὰ νὰ δικασθοῦν.

³ Βλ. λεπτομερείας εἰς τοὺς Καιροὺς τοῦ Λονδίνου (φύλλον 2ας Μαΐου 1854, σελ. 10, στήλη α'). Εἰς τὴν θάλασσαν ἐρρίφθησαν, ἐκτὸς τῶν ἄλλων, 205 βαρέλια πυρίτιδος, 120 κιβώτια μὲ φυσίγγια, διβίδες πυροβόλων, τουφέκια κλπ.

⁴ Δὲν περιωρίσθησαν μόνον εἰς κλάμματα. Προέβησαν καὶ εἰς ἀντίποινα. Εἰς τὴν προμνημονευθεῖσαν ἀνταπόχρισιν ἐκ Κωνσταντινουπόλεως ὑπὸ ἡμ. 1ης/ 12ης Μαΐου 1854, ἡτις ἐδημοσιεύθη εἰς τὸ New York Evening Post (φύλλον 9ης Ιουνίου 1854, σελ. 2, στήλη β'), εἴδομεν νὰ γίνεται λόγος περὶ τῆς συλλήψεως ἐλληνικῶν πλοίων ὑπὸ τῶν "Αγγλογάλλων καὶ περὶ τοῦ ἔξαναγκασμοῦ τῶν "Ελλήνων, δπως προβαίνουν εἰς τὴν διάπραξιν πειρατεῶν. "Ἐν συνεχείᾳ ἀναγράφονται αὐτόθι καὶ τὰ ἔξης: «Τὸ ἀγγλικὸν βρίκι Sarah ὑπὸ τὸν καπετάν Cole προσεβλήθη εἰς τὸν κόλπον

Αμερικανοί! Τοῦτο πάλιν είναι περισσότερον ἀπὸ δ', τι ἡμποροῦμεν νὰ ὑπομείνωμεν. Μὴ πιστεύετε εἰς δ', τι γράφεται εἰς τὰς ἀγγλικὰς καὶ γαλλικὰς ἐφημερίδας περὶ ρωσικοῦ χρυσοῦ καὶ ρωσικῶν σκευωριῶν. Οσάκις οἱ "Ελληνες δὲν καθίστανται τυφλὰ δργανα τῶν θελήσεων τῆς Ἀγγλίας καὶ Γαλλίας, τοὺς κατηγοροῦν διτι πληρώνονται ἀπὸ τοὺς Ρώσους. Οἱ "Ελληνες είναι καλοὶ μόνον, δταν πράτιστον δ', τι ἀπαιτοῦν τὰ συμφέροντα τῆς Ἀγγλίας καὶ τῆς Γαλλίας. "Οταν δμως οἱ "Ελληνες ἐνεργοῦν διὰ τὰ συμφέροντα τῆς Ἰδίας των πατρίδος, είναι πληρωμένοι ἀπὸ τὴν Ρωσίαν. Είναι δργανα τῆς Ρωσίας. Ρωσικὸς χρυσὸς καὶ ρωσικὰ σκευωρίαι λέγεται διτι είναι ἡ αἰτία παντὸς δ', τι δὲν εὐχαριστεῖ τὰς Δυτικὰς Δυνάμεις.

Αμερικανοί! Παρηγγείλαμεν 8.000 δπλα νὰ μᾶς ἔλθουν ἀπὸ τὴν Ἀμερικαν. ¹ Επληρώσαμεν δι' αὐτά. Ἀλλ' οἱ "Αγγλοι τὰ κατέσχον καὶ τὰ μετέφερον εἰς τὴν Μάλταν. ² Είμαι ἔνας ἐλεύθερος πολίτης τῶν Ἡνωμένων Πολιτειῶν. Μετεφέρθην ἐδῶ, δταν ἡμην μικρὸ παιδί. ³ Εσπούδασα εἰς τὸ Mount Pleasant Classical Institution ἐν Amherst, Mass. ⁴ Απεφοίτησα ἀπὸ τὸ Columbia College. ⁵ Δὲν δύναμαι νὰ είμαι ποτὲ φίλος τοῦ δεσποτισμοῦ. Δὲν είμαι Ρώσος. Δυστυχῶς δμως, ἔτσι είναι, ἡ Ρωσία ἔδειξε περισσότερον χριστιανικὸν αἰσθημα ἀπὸ δ', τι ἔδειξαν εἰς τὴν προκειμένην περί-

τῆς Ἀλαγκάτας καὶ τὸ Harriet (τῆς αὐτῆς ἐθνικότητος) ενθέθη ἐπτὰ ἡμέρας ἀργότερον ἄνευ πληρώματος, τοῦ καταστρώματός του ὃντος κεκαλυμμένου δι' αἴματος ἔξωθεν τῆς νήσου Ἀνδρού».

¹ "Οθεν σφάλλεται δ ἀείμνηστος Παῦλος Καρολίδης, δστις εἰς τὴν Συμπλήρωσιν τῆς Ἰστορίας Κ. Παπαρρηγοπούλου (ἐκδ. 1925, τόμ. 6ος, σελ. 290) δμιλεῖ περὶ «ἔνναέ χιλιάδων δπλων, ἀγορασθέντων ἐν Γαλλίᾳ ἀντὶ 200 χιλ. φράγκων πρὸς λογαριασμὸν τῆς ἐλληνικῆς κυβερνήσεως κτλ.». Εἰς ἐποχήν, καθ' ἥν ὁ ἀείμνηστος Καρολίδης δέχεται ἀμέσως προηγούμενως διτι «ἐν ταῖς ἐχθρικαῖς νῦν ἐπιδείξει τὰ πρωτεῖα είχεν ἡ Γαλλία», ἡ ἀγορὰ δπλων ἐν τῇ χώρᾳ ταύτῃ δὲν ἡμπορεῖ νὰ γίνη νοητή.

² Εἰς τὴν ἐφημερίδα New York Morning Express (φύλλον 2ας Ἰουνίου 1854, σελ. 1, στήλη 9) ἀναγινώσκομεν σχετικῶς τὰ ἔξης: «Ο Μηνύτωρ τῶν Παρισίων δηλοὶ διτι τὰ τελευταῖα νέα ἔξι Ἡπείρου είναι ἵκανοποιητικά... Οκτὼ χιλιάδες δπλα βελγικῆς κατασκευῆς, προοριζόμενα διὰ τοὺς "Ελληνας ἐπαναστάτας, κατεσχέθησαν πλησίον τῆς Μάλτας». Τὴν εἰδησιν ἀνέγραψε καὶ ἡ ἐφημερίς New York Commercial Advertiser (φύλλον 1δίας ἡμ. σελ. 2, στήλη δ'). Κατὰ τοὺς Καιροὺς τοῦ Λονδίνου (φύλλον 2ας Μαΐου 1854, σελ. 9, στήλη δ') εἰς τὴν Μάλταν κατεσχέθη τὴν αὐτὴν περίπου ἐποχὴν καὶ τὸ ἐλληνικὸν πλοῖον Σπυρίδων, φέρον φορτίον πυρίτιδος.

³ Προσωπογραφίαν τοῦ Εναγγελίδου, ἡ ὅποια ἐλήφθη κατὰ τὴν πρώτην ἄφιξιν του εἰς Ἀμερικήν, ἐδημοσιεύσαμεν εἰς Μακεδονικὸν Ἡμερολόγιον, Θεσσαλονίκη 1934, σελ. 165.

⁴ Εἰς τὸ προπαρασκευαστικὸν τοῦτο σχολεῖον, εἰς τὸ δποῖον ἐδίδασκε τότε καὶ ὁ μετέπειτα καθηγητὴς τοῦ Harvard University Σοφοκλῆς, δ Ἔναγγελίδης ἐφοίτησεν ἀπὸ τοῦ 1828 μέχρι τοῦ 1832, ὅποτε ἐνεργάφη εἰς τὸ New York University, ἐκ τοῦ δποίου μετά τινα ἔτη μετεπήδησεν εἰς τὸ Columbia University.

⁵ Απεφοίτησε τῷ 1836.

πτωσιν ἡ Ἀγγλία καὶ ἡ Γαλλία. Οἱ Ἑλληνες καὶ ὅλοι οἱ συμπατριῶται μου δὲν εἶναι Ρῶσοι. Ὁφείλονταν ὅμως νὰ συμπαθοῦν οἰνοδήποτε συμπαθεῖ πρὸς αὐτούς. Αἱ Δυτικαὶ Δυνάμεις τοὺς ἀναγκάζουν νὰ προσηλώνωνται εἰς τοὺς Ρώσους.¹ Θέλουν ὅμως νὰ εἶναι ἐλεύθεροι καὶ ἐν φιλόφρον μειδίαμα ἀπὸ τὴν Ἀμερικὴν τοὺς εἶναι ἀρκετόν.

Ἀμερικανοί! Ἄν εἶναι πολὺ νὰ προσδοκᾶ ὁ ἀνδρεῖος οὗτος λαὸς προσάρτησιν, ὅτιδήποτε καὶ ἀν κάμητε, θὰ τοὺς εἶναι εὐπρόσδεκτον. Σεῖς, ὁ Ἀμερικανοί, ἥνοιξατε σχολεῖα ἐν Ἑλλάδι, ἐνεψυσάτε εἰς τὴν καρδίαν μας τὸ πνεῦμα τῆς ἐλευθερίας, ἐφτεύσατε τὸ δένδρον τῆς ἐλευθερίας. Τώρα ὑποστηρίξατε το. Αἱ ἀγγλικαὶ καὶ γαλλικαὶ ἐφημερίδες μᾶς κακοπαιοιστάνουν. Ἐστείλαμεν ἀναιρέσεις, ἀλλ’ ἥρνήθησαν νὰ τὰς δημοσιεύσουν. Ἄν σκοπὸς τῶν Ἀγγλῶν καὶ τῶν Γάλλων εἶναι νὰ περιορίσουν τὴν δύναμιν τῆς Ρωσίας καὶ νὰ κρατήσουν τὴν ἀκεραιότητα τῆς Τουρκίας, διατί δὲν πράττουν αὐτό, ποὺ ἐπρότειναν οἱ Χριστιανοί; Ὅπλα 12.000.000 Χριστιανῶν καὶ 3.000.000 Τούρκων. Οἱ Ἑλληνες εἶναι πρόθυμοι νὰ ἔχουν τοὺς Τούρκους συζῶντας ὡς συμπολίτας των. Ζητοῦν μόνον ἵστητα καὶ νόμους καὶ ἀνεξιθρησκείαν, νὰ χωρίσουν τὴν Ἐκκλησίαν ἀπὸ τὸ Κράτος, καὶ νὰ κυβερνῶνται συνταγματικῶς. Τότε δὲν θὰ ὑπάρξῃ αἴτια νὰ ἐπεμβαίνῃ ἡ Ρωσία, ἐν ᾧ δὲ περιπτώσει τὸ πρᾶξη, θὰ ὑπάρχουν 15.000.000 διὰ νὰ ὑπερασπίσουν τὴν χώραν των. Ἐν ᾧ περιπτώσει πάλιν εἶναι ἀδύνατοι νὰ ὑπερασπίσουν τοὺς ἑαυτούς των ἐναντίον τῶν Ρώσων, θὰ εἶναι εὐκολώτερον διὰ τὰς Δυτικὰς Δυνάμεις νὰ βοηθήσουν ἐν ἔθνος ἐκ 15.000.000 ἐν πλήρει συμφωνίᾳ ἀναμεταξύ των ἀπὸ ὅτι εἶναι τώρα μὲν οὐχὶ περισσοτέρους τῶν 3.000.000 Τούρκων ἐν τῷ μέσῳ 12.000.000 ἐχθρικῶς διακειμένων χριστιανῶν.

Ἀμερικανοί! Ἀναγινώσκετε τὰς ὑπὸ Ἀγγλῶν γραφείσας ἐπιστολὰς τῶν ἀγγλικανῶν. Ἀντὶ ὅμως νὰ πιστεύσητε εἰς ὅτι γράφουν αἱ ἀγγλικαὶ καὶ γαλλικαὶ ἐφημερίδες, στείλατε μίαν ἐπιτροπὴν ἀπὸ Ἀμερικανούς πολίτας εἰς τὴν Ἑλλάδα καὶ θὰ ὑπακούσωμεν εἰς τὴν ἀπόφασίν των.

Ἀμερικανοί! Προσεπάθησα καὶ προσπαθῶ νὰ κάμω πᾶν ὅτι δύναμαι.

¹ Εἰς ἀνταρόχιοιν του ἐκ Λονδίνου ὑπὸ ἡμ. Ὡς Μαρτίου 1854 πρὸς τὴν ἐφημερίδα New York Daily Tribune (φύλλον 18ης Μαρτίου 1854, σελ. 4, στήλη γ' - δ') ὁ διαβότος Karl Marx, ὅστις, ὡς γνωστόν, ἀρχικῶς ἦτο σφόδρα ἐναντίον τῶν Σλαύων, ἐτόνισε μεταξὺ τῶν ἀλλων: «Ἐν ἐκ τῶν ἀποτελεσμάτων τῆς Ἑλληνικῆς ἐπαναστάσεως, ὅπερ δέον νὰ φορῇται πειρισσότερον ἡ Πύλη, θὰ ἦτο ἡ εὐκαιρία, ποὺ δίδει εἰς τὰς Δυτικὰς δυνάμεις, νὰ ἐπέμβουν μεταξὺ τοῦ Σουλτάνου καὶ τῶν ὑπηκόων του, ἀντὶ νὰ πολεμήσουν ἐναντίον τῶν Ρώσων καὶ τοιουτορόπως ὠθήσουν τοὺς Ἑλληνας χριστιανούς εἰς συμμαχίαν μὲ τὸν Τσάρον». Πρὸς ἀποτελεσματικωτέραν καταπολέμησην τῆς τάσεως ταύτης ἡ ἀγγλικὴ κυβέρνησις προέβη τότε εἰς τὴν δημοσίευσιν τῆς «Μυστικῆς Ἀλληλογραφίας», ἐκ τῆς δοπίας ἀπεδεικνύετο ὅτι ὁ Τσάρος ἀντετίθετο σφόδρα εἰς τὴν ἐπανίδρυσιν τῆς Βυζαντινῆς Αὐτοκρατορίας, ὑπὲρ τῆς δοπίας εἶχε συνιγγοήσει ἀπὸ τοῦ βήματος τῆς Βουλῆς τῷν Λόρδων ὁ Earl of Winchelsea.

Ἐθνοσίασα τὸ πᾶν. Τώρα συνηγορῶ ὑπὲρ τῶν δυναστευομένων. Ἐὰν ἐπιτύχω, δλοι θὰ αἰσθανθῶμεν ἀγαλλίασιν. Ἐὰν δχι, θὰ ἔχω πράξει πᾶν ὅτι ἡδυνάμην. Ἡμπορεῖ νὰ φυτεύσωμεν καὶ νὰ ποτίσωμεν. Ο Θεὸς ὅμως πρέπει νὰ δώσῃ τὴν αὐξήσιν. Πρὸς τὸ μέγα τοῦτο Ὁν παραδίδω τὴν ὑπόθεσιν τῆς ἡδικημένης Πατρίδος μου. Εἴθε τοῦτο νὰ φωτίσῃ τὰς καρδίας μας καὶ τὸν νοῦν μας, διὰ νὰ πράξωμεν τὸ δρῦόν.

Ἄμερικανο! Η τελευταία λέξις μου εἶναι: Ἐνθυμηθῆτε ὅτι 13.000.000 λαοῦ, ποὺ ἀντιπροσωπεύω καὶ ὑπὲρ τοῦ δποίου συνηγορῶ, εἶναι πλασμένος ἀπὸ σάρκα καὶ αἷμα, δπως καὶ σεῖς, καὶ ὅτι εὑρίσκεται ἐν ἐσχάτῃ ἀνάγκῃ.

Μένω εἰλικρινῶς ὑμέτερος καὶ εὐγνώμων

Χ.Ρ. ΕΥΑΓΓΕΛΙΔΗΣ

Υ. Γ. Σκέπτομαι νὰ ἐκδώσω ἐν φυλλάδιον «Η Κατήχησις τῆς Ἑλληνικῆς Ἔκκλησίας», διὰ νὰ ἰδητε ἐὰν οἱ «Ἐλλήνες εἶναι εἰδωλολάτραι καὶ χειρότεροι ἀπὸ τοὺς Τούρκους, ὡς ἐπαρουσιάσθησαν ὑπό τινων.¹

2. Η ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΙΣ :

Μία ἔκκλησις πρὸς τὸ ἐλεύθερον καὶ ἀγαθοεργὸν "Ἐθνος τῶν Ἡνωμένων Πολιτειῶν τῆς Ἀμερικῆς ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων τῆς Μακεδονίας, Θεσσαλίας, Ἡπείρου, Θράκης, Μικρᾶς Ἀσίας καὶ τῶν Ἑλληνικῶν Νήσων.

Τετρακοσίων ἑτῶν δυσβάστακτος δουλεία, ἀναρίθμητα καὶ ἀνυπόφορα δεινά, ποὺ ἐπεσώρευσεν εἰς ἡμᾶς ὁ μουσουλμανικὸς ζυγὸς—ζενας ζυγός, ποὺ ἔκαμε τὸ ποτῆροι νὰ ἔχειλίσῃ ἀπὸ πικρίαν—μᾶς ἀναγκάζουν νὰ λάβωμεν τὰ δπλα διὰ νὰ ἐλευθερωθῶμεν καὶ οὕτως ἐπιβεβαιώσωμεν τὴν ἀλήθειαν, ὅτι δλοι οἱ ἄνθρωποι γεννῶνται ἐλεύθεροι καὶ ίσοι.

Χριστιανοὶ τῆς Ἀμερικῆς, ἐλεύθερε καὶ τρισευτυχῆ λαὲ τῶν Ἡνωμένων Πολιτειῶν!

Τὸ παρὸν πανελλήνιον κίνημα δὲν εἶναι παρὰ -συνέχεια τοῦ μεγάλου ἔργου, ποὺ ἥχισε τὸ 1821 καὶ ποὺ ὅλοι σας ἐβλέπατε μὲ ἀγαλλίασιν.

“Οταν οἱ πολῖται τῶν Ἡνωμένων Πολιτειῶν ἥκουσαν περὶ τῶν δει-

¹ Ἀγνωστον ἀν ἡ σκέψις του αὐτη ἐπραγματοποιήθη ἡ δχι.

² Bk. New York Herald 9ης Ιουνίου 1854, σελ. 2, στήλη στ'. Τὴν δημοσίευσιν ἡ ἐφημερὶς αὐτη συνάδευσε δι' ἐκτενοῦς κυρίου ἀρθρου της ὑπὸ τὸν τίτλον: «Η Ἑλληνικὴ ἐπανάστασις. Η Ἑλληνικὴ ἀποφις τοῦ ζητήματος». Ἐν αὐτῷ δηλοῦται ὅτι καὶ ἡ ἔκκλησις αὐτη προῆλθεν ἀπὸ τὸν κάλαμον τοῦ Εὐαγγελίου, ἐλθόντος ἐνταῦθα μὲ συστατικὰς ἐπιστολὰς πολλῶν διακεκριμένων συμπατριωτῶν του καὶ μέλλοντος νὰ πηγαίνῃ εἰς Washington, ἵνα ἐκθέσῃ τὴν ὅλην ὑπόθεσιν ἐνώπιον τῆς κυβερνήσεως τῶν Ἡνωμένων Πολιτειῶν.

νοπαθημάτων μας, μᾶς εὐσπλαγχνίσθησαν καὶ μᾶς ἐβοήθησαν. 'Ο παρὸν πόλεμος εἶναι δίκαιος πόλεμος. Εἶναι δίκαιος πόλεμος ἐκ μέρους μας. Πολεμοῦμεν ἐναντίον τῆς τυραννίας. 'Ο παρὸν πόλεμος εἶναι ἡ μεγάλη πάλη μεταξὺ φωτὸς καὶ σκότους, μεταξὺ τοῦ Εὐαγγελίου καὶ τοῦ Κορανίου.

'Αμερικανοί! 'Η εὐσπλαγχνία, τὴν δποίαν ἔδειξατε εἰς τὸ παρελθὸν ὑπὲρ τῶν Ἐλλήνων, δὲν ἐλησμονήθη ὑπ' αὐτῶν. Τὸ ἀμερικανικὸν ὄνομα ὑπῆρξεν ἀνέκαθεν ἀγαπητὸν εἰς τὴν Ἑλληνικὴν φυλήν. 'Η εὐγνωμοσύνη μας διὰ τὴν εὐσπλαγχνίαν σας ἔκεινην ὑφίσταται μέχρι σήμερον.

'Ο Ἑλληνικὸς λαός, στρέψων τοὺς ὁφθαλμούς του πρὸς τὸ παρελθόν, βλέπει ὅτι δὲν ἔπραξε τίποτε ποὺ νὰ τοὺς ἐμποδίζῃ ἀπὸ τοῦ νὰ ζητήσουν καὶ πάλιν τὴν βοήθειάν σας.

Καὶ σεῖς, ὁ 'Αμερικανοί, δύνασθε μὲ τὴν συγκατάθεσιν τῆς χριστιανικῆς συνειδήσεώς σας νὰ μᾶς βοηθήσητε καὶ πάλιν, μὴ ἔχοντες αἰτίαν νὰ μετανοήσητε διὰ πᾶν ὅ, τι ἔπραξατε πρότερον ὑπὲρ ήμδων.

'Αμερικανοί! "Εχετε πληροφορηθῆ περὶ ὅλων, ὅσα ὁ λαὸς τῆς ἐλευθερωθείσης Ἐλλάδος ἔπραξεν ἀπὸ τῆς ἀπελευθερώσεώς του πρὸς προαγωγὴν τῆς παιδείας, Καὶ δὲν ἀγνοεῖτε πᾶν ὅ, τι ἔπραξαν ὑπὲρ τῆς παιδείας καὶ οἱ ὑπόδουλοι Ἐλληνες.

Αἱ ἀλήθειαι αὗται, καλῶς γνωσταὶ εἰς ὑμᾶς, τρέφομεν τὴν Ἰδέαν ὅτι θὰ κινήσουν τὰς εὐγενεῖς καρδίας σας εἰς τὸ νὰ μᾶς ἐνθαρρύνητε μὲ τὴν ἔγκαιρον βοήθειάν σας.

'Αμερικανοί! Χάριν τῶν πατέρων μας, αἱ διδαχαὶ τῶν δποίων τοσοῦτον ὑπῆρξαν χαιρετιστήριοι εἰς τὰ ἔθνη καὶ ὑπεράνω ὅλων εἰς τὴν μεγάλην δημοκρατίαν σας, βοηθήσατέ μας.

'Αγαθοεργοί 'Αμερικανοί! Χάριν τοῦ ἀνθρωπισμοῦ βοηθήσατέ μας.

'Ελεύθεροι 'Αμερικανοί! Χάριν τῆς ἐλευθερίας καὶ τῶν ἐκ θεοῦ δικαιωμάτων τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως, ποὺ σεῖς ἀπολαμβάνετε, βοηθήσατέ μας.

Χριστιανοὶ 'Αμερικανοί! Χάριν Ἐκείνου, ποὺ σεῖς καὶ ἡμεῖς λατρεύομεν καὶ ποὺ ἀπέθανε δι' ὅλους καὶ τοῦ 'Οποίου τὴν διαθήκην ἀναγινώσκετε εἰς τὴν γλῶσσαν σας, ὡς ἀδελφοὶ ἐν Χριστῷ, βοηθήσατέ μας.

ΟΙ ΕΛΛΗΝΕΣ ΠΟΥ ΕΛΑΒΟΝ ΤΑ ΟΠΛΑ ΔΙΑ ΤΗΝ ΕΛΕΥΘΕΡΙΑΝ ΤΩΝ

3. Η ΚΑΤΑΣΤΑΣΙΣ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ ΚΑΙ Ο ΕΝΑΝΤΙΟΝ ΤΗΣ ΠΟΛΕΜΟΣ¹

Πρὸς τοὺς συντάκτας τοῦ New York Morning Express:

Οἱ λαοί, ποὺ νῦν ἐπικαλοῦνται τὴν συμπάθειαν τῶν 'Αμερικανῶν, κατοικοῦν εἰς τὰς ἔξης χώρας: Πρῶτον οἱ κάτοικοι τῆς Ρουμελίας, ποὺ εἶναι

¹ Βλ. New York Morning Express 17ης Ιουνίου 1854, σελ. 2, στήλη β'. 'Εγράφη προφανῶς τὸ ἄρθρον πρὸς τὸν πρόστιμον τοῦ σθεναροῦ ἀγῶνος, τὸν ὁ-

τὸ μεγαλύτερον μέρος τῆς Εὐρωπαϊκῆς Τουρκίας καὶ ἀπαρτίζεται ἀπὸ τὰς ἔ-
ξης ἐπαρχίας: Μακεδονίαν, Θεσσαλίαν, Ἡπειρον, Ἀλβανίαν, Θράκην,
Βουλγαρίαν καὶ δῆλας τὰς ἡγεμονίας.

Δεύτερον αἱ νῆσοι μεταξὺ Εὐρώπης, Ἀσίας καὶ Ἀφρικῆς, ἀνατολι-
κῶς τῆς Ἰταλίας.

Τοίτον διλόκληρος ἡ Μικρὰ Ἀσία, ἡ Συρία πρὸς τὸν Εὐφράτην καὶ
ἡ Αἴγυπτος μετὰ τῶν παρακειμένων χωρῶν.

Τέταρτον αἱ Ἰόνιοι Νῆσοι.

“Ολοι αὐτοὶ οἱ λαοὶ ζητοῦν δικαιώματα ἀνθρώπων. Ἐπιθυμοῦν νὰ
εἶναι ἐλεύθεροι, νὰ ζήσουν ὑπὸ νόμους. Ἀγωνίζονται διὰ τὰ ἐκ θεοῦ δικαιώ-
ματα τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως.

“Ολοι αὐτοὶ οἱ λαοὶ μὲ τοὺς κατοίκους τῆς σημερινῆς ἐλευθέρας
Ἐλλάδος ἔλαβον τὰ δπλα κατὰ τὸ 1821.¹

Μετὰ μαροεστὴ αἰματηρὸν πόλεμον συνεφωνήθη ὑπὸ τῶν Μεγάλων Δυ-
νάμεων νὰ ἐλευθερώσουν ἐν μικρόν, πολὺ μικρόν, μέρος τοῦ δλου.

Ἡλευθέρωσαν μόνον τὴν Πελοπόννησον ἡ Μωρέαν, τὴν νότιον ἀκτὴν

ποῖον διεξήγαγεν ἡ ἐφημερὶς αὕτη ἐναντίον ἐνὸς Ἀγγλου ὀνόματι Chevy Chase
καὶ ἐνὸς «Τούρκου», ὑποστηριζόντων τὴν ἀγγλογαλλοτουρκικὴν ἀποψιν τοῦ ζητήμα-
τος. Τὴν ἐπομένην ἐδημοσίευσε τὸ ἀφθον τοῦτο καὶ ἡ ἐφημερὶς New York Herald
(φύλλον 18πε τοῦ Ιουνίου 1854, σελ. 6, στήλη γ') ὑπὸ τὸν τίτλον: «Οἱ Ἑλληνες—
Οἱ Χριστιανοί, ποὺ ἀγωνίζονται διὰ τὴν ἐλευθερίαν». Ἀμφοτέραι αἱ ἐφημερίδες αὐ-
ται συνώδευσαν τὸ δημοσίευμα τοῦτο διὰ θεμοτάτων φιλεληνικῶν ἀφθων.

¹ Πρβλ. τὰς δύσας βαρυσημάντους παρατηρήσεις ἔκαμεν ἐπὶ τοῦ προκειμένου
ἡ Κυρία Fanny Janet (Sandison) Blunt, ψυγάτη προφανῶς τοῦ ἐν Θεσσαλονίκῃ
Ἀγγλου προδένου Charles Blunt, εἰς τὸ ὑπὸ αὐτῆς ἐκδοθὲν ἀνωνύμως ἔργον: The
People of Turkey: Twenty Years' Residence among Bulgarians, Greeks, Albanians, Turks and Armenians. By A Consul's Daughter and Wife. London, 1878, τόμ. Α', σελ. 35 - 36: «Οἱοι οἱ ὄφθαλμοι στρέφονται νῦν εἰς τὴν Ἑλληνικὴν
φυλὴν ὡς ἔνα ἐκ τῶν σπουδαιοτέρων παφαγόντων εἰς τὸ Ἀνατολικὸν ζήτημα. Τὸ
μέλλον τῆς Νοτιοανατολικῆς Εὐρώπης ἔγκειται εἰς τὸ ἴσοξύγιον μεταξὺ Ἐλληνος καὶ
Σλαύου. Αἱ γνῶμαι τῶν λαῶν κλίνουν πρὸς τὸ ἐν ἦ τὸ ἄλλο μέρος, συμφώνως πρὸς
τὴν δποίαν λαμβάνει παρ' αὐτοῖς ὑπεροχὴν ὃ φέροι τῆς Ρωσίας ἡ ἡ ἔλλειψις ἐμπι-
στοσύνης πρὸς τὴν «ἔλληνικὴν δολιότητα». Τίποτε δὲν ἔχω νὰ εἴπω ἐνταῦθα περὶ τοῦ
λαοῦ τῆς ἐλευθέρας Ἐλλάδος. Δέοντος νὰ εἴπω μόνον περὶ τοῦ χαρακτῆρος καὶ τῆς κα-
ταστάσεως τῶν ὑποδούλων Ἐλλήνων ἐν Τουρκίᾳ, ὃν ὑπῆρξα μάρτυς. Οὗτοι, ἀν καὶ
ἔλαβον μέρος εἰς τὴν ἐθνικὴν προσπάθειαν τοῦ 1821 - 29, διλίγον ἐγεύθησαν τοῦ
καρποῦ. Οἱ Ἑλληνες τῆς Μακεδονίας, Θεσσαλίας καὶ Θράκης δὲν ἀπέκτησαν τὴν
ἐλευθερίαν, ποὺ παρεχωρήθη εἰς τὸν λαὸν τῆς «Κυρίως Ἐλλάδος», μολονότι ἡ κατά-
στασίς των ἐβελτιώθη κάπως. Ἀναμένουν διμοσιαὶ τὴν ὥσθαν των. Γνωρίζουν δὲν οἱ ἐλευ-
θεροὶ ἀδελφοί των ἀνυπομονοῦν νὰ μοιρασθοῦν μαζί των τὰ ἀποτελέσματα τοῦ ἐν-
δόξου ἀγῶνος τοῦ 1821. Γνωρίζουν δὲν ηποταγὴ καὶ τυφαννία αἰώνων ἔχουν παρα-
λύσει καὶ ὑποβιβάσει τὸ ἔθνος των καὶ ἐπὶ μακρὸν ἀγωνίζονται μὲ δῆλην τὴν δύνα-
μιν των νὰ προετοιμάσουν τοὺς ἁστούς των διὰ τὴν ἐλευθερίαν».

τῆς Ἡπειρωτικῆς Ἑλλάδος, τὴν μικρὰν λωρίδα γῆς, ποὺ κεῖται πρὸς βορ-
ρᾶν τοῦ Κορινθιακοῦ κόλπου ἥτις Λεπάντου καὶ νοτίως τῆς Θεσσαλίας καὶ
Ἡπείρου.

Μία γραμμή, χαραχθεῖσα ἀπὸ τὸν κόλπον τοῦ Βόλου καὶ τὸν τῆς Ἀρ-
της, ἀποτελεῖ τὴν βόρειον συνοριακὴν γραμμὴν μεταξὺ τοῦ μικροῦ βασι-
λείου τῆς Ἑλλάδος καὶ τῆς Τουρκικῆς αὐτοκρατορίας.

Οἱ λαοὶ οὗτοι ἀγωνίζονται ἥδη δι' ὅ,τι ἔπραξαν κατὰ τὸ 1821. Ἀγω-
νίζονται δι' αὐτό, ποὺ ἐδόθη μόνον εἰς μίαν δράκαν Ἑλλήνων, κατοικούν-
των εἰς ἐν μικρὸν μέρος ὁρεινῆς χώρας, ποὺ ὀνομάζεται Βασίλειον τῆς
Ἑλλάδος.

Ἡτο δίκαιον τότε νὰ ἐλευθερώσουν τὸ μικρὸν τοῦτο μέρος τοῦ συνό-
λου. Είναι ἔξισου δίκαιον νὰ ἐλευθερώθῃ καὶ τὸ ὑπόλοιπον καὶ νὰ ἐνωθῇ
εἰς ἐν δυνατὸν ἔθνος ὑπὸ μίαν ἐλευθέραν συνταγματικὴν κυβέρνησιν.

Είναι διὰ τὸ συμφέρον τοῦ κόσμου νὰ ἐλευθερώθῃ ὁ λαὸς οὗτος.

Είναι διὰ τὸ συμφέρον τοῦ ἐμπορίου, τῆς θρησκείας καὶ τοῦ ἀν-
θρώπου.

Είναι δίκαιον νὰ ἐλευθερώθῃ ὁ λαὸς οὗτος.

Ἄν οἱ κάτοικοι τῆς ἐλευθερωθείσης Ἑλλάδος, οἵτινες, ἐργαζόμενοι
ὑπὸ πολλὰς δυσμενεῖς περιστάσεις, ἀπέβησαν τὸ μέσον τῆς μέχρι τοῦδε ἔξα-
πλώσεως τῆς Ἑλλάδος, τί δὲν δυνάμεθα νὰ προσδοκῶμεν ἀπὸ ἐκατομμύρια
δόλοκληρα τῶν ἀδελφῶν των, ἀγωνιζομένων νῦν ἥτις στεναζόντων δι' ὅ,τι
είναι εὐγενές;

Ο λαὸς οὗτος είναι ἐκεῖνος, ποὺ θὰ βαστάσῃ τὸ φῶς καὶ τὸν πολιτι-
σμὸν μέσα εἰς τὴν καρδίαν τῆς Ἀσίας καὶ τῆς Ἀφρικῆς, ὃν είναι ὁ πλη-
σιέστερος γείτων, μὲ τὸ φῶς τοῦ Εὐαγγελίου, τοῦ ἐμπορίου καὶ τῆς παι-
δείας καὶ ὅχι μὲ τὰ ὅπλα τῶν δυνατῶν.

Ἡτο λυπηρὸν λάθος νὰ ἐλευθερώσουν μόνον ἐν πολὺ μικρὸν μέρος
τῆς χώρας, ποὺ τόσον ἡρωϊκῶς ἐπολέμησε, μὲ πληθυσμὸν κάτωθεν τοῦ ἐνὸς
ἐκατομμυρίου. Πρᾶξαντες τοῦτο, ἐδημιούργησαν ἀδύνατον βασίλειον πρὸς
λύπην τῶν ἐλευθέρων κατοίκων του, καθότι «τὸ νὰ είναι κανεὶς ἀδύνατος,
είναι ἀθλιον».

Οἱ νῦν ἀνεξάρτητοι Ἑλληνες εἶχον δυνατοὺς προστάτας, προστάτας
μὲ συμφέροντα ἐκ διαμέτρου ἀντίθετα. Μερικοὶ ἐρωτοῦν : διατί δὲν ἐπολε-
μήσατε ἐναντίον τῶν Τούρκων πρὸ τοῦ σημερινοῦ πολέμου μεταξὺ Τουρκίας
καὶ Ρωσίας ;

Ἐλάβομεν, ὃ Ἀμερικανοί, τὰ ὅπλα συχνὰ πρὸ τούτου, ἀλλ᾽ ἡμποδί-
σθημεν καὶ πάντοτε θὰ μᾶς ἐμποδίζουν καὶ θὰ μᾶς κακοπαρουσιάζουν, μέ-
χρις ὅτου βαδίσῃ πρὸς τὰ ἐμπόρους κάποια πλέον γενναιόδωρος δύναμις καὶ
ώς ἄγγελος ἐξ οὐρανοῦ δώσῃ εἰρήνην εἰς τὸν κόσμον.

Ἀμερικανοί ! Αἱ λῦπαι τῶν Χριστιανῶν τῆς Ἀνατολῆς είναι πολὺ με-

γάλαι. Εῖμεθα ἡδικημένοι. Εῖμεθα εἰς λαὸς τραυματισμένος.

Λέγουν δτι πληρωνόμεθα ἀπὸ τοὺς Ρώσους. Λέγουν δτι ἐλάβομεν ρωσικὸν χρυσόν. Λέγουν δτι ἡ παροῦσα ἐπανάστασις εἶναι ἀπόρροια ρωσικῶν σκευωριῶν.

‘Αμερικανοί! ’Αν αὐτοί, ποὺ γράφουν αὐτὰ τὰ πράγματα, τὰ πιστεύουν συγχρόνως, ἀπατῶνται. ’Αν δχι, εἶναι κακοήθεις. Θᾶττον ἢ βράδιον ἡ ἀλήθεια πρέπει νὰ θριαμβεύσῃ.

‘Αμερικανοί! ’Αδικούμεθα, τραυματιζόμεθα, κακῶς μᾶς παρουσιάζουν.

Ποῖος ἐφόνευσε τὸν Πρόεδρον Καποδίστριαν;

Ποῖος ἡμπόδισε τὴν προσπάθειάν μας, δταν ἐλάβομεν τὰ δπλα κατὰ τὸ 1840;

Ποῖος κατέστρεψε τὸ ἐμπόριον τῆς ‘Ελλάδος κατὰ τὸ 1850, συνέλαβε δλα τὰ Ἑλληνικὰ πλοῖα καὶ ἀπέκλεισε τοὺς λιμένας τῆς ἐλευθέρας ‘Ελλάδος;

Ποῖοι εἶναι τώρα ἐν γλυκείᾳ συμπαχίᾳ μὲ τοὺς ἔχθρούς του Ἔναγγελίου καὶ τοὺς τυράννους τῶν χριστιανῶν;¹

Ποῖοι στέλλουν τώρα τὰς στρατιάς των εἰς τὴν ἐλευθέραν ‘Ελλάδα, διὰ νὰ θραύσουν τὸ αἰσθήμα τῆς συμπαθείας τῶν ἐλευθέρων ‘Ελλήνων ὑπὲρ τῶν ἀγωνιζομένων δι’ αὐτὴν ταύτην τὴν ζωήν των ὑποδούλων ἀδελφῶν των; ‘Ολοι γνωρίζομεν ποῖοι εἶναι.

Τὸ πλέον κακόθες ὅμως εἶναι τοῦτο. ’Αν καὶ εἶναι συνεργοὶ τοῦ τοι-

¹ Ἐκ μέρους τοῦ δηκτικοῦ καλάμου τοῦ ἀρχισυντάκτου τῆς ἐν Νέᾳ ‘Υόρκῃ ἐκδιδούμενης ἑβδομαδιαίας ἐφημερίδος The Citizen (βλ. φύλλον 17ης Ιουνίου 1854, σελ. 377, στήλη α') τὸ εὐλογοφανὲς τοῦτο ἐρώτημα εὗρε τὴν πλέον ἐκφραστικὴν ἀπάντησίν του : «Καθ' ὃν χρόνον διαχειρίζεται μόνον εἰς τὰς διαχειρίσεις τῶν φοροσυλλεκτῶν. Ἐγείρονται ἐναντίον τῶν αὐθεντῶν των καὶ οἱ συγγενεῖς των εἰς τὸ μικρὸν Ἑλληνικὸν βασιλείον τοὺς παρέχουν συμπάθειαν καὶ βοήθειαν. Ἀλλὰ τοῦτο δὲν ἀνταποκρίνεται ποτὲ εἰς τὰς ἀπόψεις τῶν εἰρηνιστικῶν Δυνάμεων, αἵτινες δὲν ἀνέχονται ἐξέγερσιν τῶν «δυναστευομένων ἐθνοτήτων». Ὁχι αὐταί. Εἶναι ἐπικίνδυνον παράδειγμα. Τῆς Ούγγαρίας ἡ σειρὰ ἡμιτορεὶ νὰ ἔλθῃ· ὑστερον τῆς ‘Ιταλίας· ὑστερον τῆς Σικελίας. Ποῖος γνωρίζει ποὺ θά τελειώσῃ; Αἱ Ἀθῆναι λοιπὸν θά καταληφθοῦν ὑπὸ χριστιανικοῦ στρατοῦ πρὸς τὸ συμφέρον τοῦ Προφήτου, καὶ ὁ Πάπας τῆς Ρώμης ἐν ἀρμονίᾳ μετά τῶν μουστήδων τῆς Σταυρούλ προσεύχεται εἰς τὸν Ἀλλάχ, ὅπως κρατήσῃ τοὺς νοσηροὺς τούτους ‘Ελληνας ὑπὸ τὴν μουσουλμανικὴν πτέρωναν. Ἡμπορεῖ νὰ εἶναι χριστιανοί. Ἄλλ' ἔκεινο, ποὺ ἡ βασιλισσα τῆς Ἀγγλίας καὶ ὁ Πάπας τῆς Ρώμης γνωρίζουν περὶ τούτων, εἶναι δτι εἶναι ἐπαναστάται, δτι εἶναι ἔχθροι τοῦ «νόμου καὶ τῆς τάξεως» καὶ δτι ἡμιπορεῖ ἵσως νὰ ἀποδειχθοῦν καὶ ἐρυθροὶ δημοκράται. Kyrie Eleison! Allah Kerim!».

ούτου ἐγκλήματος, χλευάζουν τοὺς Χριστιανοὺς καὶ ἐπινοοῦν ἐπιχειρήματα, διὰ νὰ φίψουν ἐπάνω μας τὴν ἀπέχθειαν καὶ τὴν περιφρόνησιν, ποὺ ἀνήκει εἰς αὐτοὺς τοὺς Ἰδίους.

ΧΡ. ΕΥΑΓΓΕΛΙΔΗΣ

4. ΕΚΚΛΗΣΕΙΣ ΕΥΑΓΓΕΛΙΔΟΥ ΕΙΣ ΔΙΑΚΕΚΡΙΜΕΝΟΥΣ ΑΜΕΡΙΚΑΝΟΥΣ

Ἐνώπιον τῶν τοιούτων καὶ τηλικούτων ἀντιξών περιστατικῶν δὲ Εὐαγγελίδης δὲν ἀπέβαλε τὸ θάρος του. "Ολως τούναντίον, τὸ ἔργον τῆς διαφορίσεως τοῦ Ἀμερικανικοῦ λαοῦ μετὰ πολλῆς ἔξηκολούθησε ζέσεως, ἀποστέλλων πρὸς τὸν σκοπὸν αὐτὸν καὶ αὐτογράφους ἔκκλήσεις πρὸς πλεῖστα δσα διακεριμένα πρόσωπα. Χάρις εἰς τὴν φιλοφροσύνην τῆς κυρίας Dorothy C. Bargck καὶ τῶν κ.κ. Wayne Andrews καὶ Wilmer R. Leech, ἀνεῦρον εἰς τὸ ἀρχεῖον τῆς New York Historical Society μίαν τοιαύτην ἔκκλησιν, τὴν δποίαν καὶ παραθέτω ἐνταῦθα ἐν Ἑλληνικῇ μεταφράσει :

Νέα 'Υδρα τῇ 19ῃ Ιουνίου 1854

Ἐντιμ. κύριε G. C. Verplanck.

Διαρκούσης τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως, ἥτις ἥρξατο εἰς τὰ 1821, ἡ ἀμερικανικὴ φιλανθρωπία καὶ τὸ ἔλεος μὲ ἔσωσαν ἀπὸ τοὺς Τούρκους καὶ μὲ ἔξεπαίδευσαν ἐν Ἀμερικῇ.

Ἐνθὺς ὡς ἀπεφοίτησα τοῦ Κολομβιανοῦ Κολλεγίου κατὰ τὸ ἔτος 1836, ἐπέστρεψα εἰς Ἑλλάδα διὰ νὰ πράξω ὑπὲρ τῶν συμπατριωτῶν μου δ,τι οἱ νίοι τοῦ Φραγκλίνου καὶ τοῦ Βασιγκτῶνος εἶχον πράξει ὑπὲρ ἐμοῦ.

Ἐπὶ δεκαεπτά ἔτη προσεπάθουν νὰ πράξω τὸ καθῆκόν μου. Ἡρχισα ἐν πρώτοις νὰ παραδίδω Ἰδιωτικὰ μαθήματα. Ἀκολούθως ἥνοιξα νηπιαγωγεῖον. Μετέπειτα ἐπρόσθεσα προπαρασκευαστικὸν (ἀλληλοδιδακτικόν). Κατόπιν ἐλληνικὸν σχολεῖον καὶ τέλος κολλέγιον (γυμνάσιον). Ἐδίδαξα ἐν αὐτοῖς δ,τι εἶχον διδαχθῆ ὅτιος καὶ διεπαιδαγώγησα τοὺς δποίους οἱ γονεῖς ἐνεπιστεύθησαν εἰς τὴν φροντίδα μου νέους, δσον καλύτερον ἡδυνάμιην, ἐν φόβῳ Θεοῦ καὶ ἀγάπῃ τῆς πατρίδος, ὑποδεικνύων τὴν δδὸν πρὸς τὸ καθῆκον καὶ τὴν τιμὴν.

Πλέον τῶν 400 νεαρῶν Ἑλλήνων ἐκ Μακεδονίας, Θεσσαλίας, Ἡπείρου, Χίου, Θράκης, Αἰγαίου, Μικρᾶς Ἀσίας, Κρήτης καὶ ἄλλων μερῶν τῆς πάλαι ποτὲ ἐλευθέρας καὶ εὐδαίμονος χώρας τῶν προπατόρων μου ἔξεπαιδεύθησαν ὑπὲρ ἐμοῦ. Τοὺς ἐδίδαξα πᾶν δ,τι ἐθεώρουν καλόν, πάντοτε δὲ ἔξευθείαζον εἰς αὐτοὺς τὴν Ἀμερικὴν καὶ τὰ ἴδρυματά της ὡς πηγὴν ἐνατενίσεως καὶ ἐμπνεύσεως. Ἐδίδαξα εἰς αὐτοὺς τὴν Βίβλον, μετέφραζον δὲ καὶ τοὺς λόγους σας πρὸς τέρψιν καὶ διδαχήν.

Ἐπραξαν βεβαίως καὶ ἄλλοι δ,τι ἐπραξαν ἐγώ. Τὸ ἀποτέλεσμα ἥτο δτι οὗτοι ἐδίδαξαν τὸ Ἰδιον εἰς ἄλλους καὶ ἀπαντιες δμοθυμαδὸν ἐπιθυμοῦν νὰ

έλευθερωθῶσι. Ὁ λαὸς ὑφίστατο ἀλγεινὰς πιέσεις. Ἐξεβιάζετο ὑπὸ τῶν Τούρκων νὰ πληρώσῃ φόρους τεσσάρων ἐτῶν προκαταβολικῶς. Ὡς ἐκ τῶν ὁμοτήτων τούτων καὶ ἐν τῇ ἐπιθυμίᾳ των νὰ ἔλευθερωθῶσιν ἔλαβον τὰ δπλα ἐναντίον τῶν Τούρκων. Ἀλλ’ οἱ Ἀγγλοι καὶ οἱ Γάλλοι λέγουν δτι πληρωνόμεθα ὑπὸ τῆς Ρωσίας. Λέγουν δτι ρωσικὸς χρυσὸς καὶ ρωσικὴ σκευωρίαι μᾶς ἔκαμαν νὰ ἔγερθῶμεν. Καὶ πολλοὶ Ἀμερικανοὶ τὸ πιστεύουν.

Οἱ συμπατριῶται μου μὲ ἔστειλαν ἐνταῦθα νὰ τοὺς ὑπερασπισθῶ. Ἀλλὰ ποῖος εἶμαι ἔγω; Καὶ τί δύναμαι νὰ πρᾶξω; Πρὸς τίνα ν’ ἀποτανθῶ; Ποῖος θὰ μᾶς ὑπερασπισθῇ; Ἀγγλοι, Γάλλοι καὶ Τούρκοι πολεμοῦν ἐναντίον μας. Ὁ βασιλεὺς τῆς Ἑλλάδος Ὅθων ἐδέχθη τὰς προτάσεις (γρ. ἀπαιτήσεις) τῶν Ἀγγλῶν, Γάλλων καὶ Τούρκων καὶ ἀφέθημεν μόνοι. Οἱ συμπατριῶται μους ἐγκατελείφθησαν καὶ καταδιώκονται ὑπὸ ἐκείνων, οἵτινες ἔπρεπε νὰ τοὺς βοηθήσουν. Ἐκ μέρους τῆς Ρωσίας οὐδεμίαν δυνάμεθα νὰ προσδοκῶμεν ἀνακούφισιν. Καὶ τοῦτο, διότι ἐστηρίξαμεν δλην τὴν ἐμπιστοσύνην μας εἰς τὴν Δύσιν, αἱ δὲ Δυτικαὶ Δυνάμεις διῆσχυροίζονται δτι πληρωνόμεθα ὑπὸ τῆς Ρωσίας, οὕτως ὥστε εὑρισκόμεθα ἐν ἀπογνώσει. Ἀπασαἡ σταλεῖσα πρὸς ἡμᾶς βοήθεια ὑπὸ τοῦ καλοῦ λαοῦ τῆς ἔλευθερωθείσης Ἑλλάδος ἡροάγη ὑπὸ τῶν Ἀγγλῶν καὶ Γάλλων χριστιανῶν καὶ ἔρριφθη εἰς τὴν θάλασσαν.

Δεκατρία ἑκατομμύρια λαοῦ μὲ ἔστειλαν. Ἀποτείνομαι πρὸς ὑμᾶς. Ἐρευνήσατε τὸν σκοπόν μας. Ἐὰν δὲ εἴναι δίκαιος, ἐὰν εἴναι ἀπελευθερωτικός, τότε δώσατέ μας δ, τι οἱ ἔλευθεροι ἀνθρώποι πρέπει νὰ δίδωσιν εἰς δσους ὑποφέρουν ὑπὲρ τῆς ἔλευθερίας.

Λέγω, Κύριε, πρὸς ὑμᾶς τὴν ἀλήθειαν. Εἴμεθα ἀθῶοι. Εἴμεθα εἰλικρινεῖς. Δὲν πολεμοῦμεν ὑπὲρ τῆς Ρωσίας. Ἀγωνιζόμεθα ὑπὲρ τῆς ἡμετέρας ἔλευθερίας.

Ἡ εὐκαιρία ἦτο μοναδική. Ἀλλ’ οἱ Ἕνδρωπαιοι, οἵτινες δὲν θέλουν νὰ ἔλευθερωθῶμεν, πάντοτε εὑρίσκουν προφάσεις. Ἡγέρθημεν κατὰ τὸ 1836, 1840 καὶ 1843, δπως πράττομεν καὶ τώρα κατὰ τὸ 1854, ἀλλὰ πάντοτε ἐπαναλαμβάνονται τὰς προφάσεις των.

Κύριε, δ ἐνεστῶς ἀγών δὲν εἴναι εἰμὴ συνέχεια τοῦ κατὰ τὸ 1821 ἀρχαμένου. Ὁ ἀγών ἐκεῖνος δὲν ἐτελείωσεν. Ἡ Μακεδονία, Θεσσαλία, Ἡπειρος, Θράκη κλπ. δὲν ἔλευθερωθῆσαν ἀκόμη.

Εἴμεθα εἰλικρινεῖς, Κύριε. Ἀγωνιζόμεθα διὰ τὰ ἐπίζηλα δικαιώματα τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως. Ἀν σφάλλωμεν ὡς πρὸς τοῦτο, τότε σφάλλεται αὐτὴ αὕτη ἡ ἀρετὴ καὶ πᾶν δ, τι εἴναι εὐγενές.

Πιστεύομεν εἰς ὑμᾶς. Ἡ μόνη ἐλπίς μας ἐπὶ γῆς εἴναι ἡ Ἀμερική. Ἐὰν ἡ Ἀμερικὴ στρέψῃ συμπαθητικὸν βλέμμα πρὸς τὴν πτωχὴν καὶ τραυματισμένην Ἑλλάδα, τότε θὰ εἴμεθα εὐτυχεῖς, ἀκόμη καὶ ἐὰν πρόκειται νὰ ἀπολεσθῶμεν.

Αμερικανοί, λάβετε οἴκτον δι' ἡμᾶς. Οὐδεὶς ὑπάρχει νὰ μᾶς βοηθήσῃ. Εἶμεντα μόνοι.

Εὑσεβάστως ὑμέτερος

ΧΡ. ΕΥΑΓΓΕΛΙΑΗΣ

5. ΕΛΛΑΣ¹

Πρὸς τοὺς συντάκτας τοῦ Ἐσπερινοῦ Ταχυδρόμου.

Εἰς τὴν ἐφημερίδα σας τῆς 27ης Ιουνίου 1854 ἔκαματε μερικὰς παρατηρήσεις περὶ ἔμοῦ, ταυτοχρόνως δὲ μεταφέρατε καὶ μίαν σχετικὴν περικοπὴν ἐκ τῶν Καιρῶν τοῦ Λονδίνου. Αἱ παρατηρήσεις σας ἀρχίζουν ὡς ἔξῆς:

«Τὴν προσοχὴν τῶν ἐνταῦθα ἀναγνωστῶν μας θὰ προσείλκυσε κατὰ τὰς τελευταίας ταύτας ἡμέρας ἡ παρουσία κολοσσιαίων εἰδοποιήσεων, κολλημένων ἐπὶ τῶν τοίχων καὶ φρακτῶν ἀνὰ τὴν πόλιν μας, διὰ τῶν δποίων γίνεται μεθ' ὅλης τῆς εὐγλωττίας τύπου μαμμούνθ ἔκκλησις εἰς τοὺς συμπολίτας μας διὰ χρήματα καὶ συμπάθειαν ὑπὲρ τῶν Ἐλλήνων».

Ἐπιτρέψατέ μου, παρακαλῶ, νὰ ἐπιφέρω τὰς ἀντιπαρατηρήσεις μου πρῶτον ἐπὶ τοῦ μέρους τούτου τοῦ ἄρθρου σας καὶ μετέπειτα νὰ προχωρήσω ἐπὶ τοῦ ὑπολοίπου αὐτοῦ μέρος πρὸς μέρος, οὗτως ὥστε νὰ δυνηθῶμεν νὰ εὑρώμεν τὴν ἀλήθειαν, ἡ οποία δέον νὰ εἴναι ὁ σκοπὸς παντὸς καλοῦ πολίτου καὶ πρὸ παντὸς τῶν χριστιανῶν, καθηκόν τῶν δποίων εἴναι νὰ δεινύνουν ὅσον τὸ δυνατὸν εὐκρινέστερον τὸν δρόμον πρὸς τὴν ἀλήθειαν.

Ἀνέγνωσα τὰς περὶ τῶν δποίων διμιλεῖτε κολοσσιαίας προκηρύξεις (ἐπιγραφάς)· νομίζω ὅτι γνωρίζω τὰ πάντα περὶ αὐτῶν.

Ἡτο τίποτε τὸ ἄτοπον εἰς τὴν τοιχοδόλησιν τῶν ἐπιγραφῶν τούτων;

Ἡτο τίποτε τὸ ἀνάρμοστον δι' ἔνα δυναστευόμενον λαὸν ἐκ 13.000.000 νὰ ἐπικαλεσθῇ τὴν συμπάθειαν τοῦ ἀμερικανικοῦ λαοῦ;

Δεκατρία ἑκατομμύρια κόσμου στενάζουν ὑπὸ σκληρὸν ζυγόν, τόσον σκληρόν, ποὺ εἴναι ἀδύνατον νὰ τὸν περιγράψῃ κανείς, καὶ στρέφουν ἐν δεήσει τοὺς ἵκετευτικοὺς ὀφθαλμούς των πρὸς ὑμᾶς.

¹ Βλ. New York Evening Post 14ης Ιουλίου 1854, σελ. 1, στήλη β'. «Ἡ ἐπιστολὴ αὗτη ἐγράφη ἐις ἀπάντησιν ἐνὸς ἐλεεινοῦ δημοσιεύματος, ὅπερ εἰδε τὸ φῶς ἀπὸ τῶν στηλῶν τῆς ἐν λόγῳ ἐφημερίδος ἐν ἀγνοίᾳ τοῦ διευθυντοῦ αὐτῆς, ἀοιδίμου William Cullen Bryant, παλαιοῦ φίλου καὶ διηνητοῦ τοῦ Εὐαγγελίδου, ἀπονοσιάζοντος κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην εἰς τὰς Μεσοδυτικὰς Πολιτείας καὶ συγκεκριμένως εἰς Illinois (βλ. Sarke Godwin, A Biography of William Cullen Bryant, New York 1883, τόμ. Β', σελ. 77). Κατόπιν τῆς σθεναρᾶς ταύτης ἀπαντήσεως, δηλαὶ μόνον οἱ ποικιλώνυμοι καλοθεληταὶ ἀπεστομώθησαν, ἀλλὰ καὶ αἱ φιλικώταται σχέσεις Εὐαγγελίδου - Bryant ἐξηκολούθησαν ἐφ' ὅδους ζωῆς (βλ. σχετικὴν πραγματείαν τοῦ γράφοντος ἐν τῷ ἀφιερώματι εἰς Κεραμόπουλον).

Πράττουν τίποτε τὸ ἄτοπον μὲ τοῦτο ; Δέον νὰ περιφρονῶνται καὶ νὰ χλευάζωνται, ἐπειδὴ πράττουν τοῦτο ἐν τῇ ταλαιπωρίᾳ των ; Εἶναι χριστιανοί, κύριοι, εἶναι ἔνας εὐγενῆς λαός, εἶναι ἔνας λαὸς ζημιωμένος (ἡδικημένος). Ἡ Τουρκία ἀσκεῖ ἐπ' αὐτῶν τυραννίαν διὰ τῆς σιδηρᾶς δάβδου καὶ αἱ χριστιανικαὶ Ἀγγλία καὶ Γαλλία βοηθοῦν τὴν Τουρκίαν ἐναντίον τῶν χριστιανῶν μὲ χρήματα, πολεμοφόδια, καθοδήγησιν, ἀξιωματικοὺς καὶ στόλους.

Ἐὰν λοιπὸν οἱ Ἐλληνες δὲν ζητήσουν συμπάθειαν ἀπὸ τὴν Ἀμερικήν, ὅπου τὸ φῶς, ὁ πολιτισμὸς καὶ ἡ ἐλευθερία εὗρον κατοικίαν καὶ ὅπου ἡ φύσις καὶ ὁ Θεὸς τῆς φύσεως πάντοτε φαίνονται νὰ προσμειδιοῦν, τὴν γενέτειραν τοῦ Washington, τοῦ Franklin, τοῦ Webster, τοῦ Clay, τοῦ Jackson, τοῦ Ingraham καὶ τόσων ἀλλων, ποὺ εἶναι ἡ δόξα τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως, ὑπερασπιστὰς τῶν δικαιωμάτων τῶν λαῶν, εὐεργέται τῆς ἀνθρωπότητος καὶ παραδείγματα εἰς ὅσους ἔχουν φιλοδοξίαν διὰ τὰ μεγάλα, ποὺ δέον νὰ ζητήσουν τοιαύτην συμπάθειαν ; Δέον νὰ τὴν ζητήσουν εἰς τὴν Ἀγγλίαν ; Τὸ ἔπραξαν, ἀλλ᾽ ἀπεγοητεύθησαν πικρῶς, καθότι εἰς τὴν Ἀγγλίαν δὲν ὑπάρχει τώρα Γεώργιος Camping, οὗτε Λόρδος Βύρων, οὗτε Hastings, οὗτε Hamilton. Δὲν ὑπάρχει πλέον αὐτόθι κανεὶς νὰ συμπαθῇ πρὸς τὴν Ἐλλάδα. Δὲν ὑπάρχει καμμία βοήθεια ἀπὸ τὴν Ἀγγλίαν. Δὲν ὑπάρχει ἐλπὶς ἀπὸ τὸν λαὸν αὐτόν, καθότι ἡ Ἀγγλικὴ Κυβέρνησις διὰ τοῦ τύπου ἔξετρεψε τῆς εὐθείας ὅδοῦ τὸν λαὸν τῆς Ἀγγλίας. Οἱ Ἀγγλικὸς λαὸς ἀποπλανᾶται ἀπὸ ἔκείνους, οἵτινες θὰ ἔπειρε νὰ τοῦ δείξουν τὸν δρόμον τοῦ καθήκοντος καὶ τῆς δόξης. Ἐδιδάχθησαν νὰ πολεμοῦν ἐναντίον τοῦ Χριστοῦ καὶ τοῦ Εὐαγγελίου Του, ἐναντίον τῶν ἐν Χριστῷ ἀδελφῶν των, ἐναντίον ἔκείνων, τοὺς ὅποίους ἔπειρε νὰ προστατεύσουν. Οὗτοι ἐν συνεργασίᾳ μετὰ τῶν Μουσουλμάνων προσπαθοῦν νὰ ἔξιλοθρεύσουν τοὺς χριστιανοὺς τούτους, νομίζοντες ὅτι προσφέρουν ὑπηρεσίαν πρὸς τὸν Θεόν, δπως ἔπραξε κατὰ τὴν ἀρχαιότητα καὶ ὁ Σαούλ τῆς Ταρσοῦ ἐναντίον τῶν Ἀποστόλων τοῦ Λυτρώτοῦ μας !

Οὐθεν δέον οἱ Ἐλληνες νὰ ζητήσουν συμπάθειαν ἀπὸ τὴν Ρωσίαν ; Ἀλλοίμονον, ἀργὰ πλέον ἀνεκαλύψαμεν τὸ λάθος μας, ὅτι ἐλυπήσαμεν τὸν εὐγενῆ ἔκεινον αὐτοκράτορα, ὅτι εἰς ἀνταπόδοσιν ὅλων τῶν καλῶν καὶ εὐεργετικῶν ὑπηρεσιῶν του πρὸς τοὺς Ἐλληνας ἔλαβε γενικῶς δριμείας ἐπικρίσεις ! Εἴχομεν διδαχθῆ ἀπὸ ἔκείνους, ποὺ ἐπαγγέλλονται τὸν φίλον τῆς ἀνθρωπότητος, τὰς ἐλευθέρias καὶ πεφωτισμένας Δυνάμεις τῆς Δύσεως, ὅτι ἡ Ρωσία εἶναι μηχανορράφος, ἀπιστος καὶ ἀπηνῆς καὶ ὅτι ἔξαποστέλλει εἰς τὴν Σιβηρίαν καὶ πολλὰ ἄλλα τρομερὰ πράγματα ἐναντίον τοῦ ὑψηλόφρονος, τιμίου καὶ ἐντίμου χριστιανοῦ αὐτοκράτορος Νικολάου. Εἴθε ὁ Βασιλεὺς τῶν Βασιλέων νὰ τοῦ δώσῃ ὅ,τι τοῦ ἀξίζει καὶ εἰς τοὺς χριστιανοὺς τῆς Λύσεως ὅ,τι τοὺς ἀξίζει. Οἱ Νικόλαιος εἶναι ὁ πατὴρ τῆς χώρας του καὶ ἐὰν

ἵπτο Πρόεδρος, ἀντὶ νὰ εἶναι Αὐτοκράτωρ τῆς Ρωσίας, θὰ ἥπτο ὁ Washington τῆς Ρωσίας, τὸ δεύτερον καύχημα τῆς ἀνθρωπότητος.¹ Ἐδιδάχθημεν νὰ κοιτάζωμεν διὰ συμπάθειαν εἰς τὴν Δύσιν, εἰς τὴν Ἀγγλίαν, ὅπου ὑπάρχει ἐλευθερία καὶ χριστιανοσύνη καὶ στοργικὴ εὐσπλαγχνία. Ἄλλ,² ὡς οὐρανοί, ἔξηπταήθημεν. Ἐδιδάχθημεν ἐν ψεῦδος.

Ἐτσι εἶναι, ὡς Ἀμερικανοί. Μάλιστα, ἔτσι εἶναι, ἀδελφοὶ ἐν Χριστῷ· καὶ τώρα εἴμεθα ἐν ἀπογνώσει. Εἴμεθα ἀπολωλότες. Οὐδεὶς ὑπάρχει νὰ μᾶς λυπηθῇ ἐν τῇ ἀγωνίᾳ μας, οὐδεὶς νὰ μᾶς συμπαθήσῃ. Εἴμεθα ὑβριζόμενοι καὶ ὀνειδιζόμενοι. Ἐκάμαμεν τότε ἔκκλησιν εἰς τὴν Ἀμερικὴν οὐχὶ διὰ χρήματα, ὅπως φαίνεται νὰ λανθάνεσθε, ἀλλὰ διὰ συμπάθειαν, ὅχι πῶς οἱ Ἑλληνες δὲν ἔχουν ὅσαντας ἀνάγκην χρημάτων, διὰ νὰ πάρουν ψωμὶ νὰ φάγουν καὶ ροῦχα νὰ ἔνδυσθοῦν καὶ ὅπλα νὰ πολεμήσουν, πράγματα ποὺ ἀκόμη δὲν ἔξητήσαμεν. Εὐθὺς ὡς ἵδω ὅτι ὑπάρχει ἐλπὶς νὰ μεταφερθῇ ἀσφαλῶς ὅτι χρειάζεται εἰς τὴν Ἑλλάδα, θὰ πρᾶξω πᾶν ὅτι δύναμαι νὰ τὸ προμηθευθῶ ἀπὸ τὴν Ἀμερικὴν. Εἶναι καθῆκον σας ὡς χριστιανοὶ νὰ βοηθήσητε τοὺς ἔχοντας ἀνάγκην Ἑλληνας. Ως δημοκρατικοὶ καὶ Ἀμερικανοὶ εἶναι καθῆκον σας νὰ βοηθήσητε τὴν πνευματικὴν μητέρα σας Ἑλλάδα, ἡ οποία σᾶς ἔδωσε τόσα πολλά.

Οἱ ἔλευθεροι, οἱ χριστιανοὶ δημοκράται, εἶναι πλησιέστεροι πρὸς τὸν Θεόν, πρέπει νὰ δμοιάζουν τὸν Θεόν, εἰς αὐτοὺς ἀξίζει, ὅπως ὁ Θεός των, νὰ παρέχουν χάριτας εἰς τὸν ἀνθρωπὸν. «Ολα τὰ ἄλλα πράγματα θὰ ἀπολεσθοῦν, ἀλλ’ ἡ ἀρετὴ εἶναι αἰωνία.

Τὸ δεύτερον μέρος τοῦ ἀρθροῦ σας ἔχει οὕτω :

«Τὸ ἀκόλουθον ἀπόσπασμα ἀπὸ ἀνταπόκρισιν ἔξι Ἑλλάδος τῶν Λονδινίων Καιρῶν τῆς 7ης Ιουνίου (1854) δίδει μερικὰς πληροφορίας περὶ τοῦ ἀτόμου, ὅπερ ἐνεργεῖ ὡς πράκτωρ τῆς Ἑλληνικῆς Κυβερνήσεως ἐν τῇ χώρᾳ ταύτῃ καὶ δέχεται χρήματα ἀπὸ τοὺς συμπαθοῦντας συμπατριώτας μας πρὸς ὕδιον ὅφελος».

¹ Μεταστροφήν τινα εἰς τὰ φιλορωσικὰ φρονήματα τῶν Ἑλλήνων ἔσημείωσεν ἡ δημοσίευσις τῆς «Μυστικῆς Ἀλληλογραφίας», περὶ τῆς ὁποίας ἐγένετο λόγος καὶ προηγουμένως. Εἰς ἀνταπόκρισιν Ἀμερικανικῆς ἐφημερίδος ἐκ Λονδίνου ὑπὸ ἡμ. 24ης Μαρτίου 1854 (βλ. New York Journal of Commerce 11ης Ἀπριλίου 1854, σελ. 2, στήλη β') ἀναγινώσκομεν ἐπὶ λέξει τὰ ἔξῆς: «Εἶναι ὁδύνηρον ὅτι αἱ Σύμμαχοι Δυνάμεις κατέφυγον εἰς ἔκστρατείαν ἐναντίον τῶν ἀδελφῶν των χριστιανῶν, λίαν δὲ ἐπιθυμητὸν θὰ ἥπτο νὰ ἔλαμβάνοντο μέτρα τινὰ πρὸς διαφάτισιν τῶν Ἑλλήνων ὡς πρὸς τὰ ἀληθῆ αὐτῶν συμφέροντα. Οὔτε καὶ εἶναι τοῦτο τώρα τόσον ἀκατόρθωτον. Οἱ Ἑλληνες ἔμποροι τοῦ Λονδίνου μεγάλως ἔξεπλάγησαν ἀπὸ τὰς ἀποκαλύψεις τῆς «μυστικῆς ἀλληλογραφίας», πολλοὶ δὲ τούτων, ποὺ ἦσαν ἔνθερμοι ὀπαδοὶ τῶν Ρώσων, διακηρύττουν τώρα ἀνοικτὰ ἀλλαγὴν γνώμης καὶ ἀποκηρύττουν σφόδρα τὴν προδοσίαν τοῦ Τσάρου. Ἀναμφιβόλως θὰ σπεύσουν νὰ μεταδώσουν τὰ μεταβληθέντα αἰσθήματά των εἰς τοὺς ἐν Ἑλλάδι συμπατριώτας των καὶ τὸ ἀποτέλεσμα θὰ εἶναι ἀληθῶς σπουδαῖν».

Οἱ Καιροὶ τοῦ Λονδίνου, ἀπὸ τοὺς ὅποίους ἐλήφθη τὸ ἀπόσπασμα ταῦτο, εἶναι ἐφημερίς, ἡ ὅποία νομίζω ὅτι ἔχει τὴν πλέον μεγάλην κυκλοφορίαν ἀπὸ ὅλας τὰς ἄλλας ἐφημερίδας ἐν Ἀγγλίᾳ καὶ θὰ ἡδύνατο νὰ γίνῃ μέσον περισσοτέρου καλοῦ ἀπὸ δὲ τοῖς ὅλοις οἱ στόλοι καὶ οἱ στρατοὶ δύνανται νὰ κάμουν. Πρὸς δυστυχίαν τῆς Ἑλλάδος ὅμως καὶ τοῦ κόσμου γενικῶς ἔχουν διάφορον τρόπον τοῦ σκέπτεσθαι.

Ποῖον εἶναι τὸ ἀτομόν, ποὺ εἶναι ἀνταποκριτὴς τῶν Καιρῶν τοῦ Λονδίνου ἐν Ἑλλάδι; Νομίζω ὅτι τὸ γνωρίζω. Ἀν πράγματι εἶναι αὐτό, δὲν θὰ ἥθελα νὰ εἴμαι εἰς τὴν θέσιν του. Ὡς πρὸς τὸ λεγόμενον ὅτι ἐδέχθην οἰαδήποτε χρήματα, τοῦτο δὲν εἶναι ἀληθές. Ἀπὸ τῆς ἡμέρας, ποὺ ἀφησα τὸ Columbia College, μέχοι τῆς παρούσης στιγμῆς τὰ μόνα χρήματα, ποὺ ἔλαβα, ἥσαν ἐν πρώτοις πέντε doublons¹ καὶ δεκαεξ νομίσματα τῶν δύο δολλαρίων, τὰ δποῖα μοῦ ἔδωσεν ὁ εὐεργέτης μου, ὁ ἀνθρωπος, δστις μὲ ἐσπούδασεν, ὁ ἀξιότιμος Samuel Ward, εἰς μίαν μικρὰν σακκοῦλαν διὰ χειρὸς τῆς συζύγου τοῦ νῦν κατοικοῦντος εἰς τὴν ὑπ' ἀριθ. 3 Bond Street οἰκίαν ιατροῦ J. W. Francis². Ἀπαξ ἔτι, καθ' ἥμην ἐποχὴν ἥμην ἐν Ἑλλάδι πολὺ πτωχός, πρὶν ἀρχίσω νὰ ἐργάζωμαι, κατατρυχόμενος ἀπὸ πολλὰς δυσμενεῖς περιστάσεις (μειονεκτήματα)³... Ἐνας λειτουργὸς τοῦ Εὐαγγελίου, ὁ παιδικός μου φίλος αἰδ. J. Tucker, μοῦ ἀφησε κατὰ τὴν ἀναχώρησίν του ἔξ Ἀθηνῶν ἐντὸς ἑνὸς βιβλίου, ποὺ τοῦ εἶχα δανείσει, εἴκοσι χρυσᾶ φράγκα. Ἀμα τῇ ἀναχωρήσει του εὗρον τὸ χρυσοῦν νόμισμα. Ἐσκέφθην νὰ τρέξω νὰ τοῦ τὸ δώσω, ἀλλ' ἥμην πολὺ νηστικὸς καὶ τὸ ἐκράτησα. Ἀπὸ τῆς ἐποχῆς ἐκείνης ἔδωσα, οὐδέποτε ἔλαβον, καθότι ὁ Ἐπουράνιος Πατήρ ὑπῆρξε καλὸς εἰς ἐμέ. Ἐάν λοιπὸν ὑπάρχῃ κανεὶς ἀνθρωπος, δστις μοῦ ἔδωσε χρήματα καὶ ἔγὼ τὰ ἐδέχθην, τὸν καλῶ νὰ τὸ φέρῃ εἰς γνῶσιν τοῦ κόσμου. Ἐάν δὲ εἰς τὸ μέλλον δεχθῶ οἰανδήποτε βοήθειαν ἐκ μέρους τῶν συμπατριωτῶν μου, ὅπερ θὰ γίνῃ, ἀφ' οὗ ἔγὼ αὐτὸς ἔξοδεύσω πρῶτα τὰ ἴδια μου χρήματα, τὸ πρᾶγμα θὰ εἶναι δίκαιον, ἀλλὰ καὶ ἀρμόδιον.

Λέγεται ὅτι εἴμαι πράκτωρ τῆς Ἑλληνικῆς Κυβερνήσεως. Δὲν δύναμαι νὰ ἔδω τί τὸ ἐπιβλαβὲς ὑπάρχει εἰς τὸ νὰ εἶναι κανεὶς πράκτωρ τῆς κυβερνήσεως τῆς Ἑλλάδος. Οὔτε καὶ ὑπάρχει τίποτε, ποὺ νὰ μὲ ἐμποδίζῃ νὰ εἴμαι τοιοῦτος. Δὲν βλέπω διατί νὰ στερηθῶ τῆς τιμῆς ταύτης, ἐκτὸς ἀν πρό-

¹ Τὸ δουβλόνι εἶναι χρυσοῦν ἰσπανικὸν νόμισμα ἀξίας κάτι περισσότερον τῆς στερλίνας.

² Πρόκειται περὶ τῆς πρώην δεσποινίδος Ἐλίζας Cutler, γυναικαδέλφης τοῦ Ward, ἡτος κατὰ τὴν τελευταίαν ἐπιθυμίαν τῆς ἀποθανούσης συζύγου του, ἐφρόντισε διὰ τὴν ἀνατροφὴν τῶν τέκνων του, μετὰ τῶν δποίων συγκατοικοῦσεν ἐπὶ τινα ἔτη καὶ ὁ Εὐαγγελίδης. Περὶ ὅλων τούτων βλ. σχετικὴν πραγματείαν τοῦ γράφοντος εἰς Μακεδονικὸν Ἡμερολόγιον 1934, σελ. 164.

³ Τὰ ἀποσιωπητικὰ τοῦ συντάκτου τῆς ἐφημερίδος.

κειται νὰ εὐχαριστήσω τὸν διακεκομένον κύριον, ποὺ γράφει τὰς ἀνταποκρίσεις ἐξ Ἑλλάδος διὰ τοὺς Καιρούς τοῦ Λονδίνου.

Ἐντυχής θὰ εἴμαι πάντοτε νὰ ὑπηρετήσω τὴν Ἑλλάδα καὶ τὸν εὐγενῆ Βασιλέα καὶ Βασίλισσάν της. Εἶναι εὐσεβεῖς, εἶναι χριστιανοί, ἔπομένως δὲν ἡμποροῦν νὰ εὐχαριστήσουν ὅσους δὲν εἶναι ἦ δὲν φέρονται ὡς χριστιανοί, καθότι «ἐκ τοῦ καρποῦ τῶν θὰ τοὺς γνωρίσητε».

Ζῆθι αἰωνίως, ὃ βασιλεῦ "Οθων! Ζῆθι αἰωνίως, ὃ βασίλισσα Ἀμαλία! Ἀπὸ τὴν χώραν τῆς ἐλευθερίας ἔνας δημοκράτης προσεύχεται διὰ σᾶς. Εἴθε νὰ μακροζωήσῃτε καὶ νὰ εὐλογήσῃτε τὴν χώραν καὶ τὸν λαόν, οὗ εἰσθε βασιλεὺς καὶ βασίλισσα. Εἴθε τὰ τετρακόσια ἰδρύματα ποὺ ἐφρύτρωσαν ὑπὸ τὴν πατρικὴν φροντίδα σας νὰ ἀνθέξουν εἰς ἀεὶ καὶ εὐλογοῦν τὴν γῆν μὲ ἀφθονίαν καρπῶν.¹

"Η Ἑλλάς, ὃ βασιλεύς, ὃ βασίλισσα καὶ ὁ λαός της ἔξημιώθησαν. Ἡ ἀλήθεια ἡμπορεῖ νὰ ἀργήσῃ νὰ γνωσθῇ, ἀλλ' ἐπὶ τέλους κάποτε θὰ γνωσθῇ. "Ισως νὰ μήν επανίδω τὴν πατρίδα μου, ἀλλ' οὐδέποτε θὰ παύσω νὰ προσεύχωμαι καὶ νὰ ἐργάζωμαι διὰ τὸ καλόν της καὶ νὰ ἐλπίζω διὰ τὴν ὄραν, καθ'" ἦν τὰ χριστιανικὰ ἔθνη τῆς γῆς θὰ δικαιώσουν τὴν Ἑλλάδα, τὸν λαόν της καὶ τὸν εὐγενῆ βασιλέα καὶ βασίλισσάν της.

Λέγεται ὅτι ἔδωσα διαβατήρια εἰς "Ελληνας πρὸς εἴκοσι καὶ τριάκοντα δοllάρια.² Τοῦτο δὲν εἴραι ἀληθές! Ο γυναικάδελφός μου, ἔμπορος ἐν Ἀλεξανδρείᾳ τῆς Αἰγύπτου, μοῦ ἔγραψε νὰ τοῦ στείλω ἐν ἀμερικανικὸν διαβατήριον—τοῦθ' ὅπερ ἥρνηθη—δὲν τοῦ ἔδωσα. Δὲν τοῦ ἔδωσα οὔτε καν προστασίαν, μόνον διότι ἦτο "Ελλην καὶ γυναικάδελφός μου. "Εναντίον τῆς Αὐστρίας καὶ Ρωσίας ἐπροστάτευσα Οὐγγρους καὶ Ἰταλούς. "Εναντίον ὅμως τῆς Ἀγγλίας καὶ Γαλλίας οὐδέποτε ἐπροστάτευσα "Ελληνας.

Λέγεται ὅτι δὲν εἴμαι "Αμερικανὸς πολίτης. "Εγὼ λέγω ὅτι εἴμαι. "Εζησα δέκα ἔτη ἐνταῦθα, ἐσπούδασα ἐνταῦθα, ὅταν ἥλθον ἥμην δώδεκα ἔτῶν

¹ Εἰς ἐπιστολὴν γραφεῖσαν «ὑπὸ ἀλλου ἐπιστολογράφου» (τῇ ἐμπνεύσει προφανῶς αὐτοῦ τούτου τοῦ Εὐαγγελίδου) καὶ δημοσιευθεῖσαν εἰς τὸ New York Morning Express τῆς 23ης Ιουνίου 1854, σελ. 1, στήλη 9, ἀπαριθμοῦνται τὰ ἔκπαιδευτικὰ ἰδρύματα τῆς Ἑλλάδος, περιγράφονται αἱ ἐπιτελεσθεῖσαι εἰς δλους τοὺς κλάδους τῆς μαθήσεως πρόδοι ἐντὸς 20 μόλις ἔτῶν καὶ ὑπομιμνήσκεται ὁ βράχος, ἐπὶ τοῦ ὅποιου ἐστάθη ὁ Ἀπόστολος Παῦλος, ὅταν ἐκήρυξε τὸν "Ἄγνωστον Θεόν καὶ «ὅπου οἱ Ἀγγλοι καὶ οἱ Γάλλοι εἰναι ἥδη ἐστρατοπεδευμένοι πρὸς ὑποστήριξιν τοῦ Μωάμεθ, τοῦ κορανίου καὶ τῆς τουρκικῆς τυραννίας».

² Κυρίως εἰπεῖν, εἰς τὴν περὶ ἥς ὁ λόγος ἀνταπόκρισιν τῶν Καιρῶν τοῦ Λονδίνου γίνεται λόγος περὶ τινος προσώπου, στήσαντος τὸ πρακτορεῖον του εἰς Μύκονον καὶ ἐκδίδοντος "Αμερικανικὰ διαβατήρια πρὸς 20 καὶ 30 δολλ. ἔκαστον. "Εκ τοῦ τρόπου ὅμως, καθ' ὃν εἶναι αὐτὴ γεγραμμένη, εἶναι εὔκολον νὰ παραπλανηθῇ ὁ ἀναγνώστης, ὅτι ἐνταῦθα πρόκειται περὶ αὐτοῦ τούτου τοῦ Εὐαγγελίδου.

καὶ ὅταν ἔφυγα ἡμην εἴκοσι δύο.¹ Ἀν δλα ταῦτα δὲν ἐπαρκοῦν, θὰ προσπαθήσω νὰ συμμορφωθῶ μὲ δ, τι εἶναι ἐπάναγκες νὰ γίνω. Ἐψήφισα καὶ ἐκλήθην νὰ ὑπηρετήσω εἰς τὸν στρατόν. Δὲν εἶναι τοῦτο ἀρκετόν; Ἀν δχι, θὰ πρᾶξω περισσότερον.

Ἐν Σύρῳ οὐδεὶς ἄλλος κύριος κατοικεῖ, ποὺ νὰ εἶναι πολίτης τῶν Ἡνωμένων Πολιτειῶν, ἐκτὸς τοῦ κ. Πάϊκου,² εἰς χεῖρας τοῦ δποίου ἀφησα τὸ προξενικὸν πρακτορεῖον. Οὗτος εἶναι τοῦλάχιστον κύριος, τοῦθ' ὅπερ εἶναι περισσότερον ἀπὸ δ, τι μᾶς ἐπιτρέπεται νὰ εἴπωμεν διὰ τὸν καταδότην. Ός πρὸς τὸ ὑπόλοιπον τοῦ ἀρχοῦ τῶν Τάιμς, αἱ ἔξ 'Ελλάδος ἀνταποκρίσεις τῶν δὲν εἶναι παρὰ μία χονδροειδῆς μᾶζα ἀμαθείας, ὅπως γενικῶς συμβαίνει μὲ δ, τι δήποτε γράφεται ὑπὸ τῶν τοιούτων «devil—snuff—boxes» — μαῦρος κονιορτός, πέρα ὡς πέρα καπνὸς καὶ τίποτε περισσότερον. Ἡμποροῦμεν νὰ θέσωμεν κατὰ μέρος τὴν «πληροφορίαν» ἐνὸς τοιούτου ἀθλίου γραφέως ὡς πρὸς «τὸ ἀτομον ποὺ ἐστάλη ὡς πράκτωρ ὑπὸ τῆς Ἑλληνικῆς κυβερνήσεως». Ἐπὶ δεκαεπτὰ ἔτη ἔζησα καὶ ἐδίδαξα ἐν 'Ελλάδι, ὅπως ἐδιδάχθην ἐν 'Αμερικῇ.

Χ. Ε Υ Α Γ Γ Ε Λ Ι Δ Η Σ

Washington City, D. C. 4 Ιουλίου 1854

Ἄπὸ τῆς ἐποχῆς, καθ' ἥν δ Εὐαγγελίδης ἀνεχώρησεν ἔξ 'Ελλάδος δι¹ 'Ηνωμένας Πολιτείας, ἐγένετο εἰς τὴν διεξαγωγὴν τῶν πολεμικῶν ἐπιχειρήσεων εἰς τὰ πεδία τῶν μαχῶν μία ἄλλαγή τακτικῆς. Ταύτην ἔσπευσεν δ ἐν 'Αθήναις "Αγγλος πρεσβευτῆς ν' ἀναγγείλῃ εἰς τὸ ὑπουργεῖον τῶν ἔξωτερικῶν τῆς Μεγάλης Βρεττανίας διὰ τῶν ἔξης.³ «'Ἐν τῷ μεταξὺ ἥ ὑπὸ τὴν ἔμπνευσιν τῆς ρωσικῆς πρεσβείας ἀτελείωτος καθοδήγησις τοῦ Μεταξᾶ εἶναι νὰ ἔξακολουθήσουν, ν' ἀφήσουν τὰς παραμεθοδίους καὶ τὰς ἴσχυρὰς πόλεις ὅπισθεν, νὰ σκορπίσουν εἰς μικρὰς συμμορίας καὶ νὰ ἐπαναστατήσουν δλόκηδον τὸ ἄνω μέρος τῆς Θεσσαλίας καὶ τῆς Μακεδονίας». Πράγματι, συμφώνως πρὸς τὴν νέαν ταύτην τακτικὴν οἱ γενναῖοι οὗτοι πρόμαχοι τῆς ἐλευθερίας δὲν ἥργησαν νὰ μεταφέρουν τὸν πόλεμον εἰς αὐτὴν ταύτην τὴν

¹ Δοθέντος δι τοῦ δ Εὐαγγελίδης ἐπέστρεψεν εἰς τὴν 'Ελλάδα τὸ φθινόπωρον τοῦ 1837, ὡς τοῦτο προκύπτει ἐκ χειρογράφου ἡμερολογίου, ὅπερ θὰ φέρωμεν εἰς τὸ φῶς τῆς δημοσιότητος προσεχῶς, ἐπεταὶ δι τοῦ δι τοῦ Νέαν 'Υδροχην εἰχεν ἀφιχθῆ τὸ πρῶτον τὸ 1827. Δοθέντος πάλιν δι τοῦ κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην ἥτο δώδεκα ἔτῶν, ἐπεταὶ δι τοῦ εἰλε γεννηθῆ τὸ 1815 καὶ δχι τὸ 1810, ὅπως διατείνεται ἐσφαλμένως δ Τρύφων Εὐαγγελίδης, 'Η Παιδεία ἐπὶ Τουρκοκρατίας, 'Αθῆναι 1936, τόμ. Β' σελ. 88.

² Κατὰ τὸν ἀνταποκριτὴν τῶν Καιρῶν τοῦ Λονδίνου, οὗτος ἥτο συγγενῆς τοῦ ὑπουργοῦ τῶν ἔξωτερικῶν τῆς 'Ελλάδος 'Ανδρονίκου Πάϊκου, ὑπεγράφετο δὲ κακῶς εἰς τὰ ἐπίσημα ἔγγραφα ὡς Chargé d' Affaires des États Unis. Εἰς ἔντυπον κατάλογον μαθητῶν τοῦ ἐν 'Ερμουπόλει τῆς νήσου Σύρου 'Ελληνικοῦ Λυκείου τοῦ Εὐαγγελίδου διὰ τὸ ἔτος 1846 ἀνεύρομεν καὶ ἔνα Πάϊκον.

³ B. Correspondence... σελ. 264 (ἀριθ. ἔγγρ. 239).

νότιον Μακεδονίαν. Πρὸιν ἡ δύμως ἐπιτευχθῆ τοῦτο, ἀμφότερα τὰ μακεδονικὰ σώματα, ἡτοι τοῦ Ζάκα καὶ τῶν Ὀλυμπίων, ἔδωσαν χεῖρα βοηθείας εἰς τὸν ἐν Καλαμπάκα μαχόμενον γενικὸν ἀρχηγὸν Χριστόδουλον Χατζηπέτρου, συντελέσαντα καὶ αὐτὰ εἰς τὸν μεγαλύτερον θρίαμβον, τὸν δποῖον ἐσημείωσαν οἱ ἐπαναστάται κατὰ τὰς ἀρχὰς Μαΐου 1854, ἔξιοι θριαμβεῖσαντες μεγάλην δύναμιν τοῦ τουρκικοῦ στρατοῦ.¹

² Ακολούθως τὸ μὲν σῶμα τοῦ Ζάκα ἐβάδισε πρὸς τὴν ἐπαρχίαν Γρεβενῶν, τὸ δὲ σῶμα τῶν Ὀλυμπίων δλίγον ἀνατολικῶς πρὸς τὰ Σέρβια διὰ τῆς κοιλάδος τῶν Τεμπῶν, περὶ τῆς καταλήψεως τῶν δποίων εἶχεν ἥδη ἐκφράσει πολὺν φόβον δ ἐν Θεσσαλονίκῃ ³ Αγγλος πρόξενος Charles Blunt, δπως εἴδομεν ἀνωτέρω. Εἰς τὴν ἐν Λαρισῇ γραφεῖσαν τὴν 28ην Μαρτίου 1854 τρίτην ἐκθεσιν τοῦ Blunt ἀπαντᾷ ἡ πληροφορία,² ὅτι «δ νιὸς τοῦ Βλαχάβα ἐνεφανίσθη εἰς τὴν περιφέρειαν τῆς Δεσκάτης μετὰ πεντήκοντα ἀνδρῶν, ἐπίζεται δύμως δτι θὰ ἡτηθῆ ὑπὸ τῶν χριστιανῶν τοῦ μέρους ἐκείνου καὶ τῶν Χασίων, τῶν τελευταίων γραφάντων εἰς τὸν Mushir (=Μουδίρ;) τοῦ Τυρνάβου καὶ λεγόντων δτι θὰ πρᾶξουν τὸ καλύτερον διὰ νὰ φονεύσουν ἢ συλλάβουν τὸν Βλαχάβαν καὶ τοὺς ἄνδρας του...».

Καὶ ἡ μὲν ἔξόντωσις τοῦ σώματος τοῦ νεαροῦ Βλαχάβα, τὸ δποῖον ἀπετέλη τρόπον τινὰ τὴν πρωτοπορείαν τῆς εἰς τὰ μέρη ἐκεῖνα δράσεως τῶν ἐπαναστατῶν, οὐδέποτε συνετελέσθη διὰ τὸν ἀπλούστατον λόγον ὅτι τὸ τοιοῦτον ἦτο μόνον εὐσεβῆς πόθος τῶν Τούρκων, ἀπὸ τοὺς δποίους δ περὶ οὐ δ λόγος ³ Αγγλος πρόξενος ἔλαβε τὰς σχετικὰς (δρα καὶ τὰς περὶ Ζάκα μυθώδεις) πληροφορίας του. «Ολως τούναντίον μάλιστα ἡ εἰς τὰ μέρη ἐκεῖνα δρᾶσις τῶν ἐπαναστατῶν καθίστατο ἀπὸ ήμερας εἰς ήμεραν πλέον ἐντονωτέρα. Εἰς ἀνταπόκρισιν ἀγγλικῆς ἐφημερίδος ἔξ ⁴ Ιωαννίνων ὑπὸ ήμερομηνίαν 1/13 Μαΐου 1854 γίνεται λόγος περὶ καταλήψεως τῆς ⁵ Οσσης ὑπὸ ίσχυροῦ δυνάμεως Ἐλλήνων ἐπαναστατῶν, ἐν συνεχείᾳ δὲ οητῶς μνημονεύεται ὅτι «ἐν σῶμα ἐκ 1.500 ἔφθασεν ὁσαύτως εἰς τὴν βορειοδυτικὴν ὁροσειράν τοῦ Ὀλύμπου». ⁶ Πρόκειται βεβαίως ἐνταῦθα περὶ τοῦ σώματος τῶν Ὀλυμπίων, τὸ δποῖον ἥλθε μετ' οὐ πολὺ εἰς σύγκρουσιν μὲ τὸν τουρκικὸν στρατὸν Σερβίων ἐν τῇ θέσει Σάπκα. ⁷ Πολυήμερον μάχην τοῦ σώματος Ζάκα ὑπερμεσοῦντος τοῦ Μαΐου 1854, τὴν δποίαν ⁸ Αγγλος περιηγητὴς ⁹

¹ Βλ. ¹⁰ Ε π α μ. Κυριακίδην, ἔνθ' ἀν. Α' σελ. 652.

² Βλ. Correspondence... σελ. 184.

³ Βλ. London Times 31ης Μαΐου 1854, σελ. 9, στήλη στ'.

⁴ Βλ. ¹¹ Ε π α μ. Κυριακίδην, ἔνθ' ἀν. σελ. 654. Πρβλ. καὶ Γεώργ.

Γκουρομίχον εἰς Ἡμερολόγιον τῆς Δυτικῆς Μακεδονίας, Κοζάνη 1932, σελ. 196.

⁵ Βλ. Rev. Henry F. Tozer, Researches in the Highlands of Turkey, London 1869, τόμ. B', σελ. 165.

έχαρακτήρισεν ως «σπουδαίαν μάχην», μνημονεύει τὸ ἀκόλουθον δημῶδες φίσμα.¹

- Ἐσεῖς, βουνὰ τοῦ Γρεβενοῦ καὶ πεῦκα τοῦ Μετσόβου,
 λίγο νὰ χαμηλώσετε, κάνα ντουφέκι τόπο,
 γιὰ νὰ φανῇ ἀπ' τὸ ζυγὸ τὸ παινεμένο Σπήλιο,
 νὰ ἰδοῦμε τὸ Ζακόπουλο πᾶς πολεμάει τοὺς Τούρκους.
- Βάστα, καῦμένε Θόδωρε, βαστάξουν τὸ ντουφέκι,
 μὴ σὲ φοβίζουν τίποτες τοῦ Ἀβτῆ πασσᾶ² τὰ τόπια.
- Πῶς νὰ βαστάξω, μπρὸς παιδιά, καὶ πῶς νὰ πολεμήσω ;
 Μπαροῦτι δὲν ἔχω σπειρί, δὲ μῶμειν³ ἔνα βόλι,
 καὶ χίλια γυναικόπαιδα κρεμιοῦνται στὸ λαιμό μουν !
- ”Αἰστε, παιδιά μ', ἀς φύγουμε, στὴν Καλαμπάκ⁴ ἀς πᾶμε,
 νανθοῦμε τοὺς συντρόφους μας κι' αὐτὸν τὸν Χατζῆ Πέτρο.
- Ζάκα μουν, καὶ πῶς τῶπαθες ; Ζάκα μουν, πῶς ἐστάθη ;
 πῶς ἀφησες ταὶς ἐκκλησιαὶς κι' αὐτὸ τὸ μοναστῆρι ;
- Κάλλιο ν' ἀφήσω τς⁵ ἐκκλησιαὶς κι' αὐτὸ τὸ μοναστῆρι,
 παρὰ ν' ἀφήσω στὴ σκλαβιὰ χίλια γυναικοπαίδια.
- Ἐκεὶ τὸ λένε Ἀρβανιτιά, τὸ λένε Ἀρβανίταις,
 ποῦ γιὰ νὰ κάμουν πλιάτσικα καὶ γιὰ νὰ πάρουν σκλάβους
 δὲν συλλογιοῦνται σκοτομόν, ζωὴ δὲν συλλογιοῦνται.⁶

Μὲ τὴν δρᾶσιν τοῦ ὑπὸ τὸν Τσάμην Καρατάσον ἄλλου μακεδονικοῦ σώματος ἐν Χαλκιδικῇ ἡσχολήθη διὰ τελευταίαν φορὰν εἰς σχετικὴν διακοί-

¹ Βλ. Παναγιώτος Ἀραβαντινοῦ, Συλλογὴ Δημωδῶν Ἀσμάτων τῆς Ἡπείρου. Ἐν Ἀθήναις 1888, σελ. 23 (ἀριθ. 27).

² Οἱ ἐνταῦθα μνημονεύμενος Ἀβδῆ Πασᾶς ἦτο διοικητὴς ἐν Ἀσίᾳ, μετατεθεὶς εἰς Μοναστῆριον τῆς Μακεδονίσσης εἰς ἀντικατάστασιν τοῦ Ὁμέρ Πασᾶ, ἀναλαβόντος τὴν ἀρχηγίαν τῶν τουρκικῶν στρατευμάτων ἐναντίον τῶν Ρώσων εἰς τὰς Παραδοναβίους χώρας (πρβλ. New York Morning Express 24ης Ἰανουαρίου 1854, σελ. 3, στήλη ε').

³ Παρατηρητέον ἐνταῦθα ὅτι οὐδαμοῦ τοῦ ἀνωτέρῳ φίσματος γίνεται λόγος περὶ φόνου τοῦ Ζάκα εἰς τὴν μάχην τοῦ Σπηλαίου τὸν Γρεβενῶν κατὰ τὸ 1854, ἀλλὰ μᾶλλον περὶ κανονικῆς διπισθοχωρήσεως αὐτοῦ εἰς Καλαμπάκαν. Ἡ διπισθοχώρησις αὗτη δὲν ὠφείλετο μόνον εἰς τὴν ἔλλειψιν πολεμοφόρων, ἀλλὰ καὶ εἰς τὰς ἐνεργείας τοῦ ἐν Ιωαννίνοις Γάλλου προξένου, κομίσαντος εἰς τὸν Ζάκαν τὴν διαταγὴν τῆς νέας Ἑλληνικῆς Κυβερνήσεως, ἀνακαλούσης αὐτὸν εἰς τὴν ἐλευθέραν Ἑλλάδα. Ὁρθότατα ὅθεν δικαθηγητής κ. Μιλτ. Παπαϊωάννου (βλ. Μακεδονικὸν Ἡμερολόγιον, Θεσσαλονίκη 1940, σελ. 182) ἀπέρριψε τὴν περὶ ἡς ἀνωτέρω διλόγος ἐσφαλμένην γνώμην τοῦ Δ. Κορομηλᾶ. Ὁ Θεόδωρος Ζάκας ὅχι μόνον ἐπέζησε τῆς μάχης τοῦ Σπηλαίου τῶν Γρεβενῶν κατὰ τὸ 1854, ἀλλ' ἔδειξε σημεῖα ζωῆς καὶ κατὰ τὴν ἐπανάστασιν τοῦ 1878, ἀποθανὼν ἐκ φυσικοῦ θανάτου περὶ τὸ 1882 (βλ. Wace and Thomspon, The Nomads of the Balkans, London 1914, σελ. 25). Σφάλλεται ὅθεν καὶ δικαθηγητής κ. Παπαϊωάννου, θέλων τὸν Θ. Ζάκαν λαβόντα μέρος εἰς τὸν πόλεμον τοῦ 1897 !

νωσίν του ὅποιοι διέβαλαν την ἀντίστασην τοῦ 1854 πρὸς τὸ ὑπουργεῖον τῶν ἔξω-τερικῶν τῆς Ἀγγλίας ὃ ἐν Ἀθήναις πρεσβευτὴς αὐτῆς διὰ τῶν ἔξης.¹ «...Εἰς ἀντιστάθμισμα τῶν ἀποθαρρυντικῶν τούτων πληροφοριῶν εἶναι γνωστὸν ὅτι μία δύναμις ἐκ 3.000 ἔθελοντῶν ἐνεφανίσθη εἰς τὴν γειτονίαν τῆς Θεσσαλονίκης, μερικοὶ νομίζουν καὶ τῶν πλησίων νήσων, ἄλλοι ἐξ Εὐβοίας, Μήλου κλπ. Εἶχεν ἀνακοινωθῆν πρὸς πολλῶν μηνῶν ὅτι βαθμιαίως ἐσχηματίζετο ἐν πολυπληθὲς σῶμα εἰς τὸν Ἀθω, πρὸς τὸ διποίον ἐλέγετο τότε ὅτι διαστιλεὺς ἔδωσε τὴν συγκατάθεσίν του (*countenance*) εἰς ἀκρόασιν μὲ τὸν ἀρχιεπίσκοπον Μυτιλήνης. Βεβαιοῦται ὡσαύτως ὅτι δι Μακεδών ἀρχηγὸς Καρατάσος, ὃστις ἐστρατολόγει τελευταίως ἐν Εὐβοίᾳ, ἵτο εἰς συνεννόησιν μὲ πολλοὺς ἐκ τοῦ σώματος τούτου πρὸς τὴν ἐμφανίσεώς του εἰς τὴν παροῦσαν θέσιν του. Φαίνεται ὅτεν ὅτι ἵτο μακρᾶς προπαρασκευῆς καὶ ὅτι εἴναι ἀπλῶς Ἑλληνικὴ ἐπίθεσις εἰς τουρκικὸν ἔδαφος, χωρὶς τὰ χαρακτηριστικὰ ἐπιτοπίου ἐπαναστάσεως. Ἐν τούτοις δὲν ἀναμένεται σοβαρὸν ἀποτέλεσμα ἐπὶ τοῦ παρόντος ἐκ τῆς εἰσβολῆς ταύτης. Ἡ τουρκικὴ κυβέρνησις, ἐνεργοῦσα μὲ ταχύτητα, ἐστειλεν ἀμέσως δύο τάγματα τακτικῶν ἐπὶ μιᾶς ἀτμοφορεάτας καὶ ἐνὸς μικροτέρου ἀτμοπλοίου, ὅπερ μὲ τὴν βοήθειαν τῆς ἐν Θεσσαλονίκῃ ὑπαρχούσης ἥδη δυνάμεως ἐλπίζεται νὰ εἴναι ἀρκετὸν νὰ καταβάλῃ τὸ ἐγχείρημα».

Τὸ τολμηρὸν τοῦτο ἐγχείρημα τοῦ Καρατάσου, ὃσον καὶ τὸ τοῦ Ζάκα καὶ τῶν Ὀλυμπίων, γενικῶς δὲ καὶ τὸ ὅλον ἐγχείρημα ἐν Ἡπείρῳ καὶ Θεσσαλίᾳ ἐπέπρωτο πρόγματι νὰ λάβῃ μετ' οὐ πολὺ ἀπότομον τέλος. Τὸ τοιοῦτον ὅμως δὲν ἐπῆλθεν ἀπὸ καμίαν πολεμικὴν ὑπεροχὴν τῶν Τούρκων ἀπέναντι τῶν Ἑλλήνων, ὡς διῆσχυρίσθησαν μερικοὶ καλοθεληταί,² ἀλλὰ μᾶλλον ἀπὸ τὰ δρακόντια μέτρα αὐτῶν τούτων τῶν Ἀγγλογάλλων, οἱ διποίοι, μὴ ἀρκεσθέντες εἰς τὸν διετῆ ἀποκλεισμὸν τῶν Ἑλληνικῶν παραλίων, τὴν σύλληψιν καὶ καταβύθισιν τῶν πρὸς χρῆσιν τῶν Ἑλλήνων πολεμιστῶν πεμπομένων τροφίμων, πολεμοφόδιων κλπ., ἀκόμη δὲ καὶ εἰς τὴν καταβύθισιν πλοιαρίων μὲ ἔθελοντάς, ποὺν ἔσπευδον εἰς ἐνίσχυσιν τῶν ἐπαναστατῶν, προέβησαν ἐν τέλει καὶ εἰς τὴν ἀποβίβασιν στρατιωτικῶν δυνάμεων εἰς Πειραιᾶ. Τοῦτο, ὡς ἵτο ἐπόμενον, ἐπέφερεν αὐτομάτως τὴν παραίτησιν τῆς Ἑλληνικῆς κυβερνήσεως καὶ τὴν ἀντικατάστασίν της δι³ ἄλλης, ἥτις τῇ ἀπαυτήσει τῶν Ἀγγλογάλλων ἔθεσε τέρμα εἰς τὴν ὅλην ἐπανάστασιν, ἀνακαλέσασα εἰς τὴν ἐλευθέραν Ἑλλάδα ὅλας τὰς ἐπὶ τοῦ τουρκικοῦ ἐδάφους μαχομένας εἰσέτι δυνάμεις μας μὲ πρωτοπόρους τὰ μακεδονικὰ σώματα τοῦ Ζάκα, Ὀλυμπίων καὶ Καρατάσου.³

¹ Bl. Correspondence... σελ. 264 (ἀριθ. ἐγγρ. 239).

² Προεξάρχοντος τοῦ George Finlay, History of Greece, Oxford 1877, τόμ. 7ος σελ. 223 καὶ 225.

³ Εἰδομεν προηγουμένως ὅτι τὰ τῆς καθόδου τοῦ σώματος Ζάκα εἰς τὴν ἐλεύ-

‘Ο ύποδ τὰς ἀνωτέρω συνθήκας τερματισμὸς τῆς Ἑλληνικῆς ἐπαναστάσεως τοῦ 1854 ἔδωσε μετὰ ταῦτα εἰς τοὺς Ἀγγλογάλλους καὶ τοὺς Τούρκους τὴν δυνατότητα νὰ μεταφέρουν τὸν πόλεμον εἰς αὐτὴν ταύτην τὴν Κριμαίαν καὶ τοιουτορόπως νὰ ἀποσοβήσουν τὸν κίνδυνον τῆς καθόδου τῆς Ρωσίας εἰς τὴν Μεσόγειον. Ὅτι δὲ ὁ κίνδυνος οὗτος ᾧτο πραγματικός,¹ ἀπεδείχθη δλίγα ἔτη ἀργότερον, δτε, κατὰ τὸν Ρωσοτουρκικὸν πόλεμον τοῦ 1878, ἥ Τουρκία, πολεμήσασα μόνη της καὶ συντριβεῖσα ἀπὸ τὰ ἀλεπάλληλα κτυπήματα τῶν Ρώσων, ἦναγκάσθη νὰ ὑπογράψῃ τὴν συνθήκην τοῦ ‘Αγίου Στεφάνου. Τὸ παλαιὸν ὅνειρον τοῦ Πανσλαυτισμοῦ² ἀσφαλῶς θὰ ἐπραγματοποιεῖτο τότε διὰ τῆς δημιουργίας τῆς Μεγάλης Βουλγαρίας, ἀν ἥ ἐπέμβασις τῶν Ἀγγλογάλλων καὶ ἴδιως ἥ σθεναρὰ στάσις τῆς Ἀγγλίας δὲν ἀνέτρεπε τὴν ἐλεεινὴν ἐκείνην συνθήκην τοῦ ‘Αγίου Στεφάνου. Συμφώνως πρὸς τὰς διατάξεις τοῦ συνεδρίου τοῦ Βερολίνου παρεχωρήθη ἐπὶ τέλους εἰς τὴν Ἐλλάδα—τὴν φοράν ταύτην ἀμαχητὶ—ἥ Θεσσαλία καὶ μέρος τῆς Ἡπείρου. Συνεπῶς τὸ αἷμα, τὸ δποῖον ἐχύθη κατὰ τὴν ἐπανάστασιν τοῦ 1854, δὲν ἐχύθη ἐπὶ ματαίῳ.³

θέραν Ἐλλάδα εἰχε διαπραγματευθῆ ὁ ἐν Ἰωαννίνοις Γάλλος πρόξενος. Προσθέτομεν ἥδη ὅτι παρομοίας διαπραγματεύσεις μὲ τὸ σῶμα τῶν Ὀλυμπίων εἰχε κάμει ὁ ἐν Θεσσαλονίκῃ Ἀγγλος πρόξενος Blunt, μεταβάς ἐπὶ τούτῳ εἰς τὴν θέσιν Σάπκα, μὲ τὸ σῶμα δὲ τοῦ Καρατάσου ὁ ἐν Θεσσαλονίκῃ Γάλλος πρόξενος. Κατόπιν τούτων τὰ μὲν δύο πρῶτα σώματα κατῆλθον εἰς τὴν ἐλευθέραν Ἐλλάδα διὰ ἔηρας, τὸ δὲ σῶμα τοῦ Καρατάσου μετεκομίσθη αὐτὸύσε ἐπὶ τοῦ γαλλικοῦ ἀτμοπλοίου Colon (βλ. The Citizen, 22 Ιουλίου 1854, σελ. 452, στήλη α').

¹ Τοῦτο κατενόουν εὐθὺς ἔξ ἀρχῆς καὶ ἐκ τῶν ἡμετέρων ἀρκετοί. Μεταξὺ αὐτῶν κατελέγοντο καὶ δύο διαπρεπεῖς ἐν Ἀθήναις Μακεδόνες, ἥτοι ὁ Κωνσταντίνος Δόσιος (βλ. Μακεδονικὸν Ἁμερολόγιον, ἐν Ἀθήναις 1911 σελ. 52 - 53) καὶ ὁ Σιατιστεὺς καθηγητὴς τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν Θεόδωρος Μανούσης, δοτις κατὰ τὸν ἐν Ἀθήναις Ἀγγλον πρεσβευτὴν (βλ. Correspondence... σελ. 231, ἀριθ. ἐγγρ. 204) ἐκακοποιήθη διὰ τοῦτο δἰς ὑπὸ ἀντιφρονούντων.

² Τοῦτο διέγνωσε καὶ ὁ Ἀμερικανὸς συγγραφεὺς William R. Alegre, An American Voice on the Late War in the East, Boston 1856, σελ. 9 - 10: ‘Η Τουρκία ἀβοήθητος, εἶναι εἰς τὸ ἔλεος τῆς Ρωσίας. Πόλεμος λοιπὸν πρέπει νὰ ἀκολουθήσῃ καὶ ὁ βόρειος μονάρχης θὰ ἀπλώσῃ τὴν κολοσσαίαν χεῖρά του νὰ δρέψῃ τὸ ὁδωμανικὸν βραβεῖον ὡς ὕριμον καρτόν, θὰ καθάρῃ τὰ κατακαθίσματα τοῦ ἔξηντλημένου Ἰσλαμισμοῦ ἐκτὸς τῆς Εὐρώπης, θὰ πραγματοποιήσῃ τὸ ἀλησμόνητον σχέδιον τοῦ Μεγάλου Πέτρου, θὰ κάμῃ τοὺς στόλους του νὰ πλέουν εἰς ὅλα τὰ ὄντα καὶ θὰ ἀποκαταστήσῃ ἐν στερεῷ πραγματικότητι τὸ γιγαντιαῖον ὄνομα τῆς Πανσλαβικῆς αὐτοκρατορίας ἀπὸ Spitzbergen μέχρι Σμύρνης».

³ ‘Ἐνδελεχής μελέτη τοῦ μυστικοῦ ἀρχείου τῆς ἐπαναστάσεως τοῦ 1854 δυνατὸν νὰ ἐπιχύσῃ φῶς καὶ εἰς ἄλλας πτυχάς τοῦ ἱεροῦ ἐκείνου ἀγῶνος. Συλλογάς τινας τοιούτων ἐγγράφων εἰχε διασώσει ἄλλοτε ἐκ βεβαιού ἀφανισμοῦ ὁ ἀείμνηστος Γιάννης Βλαχογιάννης (βλ. Ἀθηναϊκὸν Ἀρχεῖον. Ἐν Ἀθήναις 1901, τόμ. Α' σελ. ε').

ЕПИМЕТРОН

ΑΝΕΚΔΟΤΑ ΣΗΜΕΙΩΜΑΤΑ ΧΡΗΣΤΟΥ ΕΥΑΓΓΕΛΙΟΥ

*Εκ τῶν παρατεθέντων ἀνωτέρῳ αὐθεντικῷ στοιχείων ἀντιληπτὸς ἐγένετο τοῖς πᾶσιν ὁ ἔνθεος ζῆλος, μὲ τὸν δόποιον ὁ Χρῆστος Εὐαγγελίδης εἰχεν ἐνστερνισθῆ τὴν εἰς αὐτὸν ἀνατεθεῖσαν ὑπὸ τῆς Ἑλληνικῆς κυβερνήσεως¹ ἐντολήν, ὅπως μεταβῇ εἰς τὰς Ἡνωμένας Πολιτείας τῆς Ἀμερικῆς καὶ συνηγορήσῃ ὑπὲρ τῶν ἐπαναστατησάντων κατὰ τὸ ἔτος ἑκείνο (1854) Ἐλλήνων πρὸς ἀπελευθέρωσιν τῆς Ἡπείρου, Θεσσαλίας καὶ Μακεδονίας. Εἰς συμπλήρωσιν παραθέτομεν ἐνταῦθα ἀγνώστους τινὰς λεπτομερείας ἐξ ἀνεκδότου χειρογράφου αὐτοῦ τοῦ Ἰδίου, ὅπερ φυλάσσεται εἰς τὴν Houghton Library τοῦ ὀνομαστοῦ πανεπιστημίου Harvard. Γνῶσιν περὶ τῆς ὑπάρχεως τοῦ χειρογράφου τούτου εἰχον λάβει τὸ πρῶτον ἐκ σχετικοῦ δημοσιεύματος ἐν τῷ Ἡμερολογίῳ τῆς Δυτικῆς Μακεδονίας (Κοζάνη 1933, σελ. 49 κ.εξ.). Τὴν ἐπιθυμίαν μου διμως, ὅπως μεταβῶ καὶ τὸ μελετήσω ἐπισταμένως, δὲν ἡδυνήθην νὰ ἐκπληρώσω εἰνὴ μόνον κατὰ τοὺς πρώτους μῆνας τοῦ 1948. Κατόπιν ἐγγράφου ἀδείας τῶν οἰκείων ἀρχῶν, πρὸς ἄς πολλὰς ὀφείλω νὰ διμολογήσω χάριτας, προβαίνομεν σήμερον εἰς τὴν δημοσίευσιν μερικῶν ἀποσπασμάτων αἵτοῦ, ὡς καὶ 15 ἐπιστολῶν, ἐπιφυλασσόμενοι, ὅπως φέρωμεν εἰς τὸ φῶς τῆς δημοσιότητος τὸ ἡμερολόγιον ἐν τῷ συνόλῳ του βραδύτερον. Πρόκειται περὶ ἐνὸς ὀγκώδους τετραδίου, τὸ δόποιον ὁ Εὐαγγελίδης ἀσφαλῶς θὰ

¹ Μεταξύ τῶν ἄλλων ἐγγράφων, δι' ὧν δὲ Εὐαγγελίδης εἶχεν ἐφοδιασθῆ πρὸς τὸν σκοπὸν ἑκεῖνον, είναι καὶ τὸ ἔξιτον:

ΒΑΣΙΛΕΙΟΝ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ
Τὸ ἐπὶ τῶν Ἑκκλησιαστικῶν καὶ τῆς Δημοσίας
Ἐκπαιδεύσεως Ὑπουργεῖον
Πιστοποιεῖ δῆτα.

‘Ο κύριος Χ. Εύναγγελίδης, καθιδρυτής τοῦ ἐν Σύρφῳ ἐκπαιδευτικοῦ καταστήματος, ὃνομαζομένου «Ἐλληνικὸν Λύκειον», ἔδειξε καὶ δεικνύει δισμηέραι ἀκάματον ξῆλον καὶ ἀδιάλειπτον μέρψιναν ὑπὲρ τῆς ἡθικῆς καὶ διανοητικῆς προόδου τῶν εἰς αὐτὸν φοιτώντων νέων, καὶ αὐτὸς διδάσκων καὶ ἥθωποιῶν τὴν νεολαίαν, καὶ ἄλλους δοκίμους λογίους ἄδρας εἰς τὸ σπουδαῖον ἔργον βοηθούς καὶ συνεργάτας παραλαμβάνον· ἐλευθέριος δ’ ἐφάνη πάντοτε περὶ τὰς δαπάνας, δοσάκις ἐπόρκειτο περὶ ἀντικειμένου συμβάλλοντος εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τῶν σπουδαστῶν τοῦ Λυκείου

“Οθεν διμολογοῦντες ταῦτα περὶ τοῦ κυρίου Εὐαγγελίου, τοῦ ἀριστα συμπράττοντος διὰ τοῦ ἴδιου καταστήματος εἰς τὴν διάδοσιν τῆς ἐγκυρίου Παιδείας παρὰ τοῖς διοικητέσιν αὐτοῦ, ἀπονέμομεν πρὸς αὐτὸν ἐπ’ αὐτοῖς τὸν πρέποντα ἔπαινον καὶ τὰς ἐγκύρους νιῶν εὐγαριστίας.

Αθήνησι τῇ 26 Μαρτίου 1854
Ο ἐπὶ τῶν Ἐκκλησιαστικῶν κτλ. Ὑπουργὸς
ΣΤΑΥΡΟΣ ΒΛΑΧΟΣ
Μ. Καλλιφρούνας

εῖχε φέρει κατὰ τὴν ἐπιστροφήν του ἔξ 'Αμερικῆς εἰς τὴν Ἑρμούπολιν τῆς νήσου Σύρου, τόπον μονίμου διαμονῆς αὐτοῦ ἀπὸ τοῦ τέλους τοῦ 1837 καὶ ἐντεῦθεν, ὃς θὰ ἴδωμεν κατωτέρω.

Τὸ δύγκωδες τούτο τετράδιον ἔχοντος μευσεν εἰς αὐτὸν κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ 1856 ὡς εἶδος κώδικος, ἔνθα κατεχώσιεν ἰδιοχείρως τὸ κείμενον τῶν περαιτέρω δημοσιευομένων ἐπιστολῶν, ἀργότερον δὲ ὡς εἶδος ἡμερολογίου, ἔνθια κατεχώσιε καθ' ἑκάστην ἐσπέραν τὰς σκέψεις του ἥ καὶ τὰς πράξεις του κατὰ τὸ μόλις διαρρεῦσαν χρονικὸν διάστημα, ἀκόμη δὲ καὶ διάφορα συμβάντα τῆς ἐποχῆς, καλύπτοντα τὴν περίοδον ἀπὸ 13ης Σεπτεμβρίου 1859 μέχρις 11ης ὁκτωβρίου 1860. Τὸ σπουδαιότερον πάντων εἶναι δτὶ κατὰ τὴν ἐπιτέλεσιν τῆς προσφιλοῦς ταύτης ἐνασχολήσεώς του δ Ἔναγγελίδης ἔκαμνε καὶ συχνὰς ἀναδρομὰς εἰς τὸ παρελθόν, αἵτινες μεγάλως συντελοῦν εἰς τὴν διαφύτισιν καὶ ἄλλων συναφῶν ἥ καὶ παρεμφερῶν ζητημάτων. Ἐκ τῶν ἀναδρομικῶν τούτων σημειωμάτων μεταφέρομεν ἐνταῦθα ὅσα συνδέονται κυρίως μὲν πρόσωπα καὶ πράγματα τῆς Μακεδονίας, κατὰ δεύτερον δὲ λόγον μὲν ἄλλα ἐπιφανῆ πρόσωπα τῆς ἐποχῆς καὶ ἐπομένως δὲν στεροῦνται γενικωτέρου κάπως ἐνδιαφέροντος.

Πρὸς κατανόησιν γραμματικῶν τινων ἀτελειῶν, ἵδιως συντακτικῶν καὶ δόρθιογραφικῶν σφαλμάτων, τὰ δποῖα θὰ παρατηρήσῃ δ ἀναγνώστης εἰς τὰ περαιτέρω δημοσιευόμενα κείμενα τοῦ Ἔναγγελίδου, κοίνομεν ἐπάναγκες δπως προτάξωμεν μερικὰς ἐπεξηγήσεις, συνοψίζοντες ταυτοχρόνως καὶ δσας βιογραφικὰς γνωρίζομεν περὶ τοῦ συγγραφέως αὐτῶν πληροφορίας. Ἐξ δσων διεκήρυξεν δ ἕδιος εἰς τὰ ἀνωτέρω δημοσιευόμενα, προκύπτει τὸ ἀναμφισβήτητον συμπέρασμα, δτὶ δ Ἔναγγελίδης εἶχε γεννηθῆ ἐν Θεσσαλονίκῃ κατὰ τὸ ἔτος 1815 καὶ ὅχι τὸ 1810, ὡς ἐσφαλμένως ἔγραψεν δ Τρύφων Ἔναγγελίδης.¹ Εἰς τὴν ἐποχὴν ἐκείνην ἀναφέρεται τὸ ὑπ' ἀριθ. 1 σημείωμά του. Τὸ ἀμέσως ἐπόμενον ἀναφέρεται εἰς τὴν ἐπανάστασιν τοῦ Ἀλῆ Πασᾶ καὶ τὴν ἐναντίον αὐτοῦ ἐκστρατείαν τῶν σουλτανικῶν στρατευμάτων ὑπὸ τὴν ἀρχηγίαν τοῦ περιβοήτου Χουρσίτ Πασᾶ. Ἀνάμνησιν τῶν παιδικῶν του χρόνων ἐν Θεσσαλονίκῃ ἀποτελεῖ τὸ ὑπ' ἀριθ. 3 σημείωμα. Μνεία τῶν μαθητικῶν του χρόνων γίνεται εἰς τὸ ὑπ' ἀριθ. 4 σημείωμα. Ἡ κήρυξις τῆς Ἑλληνικῆς ἐπαναστάσεως τοῦ 1821 τὸν εὔρεν ἐν Θεσσαλονίκῃ ἀγοντα μόλις τὸ ἔβδομον ἔτος τῆς ἡλικίας του. Λόγω τῶν τραγικῶν γεγονότων τῆς ἐποχῆς δὲν κατέστη δυνατὸν νὰ λάβῃ πλήρη καὶ συστηματικὴν μόρφωσιν εἰς τὰ ἔλληνικὰ σχολεῖα.

¹ Εγράφη κάπου² δτὶ κατὰ τὰς σφαγὰς τῆς Θεσσαλονίκης, αἵτινες ἐπη-

¹ Βλ. Τρύφωνος Εὐαγγελίδος, 'Η παιδεία ἐπὶ Τουρκοκρατίας, Αθῆναι 1936, τόμ. Β', σελ. 88.

² Σόλωνος Ι. Βλαστοῦ καὶ Νικολάου Γκορτζῆ, 'Ιστορία τῶν Ηνωμένων Πολιτειῶν, Νέα Υόρκη 1919, σελ. 274, σημ. 1.

κολούθησαν τὴν κήρυξιν τῆς ἐπαναστάσεως ἑκείνης, ἐχάθησαν ἀμφότεροι οἱ γονεῖς τοῦ Εὐαγγελίδου. Τοῦτο δικαῖον μέρος μόνον εἶναι ἀληθές. Τῶν σφαγῶν πλείστων δύο μελῶν τῆς οἰκογενείας του, ἐκτὸς αὐτοῦ τούτου τοῦ μηδοῦ τότε Εὐαγγελίδου, εἶχεν ἐπιζήσει καὶ ἡ μητέρα του, ὡς τοῦτο προκύπτει ἀναμφισβήτητος ἐκ τοῦ ὑπὸ ἀριθμ. 3 σημειώματος. Ἐνδείξεις περὶ ἄλλων διασωθέντων συγγενῶν του εὑρίσκονται ὅσαντας εἰς τὰ ὑπὸ ἀριθμ. 4, 6, 7 καὶ 8 σημειώματα. Τεκμήριον τέλος τῆς διασώσεως καὶ ἄλλων Θεοσαλονικέων, ἐγκατασταθέντων εἰς τὴν Ἐρμούπολιν, ἀποτελεῖ τὸ ὑπὸ ἀριθμ. 9 σημείωμα. Περὶ τοῦ τρόπου τῆς διασώσεως ὅλων τούτων οὐδεμία παρέχεται πληροφορία. Ἐξ δυού δικαίων λέγει δὲ ὁ Λίδιος εἰς τὰ ἀνωτέρω δημοσιευθέντα γνωρίζομεν θετικῶς ὅτι ἡ Λίδική του διάσωσις ἐπετεύχθη χάρις εἰς τὴν ἐπέμβασιν τεσσάρων Ἀμερικανῶν, ὃν ἀναφέρει καὶ τὰ δόνματα. Παρ’ αὐτῶν μετεφέροντα περὶ τὸ τέλος τοῦ 1827 εἰς Νέαν Ὅροκην ἐπὶ ἐνὸς ἀμερικανικοῦ πλοίου, ἐξ ἑκείνων ποὺ μετέφερον τρόφιμα καὶ ἄλλα βοηθήματα εἰς τοὺς πενομένους πληθυσμοὺς τῆς ἀπεγνωσμένως ἀγωνιζομένης εἰσέπι Ελλάδος. Εἰς τὴν περαιτέρω συλλογὴν τοιούτων βοηθημάτων ἔλαβεν ἔκτοτε μέρος καὶ δ δωδεκατής τότε Εὐαγγελίδης διὰ τῆς προσωπικῆς ἐμφανίσεώς του εἰς τὰ ἐπὶ τούτῳ συγκροτούμενα συλλαλητήρια μὲ διμιλητὰς ἐκ τῶν διαπρεπεστέρων Ἀμερικανῶν τῆς ἐποχῆς. Ἀπὸ μίαν τοιαύτην ἐμφάνισιν τοῦ Εὐαγγελίδου, ἐνδεδυμένου μὲ φουστανέλλαν,¹ δὲ ἐκ τῶν κορυφαίων ποιητῶν William Cullen Bryant ἐνεπνεύσθη τὸ θαυμάσιον ποίημα «Τὸ Ἑλληνόπουλο», οὗ μετάφρασιν ἐδημοσιεύσαμεν ἦδη ἀλλαχοῦ.² Νῦντις περὶ τοῦ φόλου, ποὺ εἶχε παίξει κατὰ τὴν ἐκστρατείαν ἑκείνην δὲ Εὐαγγελίδης, γίνεται εἰς τὸ ὑπὸ ἀριθμ. 10 σημείωμά του. Ὡς ἐκ τῶν συμπαθειῶν, ἃς εἶχε κερδίσει κατ’ αὐτὸν τὸν τρόπον, ὁρισμένοι Ἀμερικανοὶ προσεφέροντας νὰ τὸν βοηθήσουν οἰκονομικῶς, δπως συνεχίσῃ τὰς σπουδάς του κατ’ ἀρχὰς μὲν εἰς τι δημοτικὸν σχολεῖον τῆς Νέας Ὅροκης, κατόπιν δὲ εἰς τὸ κατωτέρω μνημονευόμενον κλασσικὸν σχολεῖον, ἔνθα ἐδίδασκε κατὰ τὴν ἐποχὴν ἑκείνην καὶ δ πολὺς μετέπειτα καθηγητὴς τοῦ Harvard University Θεσσαλὸς Εὐαγγελινὸς Ἀποστολίδης Σοφοκλῆς. Ἐκ τοῦ ἀκολούθου σημειώματος μανθάνομεν ὅτι δ τελευταῖος τὸν ἐπεσκέψθη καὶ εἰς τὴν Ἐρμούπολιν τὴν 13ην Μαΐου 1860.

«Ο κύριος Σοφοκλῆς Εὐαγγελινός, καθηγητὴς τοῦ Harvard University ἐν Cambridge, Mass. πλησίον Boston διδάσκαλός μου κατὰ τὰ ἔτη 1830, 31 καὶ 32 εἰς Mount Pleasant Classical Institution, Amherst, Mass. ἥλθε προχθὲς εἰς τὴν πόλιν μας καὶ σήμερον ἔτυχον τῆς γλυκείας εὐ-

¹ Ἐτοι τὸν ἔξωγράφισεν διασήμος Ἀμερικανὸς ζωγράφος Robert Weir, οὗ οἱ πίνακες στολίζουν καὶ αὐτοὶ τὸ Καπιτώλιον τῆς χώρας. Τὴν εἰκόνα ταύτην βλ. εἰς Μακεδονικὸν Ἡμερολόγιον, Θεσσαλονίκη 1934, σελ. 165.

² Βλ. σχετικὴν πραγματείαν μας εἰς Γέρας Ἀντωνίου Κεραμοπούλλου, Ἀθῆναι 1953, σελ. 873 κέξ.

χαριστήσεως νὰ τὸν ἀπαντήσω. Ὡλθε καὶ μὲ ἐζήτησεν εἰς τὸ ἐμπορικὸν ἐκπαιδευτήριον ἢ παιδαγωγεῖον τοῦ κ. Π. Ἀντωνιάδου, καθ' ἣν ὥραν παρέδιδον ἐν τῷ βασιλικῷ γυμνασίῳ εἰς τὸν Γεώργιον N. Πασπάτην, ἀνεψιὸν τοῦ ποτὲ συμμαθητοῦ μου Ἀλεξάνδρου Γεωργίου Πασπάτη εἰς τὸ M.P.C.I. Am. Mass. τανῦν δὲ ἵατροῦ ἐν Κων)πόλει. Ἐδιωρίσαμε τὴν τετάρτην μ.μ. ὥραν νὰ ἔλθῃ νὰ μὲ εὔρῃ εἰς τὸ ἐκπαιδευτήριον τοῦ Ἀντωνιάδου. Ὡλθε ποὺν καὶ εἰσῆλθε εἰς τὴν παράδοσίν μου, τῆς δευτέρας τάξεως τοῦ γυμνασίου. Εἰς τὰ θέματα ἔξεταξον ἔνα μαθητήν, νομίζω ὅτι δὲν εἶχεν ἀκούσει μίαν ἐργάτησιν καὶ ἔκαμε παρατήρησιν διαφορετικήν. Ἐνόμισα ὅμως εὐλογὸν ἐνώπιον τῶν μαθητῶν μου νὰ ξητήσω ἀπὸ τὸν σεβαστόν μου διδάσκαλον καὶ νὰ ἀναδεχθῶ τὸ παρόραμα ὃσον τὸ δυνατὸν χωρὶς καὶ ἐγὼ νὰ ἐκτεθῶ πολὺ καὶ ἀδιορθώτως. Οὕτως ἔπρεπε. Τὸν ἐσυνώδευσα εἰς τὸ γραφεῖον τῆς ἐλληνικῆς ἀτμοπλοΐας, δπον ἀρκετὴν ὥραν ἔκαμψαμε μετὰ τοῦ ἀγαθοῦ ἀνδρὸς γενικοῦ γραμματέως τῆς ἑταιρείας Κυρ. Α. Κάζηρα. Μετὰ τοῦ κυρίου Κάζηρα ἐσυνώδευσα τὸν σεβαστὸν διδάσκαλόν μου ἐπὶ τοῦ ἐθνικοῦ πλοίου «Ἡ Πληξαύρα», ἐφ' ἣς ὁ μαθητής μου Μάρκος Κ. Μπότσαρης εἶναι δεύτερος ἀξιωματικός, τῷ δποιώ ἐσύστησα τὸν διδάσκαλόν μου. Ἐφάγομεν γλυκόν, ἐπίο(μεν) καφφὲ καὶ νηρόν, κατόπιν δὲ ἐξήλθομεν ἐπὶ τῆς τοῦ πλοίου λέμβου, ὁ διδάσκαλός μου κρατῶν τὸ πηδάλιον. Εἰς τὴν ἄμμον ἐξήλθομεν, δπον εἰς καφενεῖον εἴδομεν τὸν Κωνσταντίνον Κανάρην μετὰ τοῦ νεοῦ αὐτοῦ Μιλτιάδου. Ἐσύστησα τὸν σεβαστόν μου διδάσκαλον τῷ ἥρωι Κανάρη. Μᾶς ἐφίλευσε λουκούμια...»

Τὸ 1832 ἐπέστρεψε καὶ πάλιν εἰς Νέαν Υόρκην. Μετὰ τοιετῇ φοίτησιν εἰς τὸ New York University ἐνεγράφη τὸ 1835 δυνάμει εἰδικῆς ὑποτροφίας εἰς τὸ ὄνομαστὸν Columbia University, ἀπὸ τὸ δποῖον ἀπεφοίτησε τὸ ἐπιὸν ἔτος μὲ τὸ δίπλωμα Bachelor of Arts. Κατόπιν ἐνιαυσίου περίπου ὑπηρεσίας εἰς τὸν χρηματιστικὸν οἰκον τοῦ ἐκ τῶν προστατῶν του Samuel Ward ἐπέστρεψε τὸ φινινόπωρον τοῦ 1837 εἰς τὴν Ἑλλάδα.

Ἡ εὐγενὴς ὅμως φιλοδοξία του, δπως ἐργασθῆ πρὸς ὅφελος τῆς ἀναγεννωμένης Ἑλλάδος εἰς τὸν ἐκπαιδευτικὸν τομέα, εἰς δύο προσέκρουσεν ἀμέσως δυσχερείας: Πρῶτον εἰς τὴν ἐλληπῆ μόρφωσίν του εἰς τὰ ἐλληνικὰ σχολεῖα, δι' ὃν ἐξηγήσαμεν ἡδη ἀνωτέρω λόγον, καὶ δεύτερον εἰς τὴν ἐλλειψιν ἔδρας τῆς ἀγγλικῆς γλώσσης καὶ φιλολογίας εἰς τὰ μόλις πρὸ διλίγον καταρτισθέντα διλίγα γυμνάσια τῆς ἐλευθερωθείσης μικρᾶς γωνίας τῆς Ἑλλάδος, ὡς καὶ τὸ κατ' ἐκεῖνο τὸ ἔτος (1837) ἀρξάμενον νὰ λειτουργῇ ἐν τῇ οἰκίᾳ του Μακεδόνος ἀρχιτέκτονος Κλεάνθους πανεπιστήμιον τῶν Ἀθηνῶν. Πιστὴν εἰκόνα τῆς ἀπελπιστικῆς θέσεως, εἰς τὴν δποίαν εἶχε περιέλθει, μᾶς ἔδωσεν δὲ ὕδιος εἰς τὰ ἀνωτέρω δημοσιευθέντα. Εἰς τὴν εὐαίσθητον καρδίαν τοῦ νεαροῦ Μακεδόνος εἶχεν ἀρχίσει νὰ ἐμφιλοχωρῇ ἡ ἴδεα, ὅτι ἀδίκως καὶ παραλόγως παρηγκωνίζετο ὑπὸ τῆς ἐλληνικῆς πολιτείας. Αὐτὸ τούλαχιστον

προκύπτει ἔκ τινος «πατριωτικῆς διμιλίας», τὴν δποίαν εἶχε κατὰ τὸ 1860 μετὰ τοῦ δευτερότοκου υἱοῦ τοῦ ἥρωος Κανάρη. Ἰδοὺ τὸ ἀκριβὲς κείμενον τοῦ σημειώματος ὑπὸ χρονολογίαν 21 Ἀπριλίου 1860: «...Μετὰ τοῦ δευτερότοκου υἱοῦ τοῦ Κανάρη διμιλίαν πατριωτικήν. Αἱ ἵδεαι ἡμῶν ταῦτίζονταν. Παρελθόντα ἐπίσης τῆς ζωῆς περιστατικὰ διμοίως. Νέοι ἀνατρεφόμενοι εἰς τὴν Γερμανίαν, ὅπου καὶ αὐτὸς ἀνετράφη, ἤκουον τῶν ἐγχωρίων νὰ λέγωσι, ὅτι δεῖνα καὶ δεῖνα "Ἐλλην θέλει τὰ μέγιστα συνδράμει τὴν πατρίδα αὐτοῦ εἰς τὴν προαγωγὴν αὐτῆς ἐπιστρέψων ἔκει. Τοῦτο καὶ ἐν Ἀμερικῇ ἐλέγετο, διότι ἔλεγον «"Οταν ἐπιστρέψει τὸ Ἐλληνόπουλο εἰς τὴν χώραν τῆς γεννήσεώς του, ἀσφαλῶς θ' ἀποβῆ μεγάλη εὐλογία εἰς τοὺς συμπατριώτας του! Καὶ οἱ Γερμανοὶ καὶ οἱ Ἀγγλοί καὶ οἱ Γάλλοι καὶ οἱ Ἀμερικανοὶ εἰς ἐτη (==εἰσέτι) ἀποδοῦσι λέγοντας «πῶς τάχα τόσους πολλοὺς καὶ ἔξοχους χαρακτῆρας ἔχει ἡ Ἑλλάς, ὃστε ἀνθρωποι ἐκπαιδευθέντες παρ' ἡμῶν καὶ ἐν ἡμῖν καὶ διαπρέψαντες ἐν ἡμῖν, ἐν Ἑλλάδι ἀφιχθέντες, κατὰ πάντα ἐσκιάσθησαν καὶ ἀσήμαντοι καὶ οὐδενὸς λόγου ἄξιοι διατελοῦσι !! Λύσις. Ἡ ἀθλία κυβέρνησις οὐδέποτε εἰσδένει εἰς τοὺς κόλπους τῆς κοινωνίας, δπως εὔρῃ καὶ ἀπαιτήσῃ τὴν συνδρομὴν τῶν χρηστῶν ἀνθρώπων, ἐγκολποῦται δὲ τοὺς αὐθάδεις καὶ μέσα χρωμένους τυχοδιώκτας—Ἄλι πούφ». Εἰς τὸ τμῆμα χειρογράφων τῆς κεντρικῆς βιβλιοθήκης τῆς Νέας Υόρκης ὑπάρχουν δύο ἐπιστολαί, δι' ὧν τεκμηριοῦται ὅτι μετὰ τὴν καταστροφὴν τῶν Ψαρῶν εἰς τὴν Ἀμερικὴν εὑρούνται καὶ δύο ἀνεψιοὶ τῆς συζύγου τοῦ ἥρωος Κανάρη. Περὶ τούτου ἄλλοτε καὶ ἀλλαχοῦ. Πρὸς ἀποτελεσματικωτέραν ἀντιμετώπισιν τῆς καταστάσεως δὲν παρέλειψεν ὁ δραστήριος οὗτος Θεσσαλονικεὺς εἰς ἀμεσον νὰ ἔλθῃ ἐπαφήν μετὰ τῶν ἐν Ἀθήναις συμπατριωτῶν του Μακεδόνων, εἰς τὰς ἐνεργείας καὶ ἄλλας κινήσεις τῶν δποίων ἐξηκολούθει ἔκτοτε νὰ λαμβάνῃ ζωηρὸν μέρος (βλ. τὸ ὑπ' ἀριθ. 9 σημείωμα).

Μεταξὺ τῶν ἐπιφανῶν ἀνδρῶν, ὃν τὴν γνωριμίαν εἶχεν ἐπιδιώξει καὶ τὴν φιλίαν τῶν δποίων εἶχε κερδίσει δὲ Εὐαγγελίδης κατὰ τὸ διάστημα τῆς ἐν Ἀθήναις παραμονῆς του, συγκατελέγοντο καὶ δύο διακεκριμένοι διδάσκαλοι τοῦ Γένους, ἦτοι δὲ Νεόφυτος Βάμβας (βλ. σημείωμα 12) καὶ δὲ Γεώργιος Γεννάδιος (βλ. σημείωμα 13). Τῇ ὑποδείξει προφανῶς τῶν δύο τούτων ἐκλεκτῶν φίλων του δὲ Εὐαγγελίδης ἐγκατεστάθη ἀπὸ τοῦ τέλους του 1837 εἰς τὴν Ερμούπολιν τῆς νήσου Σύρου. Αὐτόθι τὴν 20ὴν Ἀπριλίου 1842, ἡμέραν Δευτέραν καὶ δευτέραν τοῦ Πάσχα, ἐστεφανώθη «Χίαν ἀγαθὴν καὶ ἐνάρετον» δινόματι Μαριγώ Καλουτᾶ,¹ μεθ' ἡς ἀπέκτησε πολλὰ τέ-

¹ Τὸ ἐπώνυμον τοῦτο ἀνεῦρον εἰς ἐπιστολὴν, δημοσιευθεῖσαν εἰς τὸν Ἐθνικὸν Κήρυκα τῆς Νέας Υόρκης (φύλλον 6ης Ἀπριλίου 1933, σελίς 3) ὑπὸ τοῦ ἐκ Σμύρνης καταγομένου Ἀνδρέου Ἀλεξάκη, ἡ ἀδελφὴ τοῦ δποίου εἶχεν ὑπανδρευθῆ τὸν Ἀριστοτέλη, νεώτερον υἱὸν τοῦ Χρήστου Εὐαγγελίδου. Εἰς τὸ περὶ οὗ δμως ἐνταῦθα δὲ λόγος Ἡμερολόγιον του ὑπὸ ἡμ. 30 Αὐγούστου 1860 δὲ τελευταῖος δμιλεῖ

κνα, ὃν ἐπέζησαν δὲ Ἀλέξανδρος, ἡ Καλλιόπη καὶ δὲ Ἄριστοτέλης. Δύο ἀκοιβῶς μῆνας μετὰ τὴν τέλεσιν τῶν γάμων του ἥρχισε τὴν λειτουργίαν του τὸ ὑπὸ αὐτοῦ ἰδρυθεῖν καὶ ἐπαξίως διευθυνόμενον Ἑλληνικὸν Λύκειον μὲ πλῆρες ἐπιτελεῖον διδασκάλων ἐκ τῶν καλυτέρων τῆς ἐποχῆς.¹ Εἰς τὴν θέσιν ταύτην τὸν εὑρεν ἡ κήρυξις τῆς ἐπαναστάσεως τοῦ 1854, ἦτις, ὡς ἐλέχθη καὶ ἀνωτέρω, ἀπέβλεπεν εἰς τὴν ἀπελευθέρωσιν ἐκ τοῦ τουρκικοῦ ζυγοῦ τῆς Ἡπείρου, Θεσσαλίας καὶ Μακεδονίας. Ἐντολῇ τότε τῆς Ἑλληνικῆς Κυβερνήσεως ἀνεγώρησε διὰ τὰς Ἡνωμένας Πολιτείας τῆς Ἀμερικῆς, ἵνα ζητήσῃ παρὰ τῶν ἐκθρεψάντων αὐτὸν ὑλικὴν καὶ ἡθικὴν βοήθειαν ὑπὲρ τοῦ ἱεροῦ ἐκείνου σκοποῦ (βλ. τὸ σημείωμα 14). Μεταξὺ τῶν ἄλλων ἐπισήμων ἐγγράφων, δι’ ὃν δὲ Ἐναγγελίδης εἶχεν ἐφοδιασθῆ τότε ἐπὶ τούτῳ, συγκαταλέγεται καὶ τὸ ξένης:

Πρωτ. 751 ΒΑΣΙΛΕΙΟΝ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ
Διεκπ. 506 Ο ΔΗΜΑΡΧΟΣ ΕΡΜΟΥΠΟΛΕΩΣ

Πρὸς τὸν κύριον Χρῆστον Εὐαγγελίδην
Διευθυντὴν τοῦ ἐν Ἐρμουπόλει Ἑλληνικοῦ Λυκείου

Ἡ Δημοτικὴ ἀρχὴ Ἐρμουπόλεως, πληροφορηθεῖσα διτοι μέλλετε προσωρινῶς ν’ ἀποδημήσητε ἐκ τῆς Ἑλλάδος, μεταξὺ τοῦ φιλέλληνος καὶ πεφωτισμένου τῶν Ἀγγλοαμερικανῶν, σπεύδει δι’ ἔμιοῦ, κύριε, ὡς δημότην Ἐρμουπόλεως καὶ ἔνα τῶν Διευθυντῶν τῶν ἐν αὐτῇ ἰδιωτικῶν ἐκπαιδευτηρίων νὰ ἐκφοάσῃ πρὸς ὑμᾶς τὴν πλήρη αὐτῆς εὐαρέσκειαν, διὰ τὴν διοίαν παρέσχετε ὠφέλειαν καθ’ ὅλον τὸ ἀπὸ ἀρχῆς τῆς ἐνταῦθα ἐλεύσεώς σας, ἥτοι ἀπὸ τοῦ ἔτους 1837, διάστημα. Παραδίδοντες κατ’ ἀρχὰς ἰδιωτικῶς, ἀκολούθως δὲ συνεστήσατε τὸ Ἑλληνικὸν Λύκειον, ὅπερ παρήγαγεν ἀρίστους καρδιούς, διότι διδάσκετε ἐν αὐτῷ, ἰδίως, τὴν Ἀρετὴν καὶ τὴν Ἀλήθειαν, βάσιν πάσης ἐκπαίδευσεως.

Τὸ ἐκπαιδευτήριον ὑμῶν ἔγένετο ὠφέλιμον οὐ μόνον εἰς τοὺς παῖδας τῶν ἐν τῇ ἐλευθέρᾳ Ἑλλάδι γονέων, ἄλλὰ καὶ ἐν τῇ δούλῃ καὶ ἀλλαχόθεν.

Ἐπαινεῖ δὲ ἡ Δημοτικὴ αὕτη ἀρχὴ καὶ τὰ φιλάνθρωπα ὑμῶν αἰσθήματα, δι’ ὃν καὶ πολλοὺς τῶν ἐν τῷ Λυκείῳ οἰκοτρόφων παίδων περιθάλψατε ὡς ἀπόρους, ἀμισθον παρέχοντες αὐτοῖς τὴν διδασκαλίαν καὶ τὴν τροφήν.

Τούτων πάντων ἔνεκεν ἐκρίναμεν δίκαιον νὰ ἐφοδιάσωμεν ὑμᾶς διὰ τοῦ παρόντος εὐχαριστηρίου μας, εἰς ἔνδειξιν τῶν πρὸς τὸν δῆμον καὶ τὴν πάτριον ἐν γένει ἐκπαίδευσιν ὑπηρεσιῶν σας.

Σᾶς ἐγκλείομεν δὲ καὶ τὴν διοίαν ἐξητήσατε σημείωσιν τῶν παρὰ τοῦ

διὰ τὴν «οἰκογένεια Π. Καλουτᾶ συγγαμβροῦ μου». Τῆς ἀσυμφωνίας ταύτης δύο καὶ μόνον ὑπάρχουν ἔξηγήσεις: ἡ δὲ Ἐναγγελίδης κακῶς μετεχειρίσθη τὴν λέξιν «σύγγαμβρος», ἀντὶ «κουνιάδος» ἢ «γυναικάδελφος», ἡ δὲ συγγένεια τοῦ ἐν λόγῳ Καλουτᾶ θὰ ἥτο μακρυνὴ μὲ τὴν οἰκογένειαν τῆς συζύγου του.

¹ Εἰς τὰς μικροτέρας τάξεις ἐδίδασκε καὶ ἡ λογία σύζυγος τοῦ Εναγγελίδου, ὡς θὰ φανῇ ἐκ τῶν περαιτέρω δημοσιευμένων ἐπιστολῶν.

Δήμου δαπανομένων κατ' ἕτος ὑπὲρ τῆς ἐκπαιδεύσεως καὶ ἄλλων ἀγαθοεργῶν πράξεων.

Ἐν Ἐρμουπόλει τὴν 8 Ἀπριλίου 1854

(Τ.Σ.) Ὁ Δήμαρχος

Α. ΔΑΜΑΛΑΣ

Λεπτομερείας τινὰς τοῦ ταξειδίου ἐκείνου, τοῦ καὶ τρίτου κατὰ σειράν, εὑρίσκει ὁ ἀναγνώστης εἰς τὸ ὑπὸ ἀριθ. 15 σημείωμα.

Μολονότι, ὡς ἐκ τῆς φορᾶς τῶν πραγμάτων, ἡ πατριωτικὴ ἐκείνη ἀποστολὴ δὲν ἐπέπρωτο νὰ στεφθῇ ὑπὸ πλήρους ἐπιτυχίας, ὁ Εὐαγγελίδης ἔθεωρησε καλὸν νὰ παρατείνῃ τὴν αὐτόθι παραμονήν του ἐν ἀναμονῇ τῆς ἔξελίξεως τῶν πολεμικῶν ἐπιχειρήσεων τοῦ Κριμαϊκοῦ πολέμου. Τῆς παραμονῆς ἐκείνης ἐπωφελήθη, ἵνα ἀφ' ἑνὸς μὲν ἀνανεώσῃ παλαιὰς ἥ καὶ νέας συνάψη γνωριμίας μετ' ἐπισήμων καὶ μὴ Ἀμερικανῶν, ἀφ' ἑτέρου δὲ ἔλθῃ εἰς ἀμεσον ἐπαφὴν μὲ διάφορα ἴδρυματα τῆς Ἀμερικῆς πρὸς ὅφελος καὶ πάλιν τῆς ἀναξιοπαθούσης Ἐλλάδος (βλ. τὴν ὑπὸ ἀριθ. 15 ἐπιστολήν). Κατὰ τὸ διάστημα ἐκεῖνο ὁ Εὐαγγελίδης ἀνεκρηγόχθη ἀντεπιστέλλον μέλος τοῦ American Institut τῆς Νέας Υόρκης, ἔλαβε δὲ τιμητικῶς παρὰ τοῦ τότε (1854) Ἑορτάζοντος τὴν πρώτην ἐκαπονταετηρίδα του Columbia College, ἀπὸ τὸ δροῦον, ὡς ἐλέχθη ἀνωτέρῳ, εἶχεν ἀποφοιτήσει κατὰ τὸ ἔτος 1836, τὸ διπλωμα Master of Arts.

Συμπληρωματικάς περὶ τῶν ἀνωτέρω πληροφορίας θὰ εὕρῃ ὁ ἀναγνώστης καὶ εἰς τινὰς ἐκ τῶν περαιτέρω δημοσιευμένων ἐπιστολῶν, τὰς ὅποιας ὁ Εὐαγγελίδης εἶχε γράψει μετὰ τὴν ἐπιστροφῆν του εἰς τὴν Ἐρμιούπολιν πρός τινὰς πρώην μαθητάς του ἥ καὶ ἄλλα σημαντικὰ πρόσωπα τῆς ἐποχῆς. Κυρίως εἰπεῖν δὲν πρόκειται ἐνταῦθα περὶ αὐτῶν τούτων τῶν πρωτοτύπων, ἀλλὰ μᾶλλον περὶ σχεδίων ἥ καὶ ἀντιγράφων τῶν ἐν λόγῳ ἐπιστολῶν, τὰ ὅποια ὁ Εὐαγγελίδης κατεχώρισεν εἰς τὴν ἀρχὴν τοῦ τετραδίου. Ἐκ τῆς προσεκτικῆς ἐξετάσεως τοῦ κειμένου αὐτῶν ὁ μελετητὴς τῶν χρόνων ἐκείνων πολλὰς θὰ δυνηθῇ καὶ χρησίμους νὰ ἀρυσθῇ πληροφορίας. Καὶ τοῦτο, διότι ἐκτὸς τῶν ἐν αὐταῖς θιγομένων ἰδιωτικῆς κατὰ τὸ μᾶλλον ἥ ἡττον φύσεως πραγμάτων ἀπτονται αἱ ἐπιστολαὶ αὗται καὶ σπουδαίων διὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην ζητημάτων. Ὁμιλοῦν δηλονότι περὶ τῆς καταστάσεως τοῦ ἐλληνικοῦ ναυτικοῦ, περὶ εἰσαγωγῆς ἀτμομηχανῶν εἰς ἀρτοποιεῖα τοῦ Πειραιῶς καὶ βυρσοδεψεῖα τῆς Ἐρμουπόλεως, περὶ τῆς ἀποκαταστάσεως καὶ πάλιν τῆς Μεσογείου ὡς μεγάλης λεωφόρου τοῦ ἐμπορίου καὶ τῆς ναυτιλίας μὲ κυρίους συντελεστὰς τὴν ὕδρυσιν τοῦ σιδηροδρόμου Καΐρου - Ἀλεξανδρείας καὶ τὴν διόρυξιν τοῦ Ἰσθμοῦ τοῦ Σουεζ, περὶ βελτιώσεων εἴς τε τὸ ἔδαφος καὶ τὰς συνθήκας τοῦ βίου ἐν Ἐρμουπόλει καλπ.

“Ολος ἰδιαιτέρου ἐνδιαφέροντος εἶναι ἀπὸ γενικωτέρας μὲν ἀπόψεως ἥ ὑπὸ ἀριθ. 10 ἐπιστολὴ πρὸς τὸν πρώην μαθητήν του Ἐμμανουὴλ Ροΐδην,

τὸν πολὺν μετέπειτα κριτικὸν καὶ συγγραφέα τῆς Παπίσσης Ἰωάννας, ἀπὸ μακεδονικῆς δὲ ἀπόψεως ἢ ὥπ’ ἀριθ. 11 ἐπιστολὴ πρὸς τὸν τότε (1855 - 6) διορισθέντα γυμνασιάρχην ἐν Θεσσαλονίκῃ Νικ. Νικοκλῆν, τὸν ἐκλεκτὸν τοῦτον Κοζανίτην ἐκπαιδευτικὸν λειτουργόν, οὗ τῆς παιδείας ἐγεύθη ἡ μαθητιῶσα νεολαία καὶ ἄλλων πόλεων τῆς τε ἐλευθέρας καὶ τῆς δούλης τότε Ἐλλάδος. Ἐν τῇ τελευταίᾳ ταύτῃ ἐπιστολῇ ἀντικατοπτρίζονται διοζώντανα τὰ εὐγενῆ αἰσθήματα καὶ τὸ ἄκρον ἐνδιαφέρον τοῦ Εὐαγγελίδου διὰ τὸ καλὸν καὶ τὴν προκοπὴν τῆς μαθητιώσης νεολαίας τῆς ἰδιαιτέρας του πατρίδος.

Δέον δὲ ἀναγνώστης νὰ ἔχῃ πάντοτε ὑπ’ ὅψιν του διτι τὰ κατωτέρω δημοσιευόμενα κείμενα τοῦ Εὐαγγελίδου ἔγραφησαν ὑπ’ αὐτοῦ εἰς τὴν Ἐρμούπολιν τῆς νήσου Σύρου καὶ διτι ἡ ἀριθμητικὰ τῶν σημειωμάτων, ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὰς ἐπιστολάς, ἐγένετο παρ’ ἡμῶν οὐχὶ κατὰ τὴν σειρὰν τῆς καταγραφῆς αὐτῶν, ἀλλὰ μᾶλλον κατὰ τὸν χρόνον, εἰς τὸν δροῖον ἀνάγεται ἐν ἔκαστον. Ἐξαίρεσιν ἀποτελεῖ τὸ ὑπ’ ἀριθ. 5 σημείωμα, ὅπερ παραθέτομεν ἐνταῦθα, ἐπειδὴ ἀναφέρεται εἰς ὑποτιθέμενον σερραϊκὸν συμβάν καὶ ἐπομένως δὲν εἶναι ἀμοιδον ἐνδιαφέροντος ἀπὸ μακεδονικῆς ἀπόψεως.

A' ΣΗΜΕΙΩΜΑΤΑ

1

(22 Νοεμ. 1859)...Πρὸς τῆς ἐπαναστάσεως πόσον ἐλυπούμεθα μὴ δυνάμενοι καὶ ἡμεῖς ὡς καὶ οἱ Τοῦρκοι νὰ φορέσωμε κόκκινα σανδάλια, ἀσπρῷ σαρίκι ἢ πράσινα καὶ ἀνοικτὰ χρώματα. Τὸ πράσινον μάλιστα σαρίκι (τιάρα) δὲν ἐπετρέπετο καὶ εἰς τὸν τυχόντα Ὀθωμανὸν νὰ τὸ φέρῃ ἢ μόνον εἰς τοὺς λεγομένους Ἰμίριδες, ἢ τοῦ Μωάμεθ ἀπογόνους. Ὁπως τὴν σήμερον παρὰ τοῖς Εὐρωπαῖοις πληρώνοσι νὰ ἀποκτήσωσι τίτλους ὑψηλούς, οὕτω καὶ παρ’ ἡμῖν πρὸς τῆς Ἐπαναστάσεως ἐπλήρωνον οἱ εὐκατάστατοι οἱ ἔχον(τες) τοιαύτην ἀδυναμίαν διὰ νὰ φέρωσι κίτρινα μέστια καὶ ἐρυθρὰ τζακτσίρια καὶ ὑψηλὰ καλπάκια. Καλπάκια ὅμως ὑπῆρχον πολλῶν εἰδῶν.

2

(10 Ἰουλίου 1860)...Κακαὶ ἔξ ἀνατολῶν εἰδῆσεις. Πλῆθος προσφύγων ἐνταῦθα ἐκ Συρίας... Εἴπομεν τὰ παράπονά μας μετὰ τοῦ Μιλτ. Κ. Κανάρη.¹ Ἐπείσθημεν διτι κακὸς εἶναι δ τοῦ καιροῦ δρόμος... Ὁ Πάτικος (Γρηγόριος) μοὶ διηγήθη τὴν τοῦ Ρουσίτ² Πασᾶ τὴν ἴστορίαν εἰς Δαμασκὸν διτε

¹ Υἱὸς τοῦ ἥρως Κανάρη. Ὁ Εὐαγγελίδης εἶχε προσωπικὴν γνωριμίαν μὲ αὐτὸν τοῦτον τὸν ἥρωα.

² Ὁ τύπος οὗτος ἀπαντᾷ καὶ εἰς ἔτερον δημοτικὸν ἔσμα τῆς ἐποχῆς. Τοῦτον ὁ μακαρίτης Γιάννης Βλαχογιάννης εἰς τὸ περὶ Καραϊσκάκη ἔργον του δρθότατα διώρθωσεν εἰς Χουρσίτ (πρβλ. Νέα Ἐστία, τεῦχος 515 (Χριστούγεννα 1948), σελ. 137, σημ. 1).

ποὺν τῆς Ἐπαναστάσεως ἡμῶν ἐστάλη νὰ καθ' ὑποτάξῃ τὴν Δαμασκὸν ἀφ' οὗ εἶχε ταπεινώσει τὸ Χαλέπι. Τοῦτο ἦτο 1818. Ἐνεθυμήθην τὸ φόρμα τὸ δποῖον ἐτραγοδούσαμεν εἰς τὰς ἀρχὰς τῆς Ἐπαναστάσεως τοῦ Ἀλῆ Πασᾶ :

Αἴ ποῦ πᾶς, μωρὲ Ροσίτ Πασᾶ
Δὲν εἴναι τὸ Χαλέπι
Μένα μὲ λὲν Ἀλῆ Πασᾶ
Ποῦ θὰ τὸ κάμω φέτι

3

(26 Ὁκτ. 1859)...Σήμερον ἡ ἐκκλησία τῶν Ὁρθοδόξων Χριστιανῶν ἥ καὶ Ἀνατολικῶν καλουμένων ἔօρτάζει τὴν μνήμην τοῦ Ἅγιου Δημητρίου τοῦ Μακεδόνος ἐν Θεσσαλονίκη μαρτυρήσαντος καὶ εἰς τοῦ δποίου καθιδρύθη ναὸς μεγάλος εἰς τὸν δποῖον νομίζω ἐὰν δὲν μὲ ἀπατᾶ ἡ μνήμη μου, ἐμέτρησα ἐκατὸ καὶ δέκα καὶ ἔξι στήλας ἐκ μαρμάρου. Ο δὲ ἀδελφός μου διμομήτριος ὄνομαζόμενος Δημήτριος¹ ἔօρτάζει σήμερον. Οὗτος μὲν ὑπογράφεται Εὐαγγελίδης ὥφειλε δὲ νὰ ὑπογράφηται Χαριτιάδης· διντος τοῦ πατρὸς αὐτοῦ τὸ ὄνομα Χαρίτος².

4

(7 Ιουνίου 1860)...”Εχων ἀετοῦ πτερὸν ἀπεσκοδάκισα τὰς σιδηρὰς γραφίδας. Προτιμῶ τὰ πτερὰ τῶν σιδηρῶν γραφίδων. ”Ομως ἀνάγκη νὰ ἔχῃ τις καὶ μαχαιρίδιον. ”Ἐνθυμοῦμαι πόσον κόπον οἱ τῆς Καλλιγραφίας διδάσκαλοί μου τὸν παλαιὸν καιρὸν ὑπέφερον, διδηγοῦντες ἡμᾶς εἰς τὸ γραφεῖον καὶ διορθώνοντες τὰς πτερογραφίδας ἡμῶν. ”Ἐν Ἑλλάδι τὸ τῆς Καλλιγραφίας μάθημα εἴναι πολὺ δύσιστο.

5

(8 Ιουλίου 1860)...”Ελληνικὰ πλοϊα καταπλέουσι εἰς τὴν Συρίαν, λέγεται δὲ (ὅς Αὐγερινὸς ἐκ Θεσσαλονίκης τὸ γράφει) διτοιοῖς Σέρδας Τοῦρκοι ἔσφαξαν ἔνα ιερέα καὶ τέσσαρας τσιορβατσίδες...

6

(9 Αὐγ. 1860)...”Ενδρῶν σήμερον μίαν ἐκ Βηρυττοῦ Θεσσαλονικέα συγγενῆ μετὰ τῆς θυγατρὸς αὐτῆς.

7

(21 Αὐγ. 1860)...”Ο θεῖος μου Ἐμμανουὴλ ἦλθεν ἐκ Μακεδονίας μεσον Ἀθηνῶν.

8

(1 Ὁκτ. 1860)...”Ηλθεν ἐκ Θεσσαλονίκης ἡ ἔξαδέλφη μου Ἐλένη με-

¹ Ο Τρύφων Εὐαγγελίδης (ενθ' ἀν. τόμι Β', σελ. 88) ἔσφαλμένως ὑπέλαβεν αὐτὸν ὡς υἱὸν τοῦ Χρ. Εὐαγγελίδου!

² Ἀλλαχοῦ προσθέτει ἐν παρενθέσει καὶ τὸ ἐπώνυμον Παπάζογλου.

τὰ τοῦ συζύγου αὐτῆς, θυγατρίου, ἀνδραδέλφου καὶ πεθερᾶς...

9

(26 Αὐγ. 1860)... Ἀπέθανεν ὁ Σατολῆς [Σατσλῆς:] Θεσσαλονικεὺς ἔξ
εὐγενῶν καὶ συγγενῆς τοῦ Σίνα. Συνωδεύσαμεν αὐτὸν εἰς τὴν ἐκκλησίαν οἱ
Θεσσαλονικεῖς...

10

(13 Νοεμβρ. 1859)... Τὴν ἑσπέραν ταύτην ἐπεσκέφθην τὴν Λέσχην¹ πρὸ²
τοῦ δείπνου ὃ που ἡ τοῦ λόγου σειρὰ ἀπήτησε νὰ διηγηθῶ τὰ εἰς τὴν Ἀμε-
ρικὴν ταξίδιά μου. Ὁφέποτε διμιλήσω περὶ τοῦ τόπου ἐκείνου καὶ μάλιστα
ὅτε οἱ ἀκροαταί μου εἰὸν νοήμονες καὶ φιλοπάτοιδες—Luther Bradish²
τις ἐκ New York City τοῦ ὅποιου τὸ ὄνομα ἀνέφερον ὑπάρχει λίαν εὐγε-
νῆς πρὸς τοὺς "Ελληνας. Αὐτὸς ἐπὶ τοῦ Ἀγῶνος προσέφερε διὰ προσπαθειῶν
αὐτοῦ τοῖς δυστυχέσι "Ελληνες πεντακόσια βαρέλια ἀλεύρου καὶ Wood τις
ἐκ τῆς Κανανδάγκουα περιεφέρειο ὑψώνων σταυροὺς μὲ ἐπιγραφὰς ἐπικα-
λούμενος τὴν τῶν συμπολιτῶν αὐτοῦ συμπάθειαν ὑπὲρ τῶν Ελλήνων.

Μετ' αὐτοῦ ἀντίλλαξα ἐπιστολάς τινας ἔδωκα δὲ καὶ τὸ ὄνομα αὐτοῦ
ἐν τοῖς ἀνακτόροις σὺν τοῖς ἄλλοις, ἀλλ' εἰς μάτην. Πρὸς κατόρθωσιν μεγά-
λων ἔργων ἀπαιτοῦνται μεγάλοι ἀνδρες, ψυχὰ φλογιζόμεναι ὑπὸ τοῦ ἀθα-
νάτου ἐκείνου πυρός, τὸ δόπον θερμαίνει τὰς ψυχὰς τὰς γεννηθεῖσας διὰ
νὰ ζώσῃ αἰωνίως εἰς τὴν Ἰστορίαν τοῦ ἀνθρωπίνου γένους. Πνεῦμα τῆς ἐλευ-
θερίας, τὸ δόπον ἔθερμανες τὰς ἀθανάτους ψυχὰς τῶν ἀδελφῶν ἡμῶν ἐπὶ³
τοῦ 1821, πῶς δὲν θερμαίνεις καὶ τώρα τὰς ψυχὰς τῶν συμπολιτῶν εἰς ἔργα
Ἀθανασίας; Διατὸν νὰ μὴ φυσήσῃ τώρα τὸ πνεῦμα τοῦ πατριωτισμοῦ εἰς ὅ-
λων ἡμῶν τὰς καρδίας, ἵνα ἀπαντες διμοθυμαδὸν προσφέρομεν ἔκαστος μέ-
ρος τῆς περιουσίας ἡμῶν πρὸς ἀποπλήρωσιν τοῦ τῆς πατρίδος ἡμῶν χρέους
ἵνα μὴ ἀκούωμεν πλέον τὸ ὄνομα τῆς κυβερνήσεως τῆς "Ελλάδος νὰ ἀτιμά-
ζεται καὶ περιφρονεῖται ἐν ταῖς τοῦ ἔξευγενισμένου κόσμου ἐφημερίσι; Καὶ
φεῦ! Δικαίως! "Ο Times ἐσχάτως ὄνομάζει τὴν Ελληνικὴν Κυβέρνησιν
Dishonest! Τὸ νὰ εἶναι τις ἀδύνατος (ὑπὸ ταύτην τὴν ἐποψιν) εἶναι τῷ
ὄντι Δυστύχημα. Ἄλλὰ νὰ εἶναι τις ἀδύνατος καὶ ἀπρόσεκτος εἰς τὰ κοινω-
νικὰ καθήκοντα αὐτοῦ καὶ εἰς τὰς δοσοληψίας αὐτοῦ εἶναι τι χειρότερον δυ-
στύχημα! Θεὲ πάτερ φώτισον ἡμᾶς καὶ ὁδήγησον ἡμᾶς εἰς τὴν ὁδὸν τῆς ἀρετῆς.

¹ Πρόκειται περὶ τῆς ἐν Ερμουπόλει Λέσχης «Ἐλλάς», ἡς αὐτὸς ὑπῆρξε πρὸ²
ἐτῶν ὃ ἀνάδοχος.

² Εἰς αὐτὸν ὃ ἔκτος Πρόεδρος τῶν Ηνωμένων Πολιτειῶν Adams εἶχεν ἀνα-
θέσει περὶ τὸ 1828 τὴν σύναψιν ἐμπορικῆς συνθήκης μετὰ τῆς τουρκικῆς κυβερνή-
σεως. Κατὰ τὰ τελευταῖα 19 ἔτη τῆς ζωῆς του († 1863) διετέλεσε Πρόεδρος τῆς
Ιστορικῆς Εταιρείας Νέας Υόρκης.

11

(17 Ὁκτ. 1859)...Καὶ ὁ μακαρίτης πατὴρ τῆς Προοόδου¹ ἔφρόνει ὡς ὁ Θωμᾶς Παίνης. Ἐνθυμοῦμαι ὅμως κατὰ τὸν Ὁκτώβριον τοῦ 1843 ὅτε ἐσπέραν τινα συνήλθομεν οἱ τῶν Μακεδόνων ἐκλογεῖς εἰς τὴν (τοῦ) Σατιστέως² οἰκίαν πλησίον τοῦ Παλαιοῦ Πανεπιστημίου εἰς τοὺς πρόποδας τῆς Ἀκροπόλεως, παρὰ τὴν γνώμην καὶ θέλησιν ὅλων ἡμῶν εἰσέδυσε οὗτος ὁ πατὴρ τῆς Προοόδου οὐκ ἔνεκα δὲν ἡδυνάμεθα νὰ ἐργασθῶμεν ἐπὶ τῷ σκοπῷ, αὐτὸς τοῦτο νοήσας, ὑπεκρίνετο τὸν ὑπνώμενον ἡμεῖς δ' ἐγελάσαμεν. "Οτε πάλιν συνήλθομεν εἰς Ἀταλάντην³ καὶ ἐκλίσθημεν εἰς τὸν ναὸν τριάκοντα καὶ δύω ἐκλογεῖς ὁ Ἀθανασιάδης ἐπιθυμῶν νὰ ἀναδεχθῇ πληρεξούσιος ἡμῶν τῶν Μακεδόνων ἔξετεν τὰς χείρας αὐτοῦ διὰ τῶν παραθύρων ὁητορεύων: φίλοι συμπολίται τὴν λευκὴν ὑμῶν ψῆφον ζητῶ! Καὶ ὡς τοῦ θαύματος ἡ πρώτη λευκὴ ψῆφος ἦτο ὑπὲρ αὐτοῦ, ἀλλ' οὐδεμία ἄλλη! Τότε κεκλισμένων δητῶν τῶν θυρῶν αὐτὸς ἔξωθεν διὰ τοῦ αὐτοῦ παραθυρίου ἐτύφλωσεν ἡμᾶς μὲ τὰς δύω χείρας αὐτοῦ, λέγων μεγάλη τῇ φωνῇ: Νά! Νά! Νά σᾶς χέσω, ἀλλ' ἀμέσως ἵππεύσας ἐδραπέτευσε. 'Ο Τσάμης Καρατάσιος καὶ ὁ Δουπιώτης εἴθελον νὰ τὸν σφέζωσι. Μανθάνω διὰ ὁ δυστυχὴς πάσχει δυστυχεία. Πολὰ συνέβησαν ἡμῖν τότε καὶ λίαν περίεργα. 'Ανεδείξαμεν πληρεξούσιούς τὸν Ἀνδρόνικον Πάτικον, τὸν μακαρίτην τὸν Ὄλύμπιον, τὸν Τσάμην Καρατάσιον καὶ τὸν Κ. Δώσιον, οὓς δὲ τοῖς Ἀλέξανδρος μάχεται τώρα ὑπὲρ τῆς τῶν Ἰταλῶν ἐλευθερίας...

12

(15 Νοεμβρ. 1859)...Οτε πρῶτα ἥρχησε τὸ Πανεπιστήμιον ἐν Ἀθήναις εἰς τοὺς πρόποδας τῆς Ἀκροπόλεως κατὰ τὸ ἔτος 1837 καὶ ὁ φιλόσοφος Νεόφυτος (Βάμβας) παρέδιδε τὴν Ρητορικήν, τὸν δποῖον ἐγὼ ὅμως εἰσέτι δὲν ἔγνωριζον, ἐπεθύμουν νὰ εἰδω αὐτόν. 'Υπάγων εἰς τὸ Πανεπιστήμιον ἀπήντησα ἔνα γέροντα μοναχὸν μικροῦ ἀναστήματος καὶ ταπεινοῦς ὅψεως, ἥρωτησα αὐτὸν ἐὰν γνωρίζει τὸν γέροντα Βάμβα καὶ ἐὰν ἦτο δυνατὸν νὰ μοῦ τὸν δείξῃ. Αὐτὸς δὲ μοὶ εἶπε· «Μάλιστα, Κύριε, ἀκολοῦθι μοι καὶ θέλετε τὸν εἰδεῖ παραδίδοντα εἰς θάλαμον εἰς τὸν δποῖον θέλομεν εἰσέλθει». Εἰσήλθομεν, ἐκάθισα εἰς κατάλληλον θέσιν· μετ' οὐ πολὺ στρέψας τοὺς ὅφθαλμούς μου πρὸς τὴν ἔδραν, ἐθαύμασα, βλέπων τὸν παραδίδοντα Καθηγητὴν Νεόφυτον, ἦτο δὲ τὸν μοναχὸν τὸν δποῖον ἐζήτησα νὰ μοὶ δείξῃ τὸν Νεόφυτον Βάμβα. "Ἐκτοτε ἐγίνομεν φίλοι καὶ ὡς τοιοῦτοι ἐζήσαμεν μέχρι

¹ Τὸ ὄνομά του θὰ φανῇ δλίγον παρακάτω.

² Πρόκειται περὶ τοῦ γνωστοῦ ἐκ Σιατίστης κληρικοῦ Θεοφάνους τοῦ Σιατίστης, ἀγωνιστοῦ τῆς ἐπαναστάσεως τοῦ 1821, μετέπειτα γραμματέως τῆς Ἱερᾶς Συνόδου καὶ τέλος μητροπολίτου Μαντινείας καὶ Κυνουρίας ἐν Πελοποννήσῳ, ὅπου καὶ ἀπέθανε.

³ Αὐτόθι, ὡς γνωστόν, εἶχεν ἰδρυθῆ ἡ Νέα Πέλλα, ἐνθα συνῳκίσθησαν ἀρκετοὶ Μακεδόνες ἀγωνισταὶ τῆς ἐπαναστάσεως.

τῆς θανῆς αὐτοῦ καὶ ἐγὼ τώρα καὶ ἐσαεὶ σέβομαι καὶ τιμῶ τὴν τοῦ ἀνδρὸς ἀρετήν. Τελευταῖον εἶδον τὸν ἀγαθὸν ἄνδρα τοῦτον ποὺν ἀναχωρήσω διὰ Ἀμερικὴν τὸ ἔτος 1854 μάλιστα καὶ γράμμα συστατικὸν μοὶ ἔδωκε τὸ δόποιον ἄφισα παρὰ τῷ Bishop Wainwright τῷ ἀποθανόντι τὴν ἡμέραν καθ' ἣν ἐδιωρίσαμεν νὰ συσκεψθῶμεν περὶ συνδρομῆς διὰ τὸν τότε ἀγῶνα ὑπὲρ τῆς ἐλευθερίας. Τοῦ Βάμβα τὸ δνομα τὸν ἅπαξει γνωστὸν εἰς τὴν Ἀμερικὴν ἔνεκα τῶν ιεραποστόλων οἵτινες διέδωκαν μεγάλως τὴν φήμην αὐτοῦ ἐπαξίως.

13

(3 Δεκ. 1859)... "Οτε κατὰ τὸ ἔτος 1837 δὲ Θεόδωρος Κολοκοτρώνης ἐπεσκέψθη τὴν παράδοσιν τοῦ μακαρίτου Γενναδίου Γυμνασιάρχου ἐν τῷ ἐν Ἀθήναις Β' Γυμνασίῳ, αὐτὸς παρέδιδε τὸν Β' Φιλιππικόν. 'Ο Στρατηγὸς ἐνθουσιάσθη σφόδρα τότε δὲ ὑπεσχέθη τῇ ἐπαύριον νὰ ποιήσῃ καὶ αὐτὸς λόγον καὶ ἐλθὼν τοιαύτη συρροή ἐγένετο ὥστε τὸ Γυμνάσιον δὲν ἐχώρει πλέον, οὗ ἔνεκα ἡκολουθήσαμεν αὐτὸν εἰς τὴν Πηνύκα ὅπου μόλις ὁμίλησε δλίγους λόγους καὶ ἡ Χωροφυλακή, τῇ ἀνωτέρᾳ διαταγῇ, διεσκόρπισε τὸ πλῆθος καὶ τὸν Στρατηγὸν ἐκέλευσε νὰ παύσῃ. Χθὲς εἰς τὴν ἐσπερόβα τοῦ Κυρίου Α. Οἰκονόμου,¹ σχολιαστικός τις διδάσκαλος παρακαθήμενος ἐπανειλλημένως διέκοπτε τὴν τοῦ λόγου μου σειράν. Τότε λοιπὸν τοῖς εἶπον· «Βλέπω δτι δὲ Κύριος οὐτος ἐπιθυμεῖ αὐτὸς νὰ διηγηθῇ τὸ περιστατικὸν τοῦτο». Καὶ αὐτὸς ἔλαβε τὸν λόγον καὶ διηγήθη λόγους οὓς δὲ Στρατηγὸς δὲν εἶπε! Ὡ! πόσον ὀπίσω οἱ διδάσκαλοι τῆς πόλεως ἡμῶν² καὶ κατὰ τὴν ἀνατροφήν! Πάτερ συγχώρησον αὐτούς, οὐ γὰρ οἴδασι τί ποιοῦσι.

14

(11 Ιανουαρίου 1860)... 'Η Κεντρικὴ Ἰταλία λέγουσι σχηματισθήσεται εἰς ἀνεξάρτητον Βασίλειον, δὲ δὲ Πάπας τῆς Ρώμης, χάνων τὰς ἔξαρχίας ενδρίσκεται εἰς μεγίστην ἀδαιμονίαν. Λέγεται καὶ τὸ ἀνέγνωσα εἰς τὸ New York Herald δτι εἰς Ἀμερικὴν γίνονται συνδρομαὶ ὑπὲρ τῶν Ἰταλῶν ὅπως πέμψωσι ἐνὸς ἐκατομμυρίου τουφέκια. Τοῦτο ἐσχεδίαζον καὶ ἐγὼ μετὰ τῶν φίλων μου κατὰ τὸ 1854 ὑπὲρ τῆς φιλτάτης μου πατρίδος.

15

(18 Οκτ. 1859)... 'Ο ποτὲ νέος Λεωνίδας Ν. Πρασακάκης μαθητής μου τανῦν δὲ Τραπεζήτης εἰς Παρισίους καὶ τῆς Ἑλλάδος Πρόξενος ἀφήχθη τὴν πρωΐαν ἐξ Ἀθηνῶν ἀπήντησα αὐτὸν μετὰ τοῦ γέρου Νικολάου πατρὸς αὐτοῦ καὶ Γερουσιαστοῦ εἰς τὴν Πλατείαν. Πρὸ τῆς εἰς Παρισίους μετοικεσίας τοῦ Λεωνίδου ἦτο εἰς New York Πρόξενος τῆς Ἑλλάδος. 'Εν

¹ Πρόκειται ἐνταῦθα περὶ τοῦ γνωστοῦ ἐκ Καλαβρύτων πρωτοδίκου τότε Ἐρμουπόλεως καὶ ἐπιστηθίου φίλου τοῦ Εὐαγγελίδου ἐφ' ὃρους ζωῆς Ἀριστείδου Οἰκονόμου.

² 'Υπονοεῖται ἐνταῦθα ἡ Ἐρμούπολις.

ἔτει 1854 ἐπὶ τῶν Καλαβακικῶν εὔρων αὐτὸν εἰς τὴν Ἀμερικὴν ὅτε αὐτὸς μετὰ τοῦ Περικλέους Νεγρεπόντη καὶ Πέτρου Ροδοκανάκη (τοῦ τελευταίου οὐδέποτε μαθητεύσαντος παρ' ἐμοί,) ἥλθον εἰς τὸν Μῶλον τῆς Καισαριοπόλεως (Jersey City) ἀπέναντι τῆς New York πρὸς προϋπάντησίν μου—τὴν πρώτην ἡμέραν ἔμεινα παρ' αὐτοῖς κατώπιν δὲ κατέλυσα εἰς τὸν οἶκον τοῦ ἀρχαίου φίλου μου Vandervoort 124 West 13th. Τὸ εἰς Ἀμερικὴν τοῦτο τὸ τρίτον ταξείδιόν μου μέγα ὕφελος προέβλεπε, ἀλλὰ σχεδὸν παντάπασιν ἔματαιώθη¹ εἶχε δὲ καὶ τοὺς κινδύνους αὐτοῦ.

Περὶ τὸ μεσημέριον ἀνεχωρήσαμεν ἐπὶ τοῦ μεγαλοπρεποῦς ἀτμοπλοίου Arctic τῆς Ἀμερικανικῆς Ἐταιρείας μέγιστον πλοίον, ἐπιβάται πρώτης τάξεως εἴμεθα 122 πλήν αἱ κλίναι καὶ τὰ δωμάτια ἥσαν τόσα δύτες ὁ Lord Burry καὶ ἑγὼ ἵσως καὶ ἄλλοι εἴχομεν ἔκαστος χωριστὸν δωμάτιον ἀνὰ δύω κλίνας—περὶ τὴν δωδεκάτην ὥραν ἀπεσύρθημεν ἐν καιρῷ δὲ τὸ δέοντι ἐν ἀνέσει τοῦ πλοίου καὶ τῆς θαλάσσης μὴ ἐνοχλούσης ἐμέ, ἔκλινα καὶ ἐκειμήθην· ἐπὶ τοῦ μεγαλοπρεποῦς ἀνακλητηρίου ἄφισα τὸν σάκκον μου· περὶ τὴν ὁγδόην ὥραν ἔξυπνησα καὶ ἐγερθεὶς εὔρον αὐτὸν πεπτοκότα, περὶ δὲ τὴν δεκάτην ὥραν ἔξηλθον τοῦ δωματίου μου, ἔξωθεν τοῦ δποίου εὔρον τὸν Lord Burry καθήμενον καὶ εἰπόντα «Κάτι ἀργὰ εἰς τὸ πόδι, Κύριε»—«Τῷ δύτῃ, ἐπανέλαβον ἑγώ, ἀλλὰ καὶ διὰ σᾶς δὲν ἐπερίμενα τὸ ὄδιο»—«Εἴμαι εἰς τὸ πόδι καὶ ἐνδεδυμένος ἐπὶ δύο τώρα ὥρας»—«Καὶ ποῦ περίπου εὐρισκόμεθα; Καμμία χώρα δρατή;»—«Ἐπιστρέφομεν εἰς Λίβερπούλ»—«Διατί τὸ τοιούτον;»—«Διὰ νὰ ἀγοράσωμεν σαλάταν!»—«Ν' ἀγοράσωμεν σαλάταν; Τί ἔννοεῖται, Κύριε;»—«Μὰ δὲν τὸ μάθατε ἀκόμη ὅτι ἐχάσαμεν μέρος τῆς προπίδος ἐξ 74 ποδῶν καὶ ὅτι πηγαίνομεν διὰ σώσωμεν τὴν ζωήν μας;»²

Καὶ οὕτως εἶχε τὴν νύκταν περὶ τὴν μίαν τὸ πλοίον ἡμῶν ἐκτύπησε ἐπὶ Ἱολανδικοῦ βράχου καὶ ἔξήλουσε 74 ποδῶν μέρος τῆς προπίδος τοῦ πλοίου· τοῦτο τὸ κροῦσμα ἔρριψε καὶ τὸν σάκκον μου, εἰς τὸν ὕπνον μου ἡσθάνθην τὸν κρότον, ἀλλ' ἐφανταζόμην ὅτι ὑπῆρχε τρικυμία· ἐφθάσαμεν ἀσφαλῶς εἰς Λίβερπούλ· πῶς δὲ ἀνεχωρήσαμεν ἐκεῖθεν...

B' ΕΠΙΣΤΟΛΑΙ

1

16 Ἰανουαρίου 1856 ἐν Ἐρμουπόλει

Ἄγαπητέ μου Ἰωάννη³

¹ Ἐν τῷ κειμένῳ διαλογος ἀγγλιστέ.

² Μία λέξις δυσανάγνωστος. Ἐκ τῶν ἀμερικανικῶν ἐφημερίδων τῆς ἐποχῆς ἔξηκριβώσαμεν ὅτι ὁ Εὐαγγελίδης ἀφίχθη εἰς Νέαν Υόρκην τὴν 2αν Ιουνίου 1854 ἐπὶ τοῦ ἀτμοπλοίου Asia.

³ Απευθύνεται εἰς τὸν Ὀδησσῷ Ιωάννη Γ. Βουτσινᾶν.

Πρό τινος καιροῦ σοὶ είχον γράψει ἀπάντησιν τῆς τελευταίας ἐπιστολῆς σου, τὴν δύοιαν ἐλπίζω ὅτι ἔλλαβες. Μετὰ τοῦ Κυρίου Ἀναργύρου συχνὰ ἀναφέρομεν τὸ ὄνομά σου, καθὼς καὶ ὅλης τῆς οἰκογενείας σας. Πολλὰς ὕρας διασκεδάζομεν μαζή, διότι κατοικοῦμεν πλησίον, αὐτὸς μὲν εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ κ. Ἐνιγγ., ἐγὼ δὲ εἰς τὴν τοῦ Κου Χίλδνερ, καὶ τὸ μέρος τῆς συνοικίας μας ἐπωνομάσαμεν Μαλακόφ, ἐπειδὴ καὶ φίλοι ἀκόμη δυσκόλως μᾶς πλησιάζουσι.

Περὶ τὰ μέσα τοῦ ἐλευσομένου μηνὸς ἥτοι εἰς τὰς ἀρχὰς τοῦ Μαρτίου διανοοῦμαι νὰ μεταβῶ εἰς Ἀθήνας πανοικεῖ, δύποτε προσκαλοῦμαι μὲν ἵσχυρὰς παρακινήσεις καὶ ὑποσχέσεις νὰ συστήσω τὸ Ἑλληνικὸν Λύκειον, τὸ δύοιον μὲ εὐχαριστεῖ τὰ μέγιστα, διότι ἡδη ἥρχισα νὰ αἰσθάνωμαι πρὸς τὸ Μακαρίτικον Λύκειον, ὃς ἐραστής αἰσθάνεται πρὸς παλαιὰν ἐρωμένην, ὅτε δὲ θεοῦ θέλοντος θέλει ἐκτελέσει τὸ νέον σχέδιον, θέλω σοὶ πέμψει κανονισμόν, καὶ ἐλπίζω μεγάλην συνδρομὴν ἐκ μέρους σου.¹

² Ιωάννη μου παρακαλῶ νὰ μοὶ ἐκτελέσῃς τὴν ἀκόλουθον ὑπόθεσιν πρὸς τὸν Κ. Ἀργύριον Κυδωνάκην, τὸν ζάπτην, ἐπλήρωσα διακοσίας πεντήκοντα τέσσαρας δραχμάς, ἥτοι 254, διὰ λογαριασμὸν τοῦ Κωνσταντίνου Διαμαντίδου, τὰς δύοις παρακαλῶ νὰ μοὶ τὰς συνάξῃτε.

Ἡ Μαριγώ² σὲ ἀσπάζεται, καθὼς καὶ δλα τὰ μέλη τῆς οἰκογενείας σας, τὸ αὐτὸ ποιῶ καὶ ἐγώ. Τὸ ἄνθισ τῆς νεολαίας ὑπάρχει τοκιστής, ὁ Ἀλέξανδρος καὶ ἡ Καλλιόπη σὲ προσκυνοῦν ἡ Σοφία εἶναι καλά, ἐγὼ δὲ σὲ ἀσπάζομαι.

Καὶ μένω δ ἀγαπῶν σε Χ. Εὐαγγελίδης

2

16 Ιανουαρίου 1856

Ἄξιότιμε φίλε Κύριε Παππᾶ Γιάννη³

Εἰς τὸ γραφεῖον μου, ὑπάρχουσι τέσσαρα γράμματα, τὰ δύοια κατὰ καιροὺς ἔγραψα πρὸς ὑμᾶς, ἀλλὰ τὰ δύοια δὲν ἐπέμεφθησαν ποτὲ ἐνέκα περιστατικῶν, ἐν αὐτοῖς ἀναφερομένων καὶ λαμβανόντων ἄλλην μορφὴν κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην τῆς μελετωμένης ἀποστολῆς των.

Φίλε μου, ἀφ' ὅτου ἀνεγώρησα ἀπὸ τῆς πόλεως σας εἴμαι εἰσέτι περιπλανώμενος, ἐπειδὴ ἄμα τῇ ἐπιστροφῇ μου εἰς Σύρον, συγγενικαὶ ὑποχρεώσεις μὲ ἐβίασαν νὰ ἐπιχειρήσω ταξείδιον μέχρι Δρέσδης τῆς Σαξονίας, καὶ ἡ καθημερινὴ ἀβεβαιότης τῆς ἀποκαταστάσεώς μου καὶ τὰ ἀλλεπάλληλα ταξείδιά μου εἰς τὴν πρωτεύουσαν καὶ ἄλλα μέρη τῆς Ἐλλάδος, δὲν μοὶ ἐ-

¹ Ἡ περὶ ἦς ὁ λόγος μετοικεσία τοῦ Εὐαγγελίδου εἰς Ἀθήνας, ἦν ἐπαναλαμβάνει καὶ εἰς ἄλλας ἐπιστολάς, δὲν ἐπραγματοποιήθη εἰμὴ μόνον τὸ καλοκαίρι τοῦ 1877.

² Σύζυγος τοῦ Εὐαγγελίδου.

³ Γνωστός ἐν Liverpool τῆς Ἀγγλίας Ἐλλην ἐφοπλιστής.

πέτρεψαν εἰσέτι νὰ γράψω πρὸς ὑμᾶς ἐν ἐκτάσει ἵδιαιτέρων ἐπιστολὴν ἢ νὰ σᾶς ἔκθέσω τὰ περὶ Ἑλλάδος καὶ σᾶς ἔκφράσω ταυτοχρόνως τὰς εὐχαριστήσεις μου, διὰ τὰς περιποιήσεις τὰς ὅποιας ὑμεῖς τε καὶ ὁ ἀξιότιμος ὑμῶν συνεταῖρος κύριος Μουσαβίνης μοὶ προσεφέρετε.

Περὶ τὰ μέσα τοῦ Μαρτίου μεταβαίνω εἰς Ἀθήνας πανοικεὶ ὅπου ἐλπίζω νὰ ἔχω περιεργοτέρων ὄντων νὰ διαβιβάζω. Τὰ ὑμέτερα ἀτμόπλοια ἀπολαμβάνουσι τὰς εὐχάς ὅλου τοῦ ἔθνους, ὃ δὲ κοινὸς λαὸς τὰ ὀνομάζει «τὰ Βαπόρια μας μὲ τὴν Ἀγγλικὴν σημαίαν» ἥ δὲ εἰκὼν τῆς Ἀρκαδίας¹ στολίζει πολλῶν ἐπισήμων φίλων μου τοὺς τοίχους. Σᾶς πέμπτω σήμερα καὶ τὸ τελευταῖον φύλλον τῆς Ἐνώσεως, εἰς τὸ ὅποιον γίνεται μνεία τῆς ὑμετέρας ἑταιρείας. Νὰ σᾶς παρακινήσω, νομίζω περιττὸν ἀφοῦ γνωρίζω ἐντελῶς τὰ ὑμέτερα αἰσθήματα εἰς τὸ νὰ λάβητε μέτρα τινὰ περὶ βελτιώσεως καὶ προόδου τοῦ Ἑλληνικοῦ ναυτικοῦ καὶ πρὸ πάντων περὶ τῆς μορφώσεως ἀνθρώπων δυναμένων νὰ διευθύνωσι ἀτμομηχανάς, ἐπειδὴ ἥδη ἐν Πειραιεί ὡς καὶ ἐν Ἐρμουπόλει ὁ ἀτμὸς εἰσήχθη εἰς ἐργοστάσια, εἰς μὲν τὴν πρώτην πόλην εἰς ἀρτοποιεῖα, εἰς δὲ τὴν δευτέραν εἰς βυρσοδεψεῖα.²

Ἐν δλίγοις τὰ τῆς Ἐλλάδος καλῶς ἔχουσι. Τὰ τέκνα σας καὶ ὅλα τὰ μέλη τῆς οἰκογενείας σᾶς ἀσπάζονται ἥ σύζυγος καὶ τὰ τέκνα μου, καθὼς καὶ τὸν κύριον Μουσαβίνην μεθ' ὅλης τῆς οἰκογενείας του.

Δέχθητε καὶ ὑμεῖς ὅλων τοὺς ἀσπασμούς, καὶ ἐγὼ σᾶς ἀσπάζομαι ἐκ ψυχῆς καὶ μένω

‘Ο εἰλικρινῆς φίλος σας
X. Εὐαγγελίδης

3

18 Ιανουαρίου 1856

“Αγαπητέ μου φίλε Γ. Ἰοχόμαχε,³

”Ελαβον τὸ βιβλίον, τὸ ὅποιον εἴχετε παραδώσει εἰς τὸν λοχαγὸν κύριον Κορομηλᾶν καὶ σᾶς εὐχαριστῶ, μολονότι δὲν εἶναι ἐκεῖνο, τὸ ὅποιον ἔζήτουν καὶ τὸ ὅποιον φαίνεται ὅτι ἔχασα. Καιρὸς εἶναι λοιπόν, φίλε μου, νὰ σᾶς παρακαλέσω νὰ ἐπιστήσητε τὴν προσοχήν σας εἰς τὸ νὰ μοὶ εὔρῃτε οἰκίαν, διότι εἰς τὰς 23 Φεβρουαρίου λήγει ἥ τριμηνία μου, καὶ πρέπει πρὸν ἥ φθάσει ἥ ὅηθεῖσα ἐποχὴ ἐγὼ νὰ είμαι ἐτοιμος διὰ νὰ κάμω τὴν μετοίκησίν μου· ἥ δὲ μετοίκησίς μου εἶναι βεβαία καὶ ὁ σκοπός μου ἀμετάτηστος.

¹ Ἐπ’ αὐτῆς εἴχε ταξιδεύσει ὁ Εὐαγγελίδης ἀπὸ Liverpool εἰς Σύρον κατὰ τὴν ἐπιστροφήν του ἐξ Ἀμερικῆς. Πρόβλ. σχετικὴν διατριβὴν μας εἰς Γέρας Ἀντωνίου Κεραμοπούλου, Ἀθῆναι 1953, σελ. 379.

² Ἀλλαχοῦ τοῦ Ἡμερολογίου του παρέχεται ἥ ἐπιπρόσθετος πληροφορία ὅτι ἡ εἰσαγωγὴ αὕτη ἐγένετο κατόπιν σφοδρᾶς ἀντιδράσεως ἐκ μέρους τοῦ τότε Ὑπουργοῦ Ρήγα Παλαμήδη.

³ Γράφει Ἰοχόμαχε. Δικηγόρος ἐν Ἀθήναις.

Δὲν μοὶ ἔγραψες, ἐὰν ἔλαβες τὸ ἐπανοφόριόν μου. Πρόσφερε τοὺς προσκυνισμούς μου πρὸς τὴν Κυρίαν Καλυψώ ὑπὲρ τῆς δοπίας εὔχομαι νὰ εἶναι καλά. Ἡ Μαριγώ σᾶς ἀσπάζεται καθὼς καὶ ἔγώ.

‘Ο φύλος σᾶς Χ. Εὐαγγελίδης

4

18 Ιανουαρίου 1856

‘Αγαπητέ μοι Ἀριστείδη (Ψαρᾶ).

‘Αφοῦ σοὶ φανερώσω ὅτι ὅλα σου τὰ γράμματα τὰ ἐλάμβανον εἰς τὴν Ἀμερικὴν θέλεις ἔρωτήσει διατὶ δὲν σοὶ ἀπήντων, ἔσο βέβαιος ὅτι ἡ σιωπή μου δὲν προηλθεν ἀπὸ ἀδιαφορίαν πρὸς σὲ ἢ πρὸς τὰ συμφέροντά σου, ἀλλὰ ἀπὸ ἀμφίβολον τοῦ χρόνου τῆς διαμονῆς μου εἰς τὴν Ἀμερικήν, ἐπειδὴ τοὺς μῆνας ὅπου ἔμεινα δὲν ἥτο εἰμὴ μία ἀλληλουχία ἵδεν περὶ ἀναχωρήσεως εἰς τὴν Εὐρώπην, ὡστε καὶ ἀν σοὶ ἔγραφον νὰ ἔλθῃς εἰς τὴν Ἀμερικήν, τὸ πιθανὸν εἶναι ὅτι δὲν ἥθελες μὲν εὐρεῖ ἐκεῖ, πλὴν ἔσο βέβαιος ἀγαπητέ μοι Ἀριστείδη ὅτι καὶ ἐν Ἐλλάδι εὐρισκόμενος δύναμαι καὶ ἔχω νὰ σὲ συνδράμω εἰς τὰς αἰτήσεις σου ἀρκεῖ νὰ εἶσαι φρόνιμος καὶ οὐ νὰ διώκης αὖτάς δπως ἀνήκει εἰς υἱὸν τοῦ Νικολάου Ψαρᾶ καὶ μαθητὴν τοῦ Ἐλληνικοῦ Λυκείου καὶ ὡς μεγαλείτερον υἱὸν τοῦ πατρός σου ἐπειδὴ γρήγορα ἢ ἀργὰ θέλεις ἀποκατασταθῆ καὶ κεφαλὴ οἰκογενείας. Σὺ δχι μόνον δὲν στεφεῖσαι νοός, ἀλλ’ ὁ Θεὸς σὲ ἐπροίκισε καὶ μὲ νγείαν καὶ μὲ μέσα χρηματικὰ καὶ φίλους καὶ ἥθικὴν διδασκαλίαν ἔλαβες, τὰ δοποῖα ὅλα δμοῦ σὲ ἀποκατασταίνουν εὐτυχῆ ἀρκεῖ μόνον νὰ κάμης ὅρθην χρῆσιν αὐτῶν.

‘Η διδασκάλισσά σου, ὁ Ἀλέξανδρος καὶ ἡ Καλλιόπη σὲ ἀσπάζονται. Τοὺς προσκυνισμούς μου πρὸς τοὺς γονεῖς σου. Γράψε με ὅτι ἐπιθυμεῖς ἐλευθέρως.

‘Ο Ἀγαπῶν σε διδάσκαλος Χ. Εὐαγγελίδης

Τῷ Κυρίῳ Α. Ν. Ψαρᾶ. εἰς Σμύρνην

5

‘Ερμούπολις τὴν 18 Ιανουαρίου 1856

‘Αγαπητέ μου Ἀθανάσιε!

Σήμερον εἶναι τὸ ὄνομά σου, διὰ τὸ δοποῖον σὲ εὔχομαι νὰ τὸ ἔօρτάσῃς ἐπὶ πολλὰ ἔτη καὶ ἔκαστον ἔτος νὰ σὲ εύρισκῃ πλούσιώτερον ἀρετῶν καὶ ὅλων τῶν ἀγαθῶν, μὲ τὰ δοποῖα διαπάντας πανάγαθος πατήρ προικίζει τὰ εὐπειθῆ τέκνα του, ταυτοχρόνως δὲ σὲ εὔχομαι καὶ τὸ νέον ἔτος εὐτυχές. Ἡ Κυρία Βικέλλα¹ μοὶ ἀνέγνωσε τὴν πρὸς αὐτὴν χθεσινήν ἐπιστολήν σου ὡς καὶ τὸ ὑστερόγραφον αὐτῆς τὸ ἀναφερόμενον πρὸς τὴν διδασκάλισσάν σου καὶ ἐμέ. Περὶ τὰ μέσα Φενδούαριον σχεδιάζω νὰ μεταβῶ πανοικεὶ εἰς Ἀθή-

¹ Μητέρα τοῦ γνωστοῦ λογογράφου καὶ ἰδρυτοῦ τοῦ Συλλόγου πρὸς διάδοσιν Ωφελίμων Βιβλίων Δημ. Βικέλα, μαθητεύσαντος ἐν τῷ Ἐλληνικῷ Λυκείῳ Εὐαγγελίδου.

νας ἔχει τὸν νοῦν σου νὰ μοὶ εὔρῃς καμμίαν οἰκίαν ἔχουσα τοὺλάχιστον δικτὼ δωμάτια· πρόσφερε τοὺς ἀσπασμούς μου πρὸς τοὺς γονεῖς σου καὶ φίλησέ με τὰ ἀδέλφια σου. Ἡ διδασκάλισσά σου, ὁ Ἀλέξανδρος καὶ Καλλιόπη σὲ ἀσπάζονται.

Περὶ οἰκίας ἔγραψα καὶ πρὸς τὸν κύριον Ἰοχόμαχον Δικηγόρον, λάβε συνεργὸν εἰς ταύτην τὴν ὑπόθεσίν μου καὶ τὸν Ἐμμανουὴλ Μυταράκην πρὸς τὸν δροῦσιν πρόσφερε τοὺς ἀσπασμούς μου· ἡ οἰκία νὰ ἔχῃ τὸ νερόν της, τὸν αὐλόγυρον αὐτῆς, τὸ δὲ ἐνοίκιον ἂς ἀνεβαίνη καὶ ἔως 120 Δρ. Προηγονιμένως γράψε με ἥ ἐδῶ τριμηνία μου λήγει εἰς τὰς 22 Φευρουαρίου ἐκ τούτου συμπεραίνεις, ὅτι δὲν ἔχω καιρὸν νὰ χάσω μέρος τῶν...¹ μου θέλω σὲ διευθύνη μὲ εὐκαιρίαν.

Σὲ εὔχομαι καὶ μένω δὲ ἀγαπῶν σε

Διδάσκαλός σου...²

Τῷ Κυρίῳ Α. Δ. Ἀναστασιάδῃ εἰς Πειραιᾶ.

6

20 Ἱανουαρίου 1856

Κύριε Διαμαντίδη.

Προλαβόντως ἔγραψα πρὸς τὸν Κύριον Ἰωάννην Γ. Βουτσινᾶν συμμαθητήν ποτε τοῦ νιοῦ σας Κωνσταντίνου διὰ νὰ σᾶς ξητήσῃ διακοσίας πεντήκοντα τέσσαρας δραχμάς· ἥτοι ἀριθ. 254, τὰς δροῦσις ἐπλήρωσα εἰς τὸν Κύριον Ἀργύριον Κυδωνάκην, ὁπτην, πρὸς ἔξόφλησιν τοῦ λογαριασμοῦ τοῦ νιοῦ σας. Ἰδοὺ σήμερον γράφω καὶ πρὸς ὑμᾶς πρὸς βεβαίωσιν τῆς αἰτήσεως μου μὲ τὴν πεποίθησιν ὅτι, ἀφοῦ παρῆλθον τόσοι χρόνοι καὶ δὲ χρόνος εἶναι πάντοτε δὲ ἀριθμός δικαστῆς ὅστις διορθώνει τὰ πάντα, θέλετε μοῦ μετρήσει τὰ χρήματα, ἀλλὰ καὶ διμολογήσει ὅτι ἔγώ ἡμην δὲ εἰλικρινής φίλος τοῦ νιοῦ σας καὶ οὐχὶ δὲ μακαρίτης Νικόλαος Σάββας, τὸν δροῦσιν ἔξ δλης μου ψυχῆς συγχωρῶ βέβαιος ὃν ὅτι καὶ ὑμεῖς θέλετε πράξει τὸ αὐτό.

Σᾶς παρακαλῶ δὲ περιπλέον, ἀν ἐπὶ τῆς πικρᾶς ἀλληλογραφίας μου, ὅτε ἥσθιανόμην ὅτι ἡ συκοφαντία εἶχε λάβει τὰ πικρά της δπλα ἐναντίον μου καὶ ἐπηρεάσει ὑμᾶς, ἀν λέγω κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην ἐξέφρασα λέξεις δι' ὃν ἐλύπησα τὴν καρδίαν πατρός εἰλικρινοῦς νὰ μοὶ δώσητε συγγνώμην καὶ νὰ λησμονήσωμεν τὰ παρελθόντα.

Σᾶς ἀσπάζομαι ἐκ ψυχῆς καὶ μένω

‘Ο φίλος
Χ. Εὐαγγελίδης

Τῷ Κυρίῳ Α. Διαμαντίδῃ εἰς Ὁδησσόν.

¹ Μία λέξις δυσανάγνωστος.

² Τὰ ἀποσιωπητικὰ τοῦ συγγραφέως.

21 Ιανουαρίου 1856

Ἄγαπητέ μοι Στέφανε!

Μὲ μεγάλην εὐχαρίστησίν μου ἔμαθον ὅτι μετοίκησας εἰς Ἀλεξάνδρειαν εὐχομαι πρὸς τούτοις τὸ κλῖμα τῆς Αἴγυπτου νὰ φανῇ εὔνοϊκὸν πρὸς σέ, ὅτι δὲ θέλει σταθῆ ὀφέλιμος διὰ τὸ ἐμπόριον ἥ μετοίκησίς σου αὕτη οὐδεμία ἀμφιβολία. Ἐπειδὴ φαίνεται πεπρωμένον ἥ Μεσόγειος καὶ πάλιν ν' ἀποκατασταθῆ ἥ μεγάλη λεωφόρος τοῦ ἐμπορίου καὶ ναυτηλίας, ὁ σιδηρόδρομος μεταξὺ Καΐρου καὶ Ἀλεξανδρείας, ἥ διώροχης τοῦ Ἰσθμοῦ Σουέζ καὶ ἄλλα παρόμοια μεγάλα ἐγχειρήματα ἐπισπεύδοντο τὴν πλήρωσιν τούτου τοῦ λόγου.

Φαντάσου Στέφανέ μου εἰς τὸ ἔξῆς ν' ἀκούωμεν, ὅτι τὸ δείνα πλοῖον οὐχὶ Ἰδραϊκόν, οὔτε κάνω Ψαριανὸν ἀλλὰ Γαλαξειδιότικον ἥ καὶ Κρανιδιότικον ἔρχεται ἀπὸ τὰς Ἰνδίας. Δὲν ἀμφιβάλω ὅτι τὸν Ἰπάτιον βλέπεις συχνὰ καὶ συχνάζεις εἰς τὴν οἰκίαν του. Ἐπιθυμῶ νὰ ἐπισκεφθῆς τὸν Κ. Δ. Κυρτουλάκην καὶ ἂς δὲν ὑπῆρχες ποτὲ συμμαθητής του θὰ εὐχαριστηθῆς νὰ τὸν γνωρίσῃς, διότι εἶναι πολλοῦ λόγου ἀξιος νέος, μὴ λείψῃς Στέφανέ μου νὰ τὸν εύρῃς καὶ νὰ τὸν προσφέρῃς καὶ τοὺς ἀσπασμούς μου.

Θὰ εὐχαριστηθῶ νὰ λάβω ἐπιστολήν σου ὅταν εὐκαιρήσῃς. Ἡ διδασκαλίσσου σου σὲ ἀσπάζεται—τ' αὐτὸν Ἀλέξανδρος καὶ Καλλιόπη ποιοῦσιν· σὲ ἀσπάζομαι καὶ σὲ εὐχομαι ἐκ ψυχῆς καὶ μένω ὁ ἀγαπῶν σε

διδάσκαλός σου

Τῷ Κυρίῳ Σ. Γ. Ψύλα¹ εἰς Ἀλεξάνδρειαν

Τὴν 21 Ιανουαρίου 1856

Ἄγαπητέ μοι Φιλόκλες

Εἶναι πέντε περίπου μῆνες, ἀφ' ὅτου ἐπέστρεψα ἀπὸ τὴν Ἀμερικήν, ἀλλ' ἀλλεπάλληλα ταξείδια καὶ ὑποχρεώσεις οἰκογενειακὰ δὲν μοὶ ἐπέτρεψαν νὰ ἐπαναλάβω τὴν ἀλληλογραφίαν μου μετὰ τῶν ἀγαπητῶν μου μαθητῶν εἰσέτι, ἀν καὶ πρὸς τὸ παρόν ἀκόμη δὲν εἴμαι ἀποκατασταμένος καὶ εἰσέτι δὲν γνωρίζω ποῦ καὶ πότε ν' ἀρχίσω ἐργασίαν πάλιν τὸ ἐνόμισα καλὸν νὰ σοὶ γράψω τὴν παροῦσαν μου ἵνα γνωρίζης, ὅτι οὔτε σὲ ἐλησμόνησα, οὔτε ἐπαυσα νὰ τρέφω τὰ γνωστὰ πρὸς σὲ αἰσθήματά μου, ἐπειδὴ δὲν ἐπιθυμῶ ν' ἀφήσω κανένα ἐκ τῶν τριῶν παραπονούμενον θέλω διαιρέσει τὴν παροῦσαν ἐπιστολὴν εἰς τρεῖς. Ἰσως ἀγαπητέ μοι γνωρίζεις, ὅτι ἐπὶ τῆς ἀπουσίας μου εἰς Ἀμερικὴν ἥ μεγαλειτέρα μου θυγάτηρ Ἐλένη, ἀφισε τοῦτον τὸν κόσμον διὰ τοὺς οὐρανούς, καθὼς καὶ ἔτερον κοράσιον τὸ δποῖον

¹ Θὰ ἡμποροῦσε νὰ ἀναγνωσθῇ καὶ Ψύχα.

σὺ δὲν εἰχες γνωρίσει, καὶ οὐμένον Εὐφροσύνη, τώρα δὲ μὸν μένει μόνον ὁ Ἀλέξανδρος καὶ ἡ Καλλιόπη, οἵτινες μετὰ τῆς διδασκαλίσσης σου σὲ ἀσπάζονται τὸ αὐτὸ ποιεῖ καὶ ὁ ἄγαπῶν σε διδάσκαλός σου.

Ἄγαπητέ μοι Μιχαὴλ εἶμαι βέβαιος ὅτι οὐδεμία ἀμφιβολία ὑπάρχει ἐν τῇ ψυχῇ σου, περὶ τῆς πόδος σὲ ἀγάπης μου· μὲ μεγάλην ἀνησυχίαν ἐπερίμενον νὰ μάθω τὴν ἀποκατάστασίν σου, τὴν δποίαν μαθὼν εὐχαριστῶ τὸν πανάγαθον πατέρα. Εὔχομαι Μιχαὴλ, ν' ἀκούω πάντοτε τὴν εὐτυχίαν σας καὶ ὅτι ἄγετε βίον χρηστῶν πολιτῶν καὶ ἐναρέτων ἀνδρῶν, ἡ διδασκαλίσσα σου καθὼς ὁ Ἀλέξανδρος καὶ ἡ Καλλιόπη σὲ ἀσπάζονται τὸ αὐτὸ ποιεῖ ὁ ἄγαπῶν σε διδάσκαλός σου.

Ἄγαπητέ μοι Γεώργιε, μὲ ἀκραν εὐχαρίστησιν τῆς ψυχῆς μου ἐπληροφορήθην ἐσχάτως, ὅτι καὶ σὺ ἀποκατεστάθης καὶ ἀγεις βίον σύμφωνον μὲ τὰς ἐπιθυμίας τοῦ μακαρίτου πατρός σου· σὲ συγχαίρω διὰ τοῦτο ἄγαπητέ μου Γεώργιε καὶ ἔσσο (βέβαιος), ὅτι ἡ ψυχή μου πάντοτε σὲ ἔχει ὑπὸ ὅψιν καὶ ἡ καρδία μου σὲ ἀγαπᾷ, ὁ Θεὸς δὲν θέλει ἐγκαταλείψει κανένα ἀπὸ σᾶς, ἐνόσῳ σεῖς εἰσθε πιστοὶ εἰς τὸ ἀληθῆ συμφέροντά σας. Τὸ λεξικόν σου ὑπάρχει ἐνταῦθα καὶ τὸ δποίον θέλω σοὶ πέμψει ἄμα τῇ πρώτῃ εὐκαιρίᾳ. Πρόσφερε τοὺς χαιρετισμούς μου πρὸς τὴν σ. σου μητέρα καὶ πρὸς τὰ λοιπὰ μέλη τῆς οἰκογενείας σας. Ἡ Μαριγώ, Ἀλέξανδρος καὶ Καλλιόπη σὲ ἀσπάζονται κάγὼ σὲ ἀγαπῶ καὶ σὲ εὔχομαι ἐκ ψυχῆς καὶ μένω ὁ ἄγαπῶν σε διδάσκαλός σου.

9

Τὴν 21 Ἱανουαρίου 1856

Ἄγαπητέ μοι Δημήτριε Κυτρυλλάκη !

Εἶναι πέντε περίπου μῆνες, ἀφ' ὅτου ἐπέστρεψα ἐκ τῆς Ἀμερικῆς καὶ εἰσέτι δὲν ἥξιώθην νὰ σοὶ γράψω, εἶμαι βέβαιος ὅμως, ὅτι ταύτην τὴν σιωπήν μου σὺ δὲν θέλεις τὴν ἀποδώσει οὕτε εἰς τὴν ἔλαττωσιν τῆς πρὸς σὲ ἀγάπης μου, οὕτε εἰς τὸ ὅτι σὲ ἐλησμόνησα. Οἱ χρηστοὶ νέοι εἶναι τόσον δλίγοι, ὥστε δὲν συμφέρει εἰς τοὺς ἀγαπῶντας τὴν πρόοδον τῆς ἀνθρωπότητος καὶ διὰ μίαν στιγμὴν νὰ ἔλαττώνωσι τὰ εὐγενῆ αἰσθήματα πρὸς αὐτούς· μία τῶν αἰτιῶν δπού δὲν σοὶ ἔγραψα μέχρι τούδε ἡτο, τὸ ὅτι ἐπευθύμουν προηγουμένως ν' ἀποκατασταθῶ, ἀλλ' ἐπειδὴ τοῦτο θέλει βραδύνει εἰσέτι σὲ γράψω τώρα· ἐπευθύμουν πρὸς τούτοις νὰ σοὶ πέμψω καὶ ἀντίγραφον τῆς ἐκθέσεώς μου, τὴν δποίαν ἔστειλα δπού ὀφειλον τῶν δσων ἔπραξα εἰς Εὐρώπην καὶ Ἀμερικὴν ὑπὲρ τοῦ ἐνδόξου τῶν Ἑλλήνων κινήματος κατὰ τὸ ἔτος 1854¹.

¹ Ἡ ἀνεύρεσις τῆς ἐκθέσεως ταύτης εἰς τὸ ἀρχεῖον κάποιου 'Υπουργείου ἀσφαλῶς θὰ μᾶς δώσῃ πλήρη εἰκόνα τῶν ἐνεργειῶν τοῦ Ἐναγγελίδου σχετικῶς μὲ τὸ περὶ οὗ ἀνωτέρω ὁ λόγος κίνημα.

Κύριός τις, τοῦ δποίου τ' ὄνομα δὲν ἐνθυμοῦμαι μοὶ ἐπόσφερεν ἐκ μέρους σου ὃς συνδρομὴν ὑπὲρ τοῦ Ἑλληνικοῦ κινήματος τὰ δποῖα πρὸς γνῶσιν σου σὲ βεβαιῶ, ὅτι ἔλαβον. Τὴν ἔκθεσίν μου θέλω σοὶ πέμψει ἀμα δυνηθῶ εὐκαιρῶν νὰ τὴν ἀντιγράψω. Ζήτησον παρακαλῶ τὸν Στέφανον Ψύχαν πρὸς ὃν νὰ προσφέρῃς τοὺς ἀσπασμούς μου· ὑποθέτω νὰ ἔμαθες, ὅτι ἡ θυγάτηρ μου Ἐλένη δὲν ὑπάρχει πλέον εἰς τοῦτον τὸν κόσμον· πρόσφερε τοὺς ἀσπασμούς μου πρὸς ἀπαντας τοὺς φίλους μου. 'Η Μαριγώ, δ Ἀλέξανδρος καὶ Καλλιόπη σὲ ἀσπάζονται, τ' αὐτὸ ποιῶ κἀγὼ καὶ σοὶ εὐχομαι ἔξ ὅλης ψυχῆς.—

'Ο ἀγαπῶν σε διδάσκαλός σου.

Τῷ Κυρίῳ Δ. Κυριλλάκῃ εἰς Ἀλεξάνδρειαν

10

Τὴν 21 Ἱανουαρίου 1856

'Αγαπητέ μοι Ἐμμανουὴλ Ροΐδη !

Πληροφορηθεὶς παρὰ τῶν συγγενῶν σου, ὅτι ἐν Βερολίνῳ ὑπάρχεις καὶ βέβαιος ὃν, ὅτι θέλεις εὐχαριστηθῆν νὰ λάβης ἐπιστολήν μου σοὶ γράφω τὴν παροῦσαν μου, ἐπειδὴ καὶ πρὸς ἐμὲ εἰναι εὐχαριστησις νὰ γράφω πρὸς οὓς ἀγαπῶ καὶ μάλιστα πρὸς σὲ ὑπάρχοντα ἐκ τῶν ὅλιγων μαθητῶν, οἵτινες οὐδεμίαν ποτὲ παρέσχον ἀφορμὴν δυσαρεσκείας καὶ τοῦτο ἀγαπητέ μοι Ἐμμανουὴλ συμβαίνει πολύ. Τὸ εἰς Ἀμερικὴν ταξείδιόν μου ὑπῆρξεν εὐτυχὲς καὶ διὰ τὴν Ἐλλάδα ὠφέλιμον, ἀφ' ὅτου δὲ ἐπέστρεψα εἰναι περίπου πέντε μῆνες πλὴν ἀλλεπάλληλα ταξείδια μὲ κρατοῦν ὡς νὰ ἥτο ἐπὶ ποδός, καὶ ἡ μέλλουσα ἀποκατάστασίς μου εἰσέτι ἀδηλος ὑπάρχει.

Δὲν γνωρίζω ἀν ἔμαθες, ἡ Εὐφροσύνη μου, τὴν δποίαν σὺ τόσον ἥγαπας καὶ ἡ Ἐλένη μου, ἥτις ὑπῆρχε τόσον σεμνὴ ἀμφότεραι εἰς τοὺς οὐρανοὺς πλέον ὑπάρχουν· ἔχω δὲ τώρα τὸν Ἀλέξανδρον καὶ τὴν Καλλιόπην ἀμφότεροι σὲ ἐνθυμοῦνται καὶ σὲ ἀγαποῦν καὶ ἀσπάζονται τὴν δεξιάν σου· ἡ διδασκάλισσά σου σὲ ἀσπάζεται ἔξ ὅλης τῆς ψυχῆς· πρόσφερε παρακαλῶ τοὺς χαιρετισμούς μου πρὸς τοὺς σ. γονεῖς σου φίλησέ μου τὸν μικρὸν καὶ γράφε με δταν εὐκαιρεῖς καὶ εὐχαριστῆσαι διότι σὲ ἀγαπῶ.

"Ολοι ἐν τῇ οἰκίᾳ μου σὲ ἐνθυμοῦνται καὶ ἐρωτοῦν διὰ σέ· σὲ ἀσπάζομαι καὶ σὲ εὐχομαι δ ἀγαπῶ σε διδάσκαλός σου.

Πρὸς τὸν Κ. Ἐμμανουὴλ Ροΐδην εἰς Βερολίνον.

11

23 Ἱανουαρίου 1856

Φίλε Κύριε Νικόκλης¹

Μὲ μεγάλην μου εὐχαριστησιν ἐπληροφορήθην περὶ τῆς εὐτυχοῦς ἐν

¹ Πρόσκειται, ὡς ἐλέχθη καὶ ἀνωτέρω, περὶ τοῦ γνωστοῦ ἐκ Κοζάνης ἐκπαιδευτικοῦ λειτουργοῦ Νικολάου Νικοκλέους, τοῦ δποίου τὴν μνήμην ἀνεπόλει μετ' εὐ-

τῇ πατρίδι μου ἀποκαταστάσεώς σου· συγχαίρω ὑμῖν φίλε, ἀλλ' ἔτι περισσότερον μακαρίζω τὴν πατρίδα ἀπολαύσασαν Γυμνασιάρχην ὅποιος εἰσθε ὑμεῖς. Τὸ στάδιόν σου εἶναι εὐρύτατον, ἡ ψυχὴ σου δέ, τὴν ὅποιαν ἐγνώρισα, οἱ καρποὶ τοὺς ὅποιος ἐθέρισας εἰς τε τὴν Ἑλλάδα καὶ τὴν Γερμανίαν,¹ καὶ ἡ ἐνθερμός προσκόλλησίς σου εἰς τὰ δόγματα τῶν πατέρων ἡμῶν, ὑπόσχονται πλούσιον θέρος εἰς τὴν πατρίδα καὶ μνημόσυνον εὐγνωμοσύνης καὶ εὐλογιῶν τῶν Θεσσαλονικέων καὶ Μακεδόνων τοῦ ὄντος σου.

Γνώρισε, φίλε μου, δτι, ὡς σοὶ ὑπεσχέθην καὶ εἰς Ἀθήνας, εἴμαι πρόθυμος νὰ συντελέσω τὸ κατὰ δύναμιν ὑπὲρ τῆς νεολαίας τῆς Μακεδονίας.

Πρόσφερε παρακαλῶ τοὺς ἀσπασμούς μου εἰς τοὺς ἐν Θεσσαλονίκῃ φίλους μου.

Σὲ ἀσπάζομαι ἐκ ψυχῆς καὶ μένω
ὅ εἰλικρινὴς φίλος σου Χ. Εὐαγγελίδης,

12

23 Ἰανουαρίου 1856

²Αγαπητέ μοι Πέρικλες²

Διὰ τὴν πολυχρόνιον σιωπήν μου, βέβαιος εἴμαι δτι δὲν θέλεις θαυμάσει, ἀφοῦ μάλιστα πληροφορηθεῖς δτι εἰσέτι δὲν ἀποκατεστάθην. Εἰς τὴν Σύρον τῷρα εὑρίσκομαι κατὰ τὴν κοινὴν παροιμίαν, χωρὶς νὰ τὸ κουνήσω, δύο μῆνας περίπου.

Μοὶ φαίνεται δτι νέα συριανὰ θὰ εὐχαριστηθῆς νὰ μάθης. Τὸ δὲ πρῶτον νέον εἶναι δτι δλαι αἱ νέαι ὑπανδρεύονται καὶ δὲν πιστεύω νὰ μείνῃ καμμία διὰ σέ. Ἐὰν δμως ταχύνης τὴν ἐπάνοδόν σου, σοὶ ὑπόσχομαι νὰ προσπαθήσω νὰ κρατήσω μίαν. "Ολαι σχεδὸν αἱ θυγατέρες τοῦ Σπανούδη ὑπανδρεύθησαν, μολονότι ἡ Μαριγώ μοὶ λέγει δτι ἔχω λάθος. Ἡ ὁραία θυγάτηρ δμως τοῦ Κυρίου Διαμαντίδη ἐπῆρε τὸν Ἀμβρόσιον Μαστραπᾶν, καὶ ἡ Φανερέτη ἀδελφὴ τοῦ Ἀντούλη Καράλη πέρνει τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ Ἀντώνιον Μαστραπᾶν. Ἡ Ντουντοῦ εἶναι εἰς Ἀθήνας καὶ περιμένει τὸν Περικλῆν.

γνωμοσύνης δ ἐκ τῶν ἐν τῷ Γυμνασίῳ Ἀθηνῶν μαθητῶν του καὶ δόκιμος τῆς νεωτέρας Ἑλλάδος ποιητῆς Γεώργιος Δροσίνης. Ἡ ἐπὶ διετίαν δλόκληρον εὐδόκιμος ἐν Θεσσαλονίκῃ γυμνασιαρχία αὐτοῦ ἡγονήθη δλως παραδόξως παντάπασιν ὑπὸ τοῦ Παναγιώτου Λιούφη, Ἰστορία τῆς Κοζάνης, Ἀθῆναι 1924 σελ. 320. Μνημονεύεται δμως αὕτη εἰς σύντομον περὶ αὐτοῦ βιογραφικὸν σημείωμα ἐν τῷ Μακεδονικῷ Ἡμερολογίῳ, Ἀθῆναι 1910, σελ. 316, ἔνθα καὶ εἰκὼν του Νικοκλέους. Βαρυσήματος λόγος, τὸν ὅποιον οὗτος είχεν ἐκφωνήσει ἐν Θεσσαλονίκῃ τῷ 1857, ἐδημοσιεύθη ἐν τῷ περιοδικῷ Πανδώρᾳ, τ. 8 σελ. 453 - 461.

¹ Μόλις εἶχεν ἐπιστρέψει ἐκ Γερμανίας, ἔνθα ἡκολούθησεν ἀνωτέρας σπουδάς.

² Πρόκειται περὶ τοῦ ἐν τῷ ὑπ' ἀριθ. 15 σημειώματι μνημονευομένου Περικλέους Νεγρεπόντη.

Θέλεις εὐχαριστηθεὶς νὰ μάθης περιπλέον ὅτι, τὸ ἔδαφος τῆς πόλεως μας¹ ἐμορφώθη ἐπὶ τὸ εὐρωπαϊκῶτερον καὶ ἀμαξωτὴ ὁδὸς ζευγγύνει τὸν λιμένα μας μὲ τὸν λιμένα τῆς θείας χάριτος (della grazia). Τὸ παντοπλεῖον εἰς τὴν δυτικήν πλευρὰν τῆς Πλατείας πλησιάζει νὰ ἐγκαινιασθῇ ὡς καὶ ὁ ἀξιόλογος ναὸς τοῦ Ἀγίου Νικολάου. Εἰς δὲ τὴν ἀρκτώαν πλευρὰν τῆς Πλατείας ἐψηφίσθη νὰ ἀναγερθῶσι τὰ δημόσια καταστήματα. Τὰ ναυπηγεῖα ενδιόσκονται εἰς μεγίστην ἐνέργειαν, ἀφθονίᾳ χρημάτων εἰς τὴν πόλιν μας καὶ μεγίστῃ ἀκρίβειᾳ.

Παρακαλῶ νὰ προσφέρῃς τὸν ἴδιαιτέρους ἀσπασμούς μου πρὸς ἓνα ἔκαστον τῶν Ἐλλήνων τῶν εὐρισκομένων εἰς τὴν Νέαν Ὑόρκην. Δὲν ἀμφιβάλλω ὅτι πρὸς τὸν Κύριον Νικόλαον Σκαρωμαγκᾶν καὶ σύντεκνόν μου Κύριον Κωνσταντίνον Ράλλην θέλεις πάντοτε προσφέρει τὰ ἀνήκοντα σέβη ὡς πατέρας. Ἡ Μαριγώ σὲ ἀσπάζεται ὁ Ἀλέξανδρος καὶ ἡ Καλλιόπη μου. Οἱ δικοί σου εἶναι καλά, οἵ δὲ ἀνεψιαί σου ἐμεγάλωσαν ἀρκετά. Σὲ ἀσπάζομαι ἐκ ψυχῆς καὶ μένω ὁ εἰλικρινῆς φίλος σου.

13

Ιανουαρίου 25 1856

Αξιότιμε καὶ ἀγαπητὲ φίλε Κύριε Ἀλέξανδρόφ.

Εἶναι εὐχάριστον, ναί, πολὺ εὐχάριστον νὰ ἀφιερώνωμεν ἐνίστε στιγμάς τινας εἰς ἀνάμνησιν παλαιᾶς φιλίας, αἱ τοιαῦται δὲ στιγμαὶ εἶναι εἰς ἐμὲ λίαν εὐχάριστοι, ἐπειδὴ ἀνανεώνονται ἐκείνας τὰς εὐχαρίστους σκηνάς, αἰτινες εἰς τὸν ἀνθρώπινον βίον εἶναι μετρημέναι καὶ τὰς ὅποιας ὡς τοὺς ἐννέα ἀριθμοὺς τὰς μεταχειριζόμενα εἰς πολλαπλασίασιν αὐτῶν· καὶ καθὼς συμβαίνει εἰς τὴν Ἀριθμητικὴν νὰ μεταχειριζόμενα τὸ μηδέν, οὕτως καὶ εἰς αὐτὰς τοῦ βίου τὰς εὐχαρίστους περιστάσεις μεταχειριζόμενα τὴν φαντασίαν.

Ἐνύχαριστως ἔμαθον ὅτι ὁ Ἀλέξανδρος² ενδιόσκεται ἀποκατεστημένος εἰς Λονδῖνον, πρό περυσι, ὅτε ἐπήγαινον εἰς Ἀμερικήν, διῆλθον τὸ Λονδῖνον, ἀλλ’ ἐπιστρέφων οὐχι,³ καὶ ὡς ἐκ τούτου δὲν ἔτυχε νὰ τὸν ὡδω. Τὸ εἰς Ἀμερικήν ταξείδιόν μου ὑπῆρξε ἥθικως ὡφέλιμον δι’ ἐμὲ καὶ ἐλπίζω καὶ διὰ τὴν πατρίδα. Τώρα ἴδιωτεύω εἰς Ἐρμούπολιν, καὶ ὡς θαλασσοβρεγμένος

¹ Υπονοεῖται ἡ Ἐρμούπολις.² Ἐν σημειώματι ὑπὸ ἡμ., 3ης Αὔγ. 1860 ἀναγινώσκομεν περὶ αὐτοῦ τὰ ἔξῆς: «Ἀφίχθησαν καὶ ὁ Ἀλέξανδρος Ἀλεξάνδροφ ποτὲ μαθητής μου ἐκ Σμύρνης μετὰ τοῦ ἀδελφοῦ αὐτοῦ Γεωργίου διὰ Manchester». Συνεπῶς δὲ παραλήπτης τῆς ἐπιστολῆς ταῦτης ἦτο ὁ πατὴρ αὐτοῦ.³ Ἐπέστρεψε μέσον Λίβερπουλ. Ἐκεῖθεν ἀπηύθυνεν ἐπιστολὴν πρὸς τὸν Ἀμερικανὸν ποιητὴν καὶ ὑμνητὴν του William Cullen Bryant, ἢς τὸ κείμενον βλ. εἰς Γέρας Ἀντινίου Κεφαλοπούλου σελ. 379 — 380.

ναυαγήσας ναύτης ἵσταμαι ἐπὶ τοῦ αἰγαλοῦ, διανοούμενος ποῦ νὰ διευθυνθῶ.

‘Ως σᾶς εἶναι γνωστόν, ἐπὶ τῆς ἀπουσίας μου τὸ ‘Ελληνικὸν Λύκειον διευθυνόμενον ὑπὸ τοῦ Φαβρικίου¹ διελύθη, τὴν δὲ οἰκοδομὴν ἐνοικίασα διὰ πέντε ἔτη ἵνα χρησιμεύσῃ ὡς ἐκπαιδευτικὸν κατάστημα,² ἐγὼ δὲ σκοπεύω νὰ ἀποσυρθῶ πιθανὸν εἰς Ἀθήνας.

Σᾶς συγχαίρω, ἀν καὶ ἀργά, διὰ τοὺς γάμους τῆς θυγατρός σας. Προσφέρετε τὰ σεβάσματά μου εἰς τὴν οἰκογένειάν σας, ὅμοιώς καὶ τοὺς ἀσπασμοὺς τῆς συζύγου μου.

Σᾶς ἀσπάζομαι ἀπὸ ψυχῆς καὶ μένω ὁ φίλος σας

X. Εὐαγγελίδης

14

Πρὸς τὴν Εὐφορίαν καὶ τῆς Δημοσίας καὶ τῆς τοῦ Πανεπιστημίου³ Οὐθωνος Βιβλιοθήκης

Πρὸς τὸν Ἀξιότιμον Κύριον Γεώργιον Κ. Τυπάλδον, Εὔφορον τῆς δημοτικῆς καὶ τοῦ Πανεπιστημίου βιβλιοθήκης
Κύριε !

Τὸ ὅπ’ ἀριθμῶν 575 πρὸς ἐμὲ ἔγγραφόν σας ἀπὸ ἡμερομηνίας 23 Ἰανουαρίου διὰ τοῦ ὅποιου πληροφορεῖτε ἐμέ, δτι τὸ Σ. ‘Υπουργικὸν Συμβούλιον διὰ τῆς ὅπ’ ἀριθμῶν 290 ἀποφάσεώς του παραπέμπει τὴν ἀπὸ ἡμερομηνίας 17 Νοεμβρίου 1855 ἀναφοράν μου πρὸς τὸ ἐπὶ τῶν Ἐκκλησιαστικῶν καὶ τῆς Δημοσίας Ἐκπαιδεύσεως Σ. ‘Υπουργεῖν, τὸ δποῖον διὰ τῆς ὅπ’ ἀριθ. 160 ἀπὸ ἡμερομηνίας 18 Ἰανουαρίου 1856 διαταγῆς τον διατίσσει, τὸν μὲν Εὔφορον τῆς δημοσίας βιβλιοθήκης ἵνα παραλάβῃ καὶ τὰ ὑπόλοιπα βιβλία τὰ παρὰ τῶν Ὁμοσπόνδων Πολιτειῶν σταλέντα, τὸν δὲ διευθυντὴν τοῦ Βασιλικοῦ Πολυτεχνείου Κύριον Λ. Καυταστόγλουν³ τὴν ἐκ γραφίτου Κάμινον ἔλαβον καὶ εὐχαρίστως σπεύδω ν^ο ἀπαντήσω πρὸς ἐκτέλεσιν τῆς ὑποθέσεως.

“Οπως καὶ ἐν τῇ ἀπὸ ἡμερομηνίας 17 Νοεμβρίου 1855 ἀναφοράν μου πρὸς τὸ Σ. ‘Υπουργικὸν Συμβούλιον ἐδηλοποίησα, τ’ αὐτὸ ποιῶ καὶ πρὸς ὑμᾶς Κύριε, δτι τὰ ὑπόλοιπα βιβλία τὰ παρὰ τῶν Ὁμοσπόνδων Πολιτειῶν

¹ Ο ἐκ τοῦ διδακτικοῦ προσωπικοῦ τοῦ Λυκείου Κ. Φαβρίκιος, καθηγητὴς τῶν Λατινικῶν ἐν τῷ Γυμνασίῳ Ἐρμουπόλεως.

² Εἰς τὸ κατάστημα τούτο τοῦ Π. Ἀντωνιάδου ἐδίδασκεν, ὡς εἴδομεν ἀνωτέρω, καὶ ὁ Εὐαγγελίδης.

³ Πρόκειται ἐνταῦθα περὶ τοῦ γνωστοτάτου ἐκ Θεσσαλονίκης Ἀρχιτέκτονος Λυσάνδρου Καυταντζόγλου. Ἐν ἐκτενεῖ λογοδοσίᾳ, ἣτις ἐδημοσιεύθη ἐν τῷ περιοδικῷ Πανδώρᾳ, τόμ. 7 (1856), ἀναγράφεται (σελ. 441 α’) καὶ ἡ δωρεὰ τῆς περὶ ἡς ἀνωτέρω δ λόγος καμίνου : «Διὰ δὲ τοῦ ἐν Σύρῳ Κυρίου Εὐαγγελίδου ἐστάλη ἐξ Ἀμερικῆς κάμινος εἰς χύσιν μετάλλων χρησιμεύσασα».

σταλέντα εύρισκονται παρὰ τῷ Κ. Γεωργίῳ Ἰοχομάχῳ δικηγόρῳ ἐν Ἀθήναις, παρομοίως καὶ ἡ ἐκ γραφίτου Κάμινος. Ὅλα ταῦτα πάντα Κύριε ὑπάρχουσιν εἰς τὰς διαταγάς σας ἀμα διατάξετε τὸν εἰρημέντα Κύριον ἵνα τὰ παραδώσῃ.

Λυποῦμαι ὅτι οὐκιακαὶ ὑποθέσεις δὲν μοὶ ἐπέτρεψαν νὰ ἔλθω εἰς Ἀθήνας νὰ σᾶς τὰ παραδώσω δὲν ἔταιρος καὶ νὰ σᾶς παρακαλέσω ταυτοχρόνως ἵνα μοὶ ἐπιτρέψῃτε νὰ δηλώσω πρὸς ὑμᾶς τὰς διαφόρους ἀρχὰς πρὸς τὰς δρούσις νὰ πέμψητε τὸ εὐχαριστήριον ἔγγραφον.

Πιστεύσατέ με Κύριε ἀεὶ πρόθυμον εἰς τὴν ἐκτέλεσιν τῶν διαταγῶν σας καὶ εἰς πᾶν τὸ συντελοῦν πρὸς ὅφελος τῆς ἐνδόξου ἡμῶν Πατρίδος.

‘Ο ταπεινότατος δοῦλος σας

15

τὴν 9 Φεβρουαρίου 1856

Φίλτατε Πετράκη (Ρέζου)

Τὴν πρὸς ἐμὲ εἰς Ἀμερικὴν ἐπιστολήν σου ἔλαβον, τὴν δρούσιν φίλοι πολλοὶ ἀνέγνωσαν καὶ ἡ τῆς δρούσις ἰδέαι πολλαὶ διὰ τοῦ τύπου τῆς Ἀμερικῆς διεδώθησαν εἰς τὸ δημόσιον ὑπὲρ τῆς Πατρίδος ἡμῶν.¹

Εἶναι περίπου ἕξ μῆνες ἀφ' ὅτου ἐπέστρεψα, ἀλλὰ ἀποκατεστημένος δὲν ὑπάρχω καὶ πιθανὸν ἱκανὸς καιρὸς θέλει εἰσέτι διέλθῃ, πρὸν ἥ μάθης ὅτι ἔρριψα τὴν ἄγκυράν μου· ἐπειδὴ προσδοκῶ, ὅτι ἡ Εὐρώπη ἵσως . . .² ἔσται ἡ ἔναρξις πολέμου τοῖς “Ελλησι, ἐν τοσούτῳ πρὸς τὸ παρόν μελετῶ εἰς δόλιγας ἐβδομάδας νὰ μετοικήσω εἰς Ἀθήνας. Τὸ Ελληνικὸν Λύκειον δέδωκα ὑπὸ ἐνοίκιον ἑτέρῳ διευθυντῇ, ὅθεν οὐδὲν τὸ κολύον τοῦ ἐπανέρχεσθε εἰς ἄλλην πόλιν.

‘Αφ’ ὅτου σὲ εἶδον εἰς Λυψεία ἔχασα δύο τέκνα ‘Ελένην καὶ Εὐφρο-

¹ Ὑπολαμβάνω ὅτι πρόκειται περὶ τίνος ἐπιστολῆς, ἣτις ἐδημοσιεύθη ἀνωνύμως ἀπὸ τῶν στηλῶν τῆς ἐφημερίδος New York Morning Express (φύλλον 23 Ἰουνίου 1854, σελ. 1, στήλη 9) ὑπὸ τὸν τίτλον «Καὶ πάλιν οἱ Ἐλληνες». Ἐν αὐτῇ διδεται ἡ ἀρχὴ τῆς ἐκπομπῆς τῆς Ελληνικῆς Εἰδοτικῆς Εταιρείας, η οποίας διάστημα εἴκοσι μόλις ἑταῖρον ἀπελευθερώσεως τῆς Μακεδονίας. Μνημονεύοντας σχολεῖα καὶ παρατίθεται στατιστικὴ τοῦ ἀριθμοῦ τῶν εἰς ἓν ἔκαστον φοιτώντων μαθητῶν ἔκ τε τῆς ἐλευθερας καὶ τῆς ὑποδούλου Ελλάδος. Ἐν συνεχείᾳ παρατίθεται τὸ ἔξῆς χωρίον: «Πληροφοροῦμαι παρὰ τοῦ Μακεδόνος Γρηγορίου Παπαδοπούλου, διευθυντοῦ τοῦ (ἐν Ἀθήναις) Ελληνικοῦ Ἐκπαιδευτηρίου, ὃι ἀπὸ τῆς ἀπελευθερώσεως τῆς ἔξεδόθησαν ἐν Ελλάδι πλέον τῶν 5,600 βιβλίων. Εἰς τὴν Ἐρμούπολιν, ἣτις δὲν ἀριθμεῖ πλέον τῶν 20.000 κατοίκων, φοιτοῦν εἰς τὰ σχολεῖα περὶ τὰς 4.000 νέοι ἀμφοτέρων τῶν φύλων. Εἰς τὸ μέρος τοῦτο ὑφίστανται οὐχὶ δολιγώτερα τῶν τριῶν κολλεγίων ἢ γυμνασίων, ἔνθα οἱ νέοι προετοιμάζονται διὰ τὸ Πανεπιστήμιον. Ἐν ἔξι αὐτῶν είναι τὸ «Ελληνικὸν Λύκειον», διότε ἴδρυθη ὑπὸ τοῦ Μακεδόνος Εὐαγγελίδου, σπουδάσαντος ἐν Ἀμερικῇ — Νέᾳ Υόρκῃ — καὶ τοῦ δρούσου αἱ προσπάθειαι ηὐλογήθησαν..».

² Δύο λέξεις δυσανάγνωστοι.

σύνην, νῦν δὲ ἔχω δύο Ἀλέξανδρον καὶ Καλλιόπην καὶ ἡ γυνή μου ἐτοιμόγενος ὑπάρχει.

Τὰ σεβάσματά μου πρὸς τὸν πατέρα καὶ μητέρα σου καὶ τοὺς ἀσπασμούς μου πρὸς τὸν ἀδελφόν σου πρόσφερε. 'Ο Κύριος Ναοὺμ¹ εἰς Ἀθήνας εὐτυχῶς μέγαν οἶκον οἰκοδόμησε ζηλευτὸν τοῖς πᾶσι' δὲν σκοπεύεις νὰ ἔλθῃς εἰς Ἀθήνας; "Εως πότε πλέον εἰς τὰ ἔνα;

Σὲ ἀσπάζομαι ἐκ ψυχῆς καὶ μένω ὁ φίλος σου

· · · · ·
ΓΙΑΝΝΗΣ ΑΡΓ. ΤΟΖΗΣ

¹ Πρόκειται ἀσφαλῶς ἐνταῦθα περὶ τοῦ ἐκ Καστορίας εὐπατρίδου Παναγιώτου Παππαναούμ, περὶ τοῦ ὅποιου ὡραίαν μελέτην ἔγραψεν ὁ κ. Καπνουκάγιας (βλ. "Ημερολόγιον τῆς Δυτικῆς Μακεδονίας, Κοζάνη 1933) ἐπὶ τῇ βάσει ἀνεκδότου χειρογράφου τοῦ ἰδίου.